

Προσεγγίζοντας το φαινόμενο του trafficking

Copyright © 2008 ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Μεσογείων 14-18, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 210 7491717, Fax: 210 7488435
e-mail: ekdosis@ekke.gr
<http://www.ekke.gr>

© 2008 NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
14-18, Messoghion Av., 115 27 Athens-Greece
Tel.: +302107491717, Fax: +302107488435

Κεντρική διάθεση των εκδόσεων:
Μεσογείων 14-18, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 2107491705, Fax: 2107488435
e-mail: ekdosis@ekke.gr
<http://www.ekke.gr>

ISBN 978-960-7093-99-8

Εικόνα εξωφύλλου: Γυμνό, 1917, Χοάν Μιρό, εκδ. Taschen, σελ. 27.

Προσεγγίζοντας το φαινόμενο του trafficking

Λιόπη Αμπατζή

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH

ΑΘΗΝΑ 2008

Η παρούσα μελέτη αποτελεί προϊόν της Δράσης 20 του έργου «Άλκηστις», το οποίο υλοποιείται στο πλαίσιο της ΚΠ EQUAL.

Υπεύθυνος φορέας για την εκπόνηση της εν λόγω μελέτης είναι το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Επιστημονικός υπεύθυνος για το συνολικό έργο του ΕΚΚΕ στην ΑΣ «Δίκτυο για την Άρση του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Γυναικών ΑΛΚΗΣΤΙΣ- RE(START)» είναι ο Ηλίας Κικίλιας. Είναι ευνόητο ότι οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα μελέτη εκφράζουν αποκλειστικά τη συγγραφέα Λιόπη Αμπατζή.

Ευχαριστίες

Δεν είναι για λόγους τυπικούς· είναι θέμα προσωπικής ανάγκης να ευχαριστήσω από αυτή τη θέση όλους/ες όσοι/ες έκαναν αυτή την εργασία πραγματικότητα. Θεωρώ χρέος τιμής να ευχαριστήσω τον Ηλία Κικίλια -επιστημονικό υπεύθυνο του έργου- που με εμπιστεύτηκε και μου ανέθεσε αυτή τη μελέτη αλλά κι επέμεινε στην τελική έκδοσή της.

Επιπλέον, η Όλγα Παπαλιού και η Εύη Φαγαδάκη, στο ΕΚΚΕ, ξεβολεύτηκαν προκειμένου να μου κάνουν χώρο στο γραφείο τους για να δουλέψω. Πώς θα ξεüποχρεωθώ;

Η Ελένη Δούνια, με τις πολιτικές της ανησυχίες και την πίστη της στη συλλογική δράση, υπήρξε για μένα αυτό που λέμε «ο κατάλληλος άνθρωπος την κατάλληλη στιγμή». Δίνοντάς μου την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή της A. Andrijasevic, μου άνοιξε νέους ορίζοντες στη διερεύνηση και κατανόηση του trafficking. Την ευχαριστώ από καρδιάς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος:	11
Εισαγωγή: Ορισμοί και οριοθετήσεις:	13
i. Στόχοι και συμβολή της μελέτης	13
ii. Θεματική οργάνωση της μελέτης.	16
ΜΕΡΟΣ Α Προσεγγίζοντας το φαινόμενο του trafficking γυναικών: αναθεωρήσεις και προκλήσεις	19
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή: προ(σ)κλήσεις για αναστοχασμό.	21
Κεφάλαιο 2. Διακινούμενες γυναίκες στην Ευρώπη.....	25
Κεφάλαιο 3. Το trafficking από τη σκοπιά των (διακινούμενων) υποκειμένων.....	29
Κεφάλαιο 4. Εκστρατείες εναντίον του trafficking: Μια κριτική προσέγγιση.....	33
Κεφάλαιο 5. Ανάλυση σε πέντε άξονες	37
5.1. Το trafficking γυναικών ως ηθικό πρόβλημα.....	37
5.2. Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα εργασίας	53
5.3. Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα ανθρώπινων δικαιωμάτων	56
5.4. Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα οργανωμένου εγκλήματος	57
5.5. Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα μετανάστευσης ..	61
ΜΕΡΟΣ Β Διερευνώντας τις προοπτικές συμφιλίωσης οικογενειακής κι επαγγελματικής ζωής των διακινούμενων γυναικών	65
Κεφάλαιο 6. Εισαγωγή: Αντίφαση στους όρους;.....	67

Κεφάλαιο 7.	Το προφίλ των (παράνομα) διακινούμενων γυναικών (με σκοπό τη σεξουαλική εργασία) στην Ελλάδα.....	69
Κεφάλαιο 8.	Πολιτικές συμφιλίωσης στην Ελλάδα	73
	8.1. Η σημαντική υστέρηση της Ελλάδας	73
	8.2. Η θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας	74
	8.3. Νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικές με τη συμφιλίωση οικογένειας κι εργασίας	75
	8.4. Κυριότεροι περιορισμοί στην προώθηση της συμφιλίωσης οικογένειας /εργασίας.....	77
	8.5. Πολιτικές συμφιλίωσης για τις διακινούμενες γυναίκες.....	79
ΜΕΡΟΣ Γ	Συμπεράσματα-Προτάσεις.....	81
Κεφάλαιο 9.	Συμπεράσματα.....	83
Κεφάλαιο 10.	Προτάσεις.....	87
	10.1. Πρόληψη.....	88
	10.2. Καταστολή.....	91
	10.3. Αρωγή και αποκατάσταση διακινηθέντων προσώπων (θυμάτων trafficking).....	95
Βιβλιογραφία	.....	99

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κρίση συνόρων, ηθικός πανικός, μετανάστευση, σεξουαλικότητα, οργανωμένο έγκλημα, πορνεία, ανθρώπινα δικαιώματα, βία κατά των γυναικών, θηλυκοποίηση της φτώχειας, έμφυλος καταμερισμός της διεθνούς αγοράς εργασίας, άνισες διεθνείς οικονομικές σχέσεις είναι κάποιες από τις έννοιες που διαπλέκονται στην προσέγγιση του φαινομένου του trafficking, που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Η συγγραφέας επιχειρεί να αναδείξει τη συνθετότητα του φαινομένου τοποθετώντας το καταρχήν στα συμφραζόμενα του παγκοσμιοποιημένου τοπίου και της κίνησης των πληθυσμών. Η σύνδεση του trafficking με τη μετανάστευση και την ταυτόχρονη προσπάθεια των εθνικών κρατών να ελέγξουν τα σύνορά τους και να επιβεβαιώσουν την κυριαρχία τους αποτελεί κομβικό σημείο της προσέγγισης. Η έμφυλη ανισότητα, η ρύθμιση της σεξουαλικότητας και η οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση ευρύτερων γεωγραφικών περιοχών του πλανήτη αναδύονται ως καταστατικές παράμετροι της διακίνησης γυναικών με σκοπό τη σεξουαλική εργασία.

Στη μελέτη αυτή –που αποτελεί τμήμα του έργου «Δίκτυο για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού των γυναικών», το οποίο ανατέθηκε στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής του ΕΚΚΕ, στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας EQUAL– όροι και ορισμοί αναλύονται προκειμένου να αποδομηθούν στερεοτυπικές αναγνώσεις της πορνείας, της σεξουαλικότητας και της γυναικείας κινητικότητας ως απειλών της εθνικής ασφάλειας. Έτσι, όροι όπως «θύμα», «εξαπάτηση», «πορνεία» και «δουλεμπόριο», για να αναφέρουμε λίγους, ερμηνεύονται ως πράξεις που υπονομεύουν και εμποδίζουν τα σχέδια των μεταναστριών, καθιστώντας τα υποκείμενα ακόμα πιο περιθωριακά, ευάλωτα και αόρατα. Η διπολική αναπαράσταση της μετανάστευσης στο άξονα «θύμα» – «εγκληματίας» καταδεικνύει, σύμφωνα με τη συγγραφέα, την ιδεολογική τοποθέτηση της κρατικής εξουσίας απέναντι στη μετανάστευση. Ο ηθικός πανικός που ενορχηστρώνεται γύρω και μέσα από το trafficking αναδεικνύει την ιστορική συνέχεια της προσπά-

θειας ελέγχου των γυναικών και την κοινωνική αγωνία απέναντι στην αλλαγή.

Όσον αφορά στην ελληνική πραγματικότητα, η μελέτη επισημαίνει την κυριαρχία της αστυνομικο-κεντρικής προσέγγισης και διαχείρισης του trafficking και προτείνει μια σειρά από ερωτήματα-οδηγούς για την ευαισθητοποίηση της κοινωνικής πολιτικής απέναντι στις μετανάστριες.

*Καθηγητής Ιωάννης Σακέλλης
Διευθυντής του Ινστιτούτου Κοινωνικής Πολιτικής
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Ορισμοί και οριοθετήσεις

ι. Στόχοι και συμβολή της μελέτης

Ο επίσημος ορισμός για το trafficking αντλείται από το Πρωτόκολλο για την Αποτροπή, την Καταστολή και την Τιμωρία της Παράνομης Διακίνησης Προσώπων με Σκοπό τη Σεξουαλική και Οικονομική Εκμετάλλευση, ιδιαίτερα των Γυναικών και των Παιδιών (ΟΗΕ, Δεκέμβριος 2000):

α) Με την «Παράνομη Διακίνηση Προσώπων με Σκοπό τη Σεξουαλική-Οικονομική Εκμετάλλευση» θα εννοείται η στρατολόγηση, η μεταφορά, η μετακίνηση, η εγκατάσταση (στέγαση, μέριμνα για τη συνέχιση της παραμονής) ή η παραλαβή προσώπων, μέσω της απειλής ή της χρήσης βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, της απαγωγής, του δόλου, της εξαπάτησης, της κατάχρησης της δύναμης, της κατάχρησης μιας ευάλωτης ή τρωτής θέσης, της προσηγορίας ή της αποδοχής οικονομικού ή άλλου κινήτρου.

β) Η σύμφωνη γνώμη του θύματος της παράνομης διακίνησης στη σκοπούμενη εκμετάλλευση, έτσι όπως η τελευταία διατυπώνεται στην υποπαράγραφο (α) αυτού του άρθρου, δεν θα λαμβάνεται υπ' όψιν, εφόσον για την επίτευξή της έχει χρησιμοποιηθεί οποιοδήποτε από τα μέσα που αναφέρονται στην παραπάνω υποπαράγραφο(α).

γ) Η στρατολόγηση, μεταφορά, μετακίνηση, εγκατάσταση ή παραλαβή ενός παιδιού για το σκοπό της εκμετάλλευσης θα θεωρείται «παράνομη διακίνηση προσώπων» ακόμη κι αν δεν συμπεριλαμβάνει κανένα από τα μέσα που διατυπώνονται στην υποπαράγραφο(α).

δ) Ως «παιδί» θα εννοείται κάθε πρόσωπο ηλικίας κάτω των δεκαοκτώ ετών...

Τι είναι αυτό το φαινόμενο που αποκαλείται «trafficking» κι απασχολεί κράτη, υπερεθνικούς οργανισμούς, πολιτικούς, ΜΜΕ, ΜΚΟ, φεμινίστριες, νομικούς, εγκληματολόγους, αστυνομικούς, ψυχιάτρους, κοινωνιολόγους,

γεωγράφους, ακαδημαϊκούς και μη; Τι είναι αυτό που παράγει «θύματα»¹ και θύτες, εγκληματοποιεί το ταξίδι, τη σεξουαλικότητα, την εργασία και τους ξένους; Τι είναι αυτό που εξαπατά, καταναγκάζει, εκβιάζει και δημιουργεί νέα «σκλαβοπάζαρα»;

Το ανά χείρας έργο έχει ως κύριο στόχο να θέσει νέα ερωτήματα. Απαντήσεις –ειδικά εύκολες– δεν υπάρχουν. Η μελέτη αυτή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο ευρωπαϊκών πολιτικών για την ισότητα (Κ.Π. EQUAL) στην ειδική θεματική για τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Η απόπειρα σύνδεσης του trafficking με τη θεματική αυτή ηχεί εξεζητημένη. Σε μια συγκυρία όπου πολιτικές και χρηματοδοτήσεις εκκινούν από τη διαπίστωση ότι η ισότητα παραμένει διακύβευμα, θεωρήσαμε ότι οι ποικίλλες ανισότητες εντάσσονται εξ ορισμού. Το φύλο, οι νέες αγορές εργασίας, η μετανάστευση, η φτώχεια και η βία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και με την ίδια τη συγκρότηση κι οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών. Έτσι, επιχειρήσαμε να κινηθούμε προς δύο κατευθύνσεις: σε μια μακροκοινωνική προσέγγιση του trafficking και σε μια εστιασμένη στα υποκείμενα – διακινούμενες γυναίκες, μέσα από το πρίσμα της θεματικής της συμφιλίωσης και των πολιτικών για τις διακινούμενες γυναίκες στην Ελλάδα.

Από τη μία, θα επιχειρήσουμε την ανάγνωση των κυρίαρχων προσεγγίσεων στο trafficking, αναδεικνύοντας πλευρές του σύνθετου και πολύπλοκου φαινομένου, οι οποίες δεν έχουν επαρκώς αναλυθεί, και βοηθούν στην επαρκέστερη κατανόησή του. Ευελπιστούμε να αποκωδικοποιήσουμε τις στερεοτυπικές εικόνες –λίγο πολύ γνωστές σε όλους μας– και να συμπληρώσουμε κρυμμένες και άρρητες πλευρές. Μόνο αφού κατανοήσουμε ότι πρόκειται για ένα σύνθετο μεταναστευτικό φαινόμενο μπορούμε να σκεφτούμε την αναδιάρθρωση των μεταναστευτικών πολιτικών, οι οποίες, όπως θα φανεί, σχετίζονται άμεσα με το trafficking και άλλες μεταναστευτικές διαδικασίες. Το φαινόμενο του trafficking δεν θα εξαλειφθεί εν μία νυκτί, με εκστρατείες ενημέρωσης και πολιτικές εναντίον της διακίνησης. Ωστόσο, κι εδώ έγκειται η συμβολή αυτής της μελέτης, μέσα από μια διαδικασία επίγνωσης του ρόλου που παίζουν οι πολιτικές, μπορεί να καταστεί εφικτή μια επανεκτίμηση του

---

1. Σε αυτή τη μελέτη ο όρος «θύμα» θα είναι πάντα σε εισαγωγικά, στο βαθμό που πιστεύουμε ότι ένας από τους πιο παραγωγικούς τρόπους προσέγγισης του φαινομένου είναι η αποδόμηση κυρίαρχων –αλλά αμφίσημων κι αμφίβολων– όρων, όπως αυτός. Κάθε φορά που ο όρος και τα παράγωγά του θα εμφανίζονται χωρίς εισαγωγικά, αυτό θα σημαίνει ότι η χρήση τους γίνεται από άλλο πρόσωπο.

κεντρικού σχεδιασμού, της στόχευσης και τέλος των αποτελεσμάτων της δράσης τους.

Στην τρέχουσα βιβλιογραφία, συχνά εγείρεται το αίτημα θέσπισης νέων νόμων για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Ωστόσο, οι νομοθετικές πράξεις εκκινούν από μία φιλοσοφική στάση, η οποία συνδέεται με τα προτάγματα μιας κοινωνίας και τους εννοιολογικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς της. Από τη θέση αυτή, η μελέτη έρχεται να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο, μέσα από ιδεολογικά και πολιτισμικά σχήματα, η νομοθέτηση κινείται πρωτίτως στον άξονα καταστολής και δίωξης, ενώ δεν έχει προς το παρόν επιχειρηθεί μια συστηματική προσπάθεια κατανόησης της πολυπλοκότητας του φαινομένου.

Όλη η συλλογιστική που θα αναπτύξουμε δεν αναδεικνύει πρόβλημα ύπαρξης νομοθετικού κενού. Αντίθετα, υποδεικνύει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους, μέχρι σήμερα, οι συνδέσεις του όλου φαινομένου με τη νομοθετική πρακτική αναδεικνύουν πρωτίτως «εκκρεμότητες» του κράτους και της εθνικής κυριαρχίας, ενώ παραβλέπουν σημαντικές όψεις του ζητήματος, όψεις, ας σημειωθεί, που ήρθαν αρχικά να ρυθμίσουν (όπως η αποκατάσταση των «θυμάτων» του trafficking, και μέσω αυτών αποκατάσταση της παραβίασης ανθρώπων δικαιωμάτων).

Σε αυτό το πλαίσιο, αποδεικνύεται απολύτως ανώφελη η εγκληματοποίηση της ζήτησης πορνικών υπηρεσιών, δηλαδή του «πορνοπελάτη». Κοιτάζοντας πιο προσεκτικά, καταλαβαίνουμε ότι η ζήτηση πορνικών υπηρεσιών αφορά στον ερωτικό πολιτισμό μιας κοινωνίας, και συνδέεται με τη συγκρότηση του κοινωνικού φύλου και τις εννοιολογήσεις του σεξουαλικού ανδρισμού και θηλυκότητας. Η ερωτική επιθυμία είναι πολιτισμικό σύμπαν συναρθρωμένο με τα ζεύγη Εαυτός-Άλλος, Οικείος-Ξένος, Νόμιμο-Παραβατικό, Καθαρό-Βρώμικο, και πάει λέγοντας. Δεν μπορεί ο κόσμος που ζητάει ή καταναλώνει αυτές τις υπηρεσίες να πάψει να το κάνει, από τη μια στιγμή στην άλλη, μόνο και μόνο γιατί παρουσιάζεται ότι «αυτό που επιθυμεί» είναι απάνθρωπο, γιατί η γυναίκα με την οποία θέλει να συνευρεθεί τρώει ξύλο, ή ήρθε με τα πόδια 2000 χλμ, ή γιατί δεν έχει διαβατήριο. Όπως εύκολα καταλαβαίνει κανείς, πρόκειται για βαθιές και πολλαπλές εγγραφές, κι όπως γνωρίζουμε, μέχρι να αλλάξουν οι βαθιές εγγραφές για πράγματα που θεωρούνται «κακά» –ακόμα κι αν είναι αναγκαία– ούτε οι νόμοι ούτε οι χρηματοδοτήσεις επαρκούν...

ii. Θεματική οργάνωση της μελέτης

Η μελέτη αυτή χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται η εμπάθυνση σε όψεις του φαινομένου του *trafficking*, προκειμένου να σχηματίσουμε μια πληρέστερη εικόνα. Η μελέτη αυτή αντλεί τα επιχειρήματά της από μία νέα σχετικά βιβλιογραφία αλλά και από έρευνες επικεντρωμένες στα μέχρι τώρα αόρατα υποκείμενα του *trafficking*. Στην εισαγωγή του πρώτου μέρους τίθενται τα ερωτήματα-άξονες της προβληματικής που θα παρουσιάσουμε. Το *trafficking* γυναικών είναι ένα σύνθετο πρόβλημα που διαπλέκεται με διαφορετικά πεδία (επιστημονικά, αναλυτικά, πολιτικά) και συμφέροντα (κρατικά, επιχειρηματικά, ατομικά): μετανάστευση, οργανωμένο έγκλημα, πορνεία, ανθρώπινα δικαιώματα, βία κατά των γυναικών, θηλυκοποίηση της φτώχειας, έμφυλος καταμερισμός της διεθνούς αγοράς εργασίας, άνισες διεθνείς οικονομικές σχέσεις, κ.λπ. Επιπλέον, οι λύσεις ποικίλλουν ανάλογα με τον ορισμό/περιγραφή του προβλήματος (Wijers M. and van Doornick M., 2002). Έτσι, θα προχωρήσουμε στην ανάλυση των πέντε βασικών αξόνων, δηλαδή, του *trafficking* ως ηθικού προβλήματος, προβλήματος εργασίας, ανθρώπινων δικαιωμάτων, οργανωμένου εγκλήματος, και μετανάστευσης. Πριν από αυτό, όμως, θα αναφερθούμε σε τρία σημαντικά σημεία. Πρώτον, εξηγούμε ότι χωρίς να περιορίζεται το φαινόμενο ή η ανάλυση στο *trafficking* γυναικών στην Ευρώπη, θεωρούμε ότι αυτή η οριοθέτηση δείχνει τη δυναμική διαπλοκή του φύλου και της μετανάστευσης σε μια ιστορική συγκυρία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Δεύτερον, επιχειρηματολογούμε για την αναγκαιότητα διερεύνησης του φαινομένου από τη σκοπιά των υποκειμένων, προκειμένου να συμπεριληφθεί η βιωμένη εμπειρία στην κατανόηση αλλά και τη χάραξη πολιτικής. Τρίτον, εξετάζοντας τις εκστρατείες κατά του *trafficking* θα επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε, να αναλύσουμε και να συνδέσουμε τη λευκή δουλειά και τις σταυροφορίες του 19ου αιώνα με την αναπαράσταση του σκλαβοπάζαρου ως πολιτισμικό σενάριο, ως τον τρόπο δηλαδή που το παρελθόν και η ερμηνεία του συγκροτεί το παρόν, με τι συνδέεται, τι εξυπηρετεί.

Στο δεύτερο μέρος, θα επικεντρωθούμε στην ελληνική πραγματικότητα και θα επιχειρήσουμε να συνδέσουμε το *trafficking* με ένα ειδικό ζήτημα: τη συμφιλίωση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή. Το εγχείρημα είναι αρκετά δύσκολο, στο βαθμό που τα υποκείμενα – διακινούμενες γυναίκες αντιμετωπίζουν μια σειρά από ζωτικά προβλήματα, ώστε το ειδικό αυτό θέμα να μοιάζει εκτός τόπου και χρόνου. Ωστόσο, όπως θα δούμε, αυτά τα

δύο δεν είναι τελικά τόσο άσχετα. Το φύλο, οι νέες αγορές εργασίας, η μετανάστευση, η φτώχεια και η βία, είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, αλλά και με την ίδια τη συγκρότηση κι οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών. Πρώτα, θα σκιαγραφήσουμε το προφίλ των διακινούμενων γυναικών, για να δούμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ανάγκες που τα υποκείμενα αυτά έχουν. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στις πολιτικές συμφιλίωσης, όπως αυτές εμφανίζονται στην Ελλάδα, και τέλος, θα ολοκληρώσουμε αυτή τη μελέτη με την επισκόπηση των πολιτικών για το trafficking γυναικών στην Ελλάδα.

ΜΕΡΟΣ Α

ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
ΤΟΥ TRAFFICKING ΓΥΝΑΙΚΩΝ:
ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΡΟ(Σ)ΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟ

«Αυτός [...] είναι ο μόνος τρόπος να παραμένουμε εστιασμένοι στο διακινούμενο πρόσωπο: να διασφαλίσουμε ότι το trafficking δεν ελαχιστοποιείται στο επίπεδο του μεταναστευτικού προβλήματος, του προβλήματος δημόσιας τάξης ή του προβλήματος του οργανωμένου εγκλήματος. Επιπλέον, είναι ο μόνος τρόπος να διασφαλίσουμε ότι οι κατά τα άλλα καλές προθέσεις των αντι-trafficking εκστρατειών δεν επιφέρουν διακρίσεις σε βάρος των μεταναστριών ή δε διακινδυνεύουν περαιτέρω τα επισφαλή δικαιώματα των ατόμων που εργάζονται στην πορνεία».²

Την περίοδο που ακολούθησε την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού,³ τα ΜΜΕ, κυβερνήσεις, ΜΚΟ, πολυεθνικοί ή/και υπερεθνικοί οργανισμοί επενδύουν χρόνο και χρήμα, διενεργούν διαβουλεύσεις κι άλλες δράσεις, στο ζήτημα του «trafficking in human beings». Η εστίαση στο ζήτημα παίρνει πολλές μορφές, μεταξύ των οποίων αναφέρουμε: τρομακτικές στατιστικές (500.000 γυναίκες διακινούνται ετησίως, ή τα κέρδη υπερβαίνουν τα 12 δις δολάρια ετησίως κ.λπ.), συγκινησιακό, έμφυλο/σεξιστικό και φυλετικό/ρατσιστικό λεξιλόγιο («Το σύγχρονο δουλεμπόριο», «Η εποχή του ... κρεοπωλείου», «τραγωδία που έζησαν στα χέρια των μαστροπών τα αδύναμα “θύματα”»), η σύγχυση του φύλου και της φυλής με

---

2. Mary Robinson, αξιωματούχος των Η.Ε. σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

3. Αυτή η περίοδος θεωρείται από τους περισσότερους ως η αρχή μαζικοποίησης του φαινομένου του trafficking in human beings, αν και πολλοί κάνουν λόγο για ένα φαινόμενο τόσο παλιό όσο η ανθρωπότητα. Στην ιστορική και αδιάπτωτη συνέχεια αυτού του φαινομένου, ωστόσο, ξεχωρίζει η γενεαλογία της λευκής δουλείας και των σχετικών καταργητικών πρωτοβουλιών σε ΗΠΑ και Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα. Βλ. αναλυτικότερα, παρακάτω.

την αθωότητα (αφελής Σλάβα, ανόητα κοριτσάκια) και η συνεπαγόμενη εγκληματοποίηση του ζητήματος (αδίστακτοι εγκληματίες, κακοποιοί, προτεραιότητα η ενίσχυση του νομικού οπλοστασίου κ.λπ.).⁴ Πρόκειται για μια απεραντολογία του Λόγου, που προέρχεται συχνά από στόματα με κύρος και αξιοπιστία.⁵

Τόση προσοχή και μάλιστα υψηλού προφίλ για το trafficking προκαλεί μια σειρά ερωτημάτων, όπως:

Τι ακριβώς είναι αυτό το φαινόμενο το οποίο αποκαλείται «trafficking» γυναικών και «νέο δουλεμπόριο λευκής σαρκός»; Αυτό το εμπρηστικό λεξιλόγιο είναι δείγμα συλλογικής παράνοιας ή πράγματι έχει αναπτυχθεί ένα «νέο δουλεμπόριο λευκής σαρκός» στις πρώην ανατολικές χώρες; Τι ακριβώς διακυβεύεται όταν οι δημόσιες αναφορές παρουσιάζουν το «trafficking» γυναικών ως το «νέο δουλεμπόριο λευκής σαρκός»; Πρόκειται πράγματι για ζήτημα εφαρμογής του νόμου; Πρόκειται για «σοβαρή απειλή» της διεθνούς ασφάλειας; Πώς συνδέεται με διεθνείς πολιτικές και με την παγκοσμιοποίηση; Και, κυρίως, όλη αυτή η ενασχόληση έχει συμβάλει στην επίλυση του προβλήματος;⁶

Το trafficking γυναικών είναι ένα σύνθετο πρόβλημα που διαπλέκεται με διαφορετικά πεδία (επιστημονικά, αναλυτικά, πολιτικά) και συμφέροντα (κρατικά, επιχειρηματικά, ατομικά): μετανάστευση, οργανωμένο έγκλημα, πορνεία, ανθρώπινα δικαιώματα, βία κατά των γυναικών, θηλυκοποίηση της φτώχειας, έμφυλος καταμερισμός της διεθνούς αγοράς εργασίας, άνισες διεθνείς οικονομικές σχέσεις, κ.λπ. Επιπλέον, οι λύσεις ποικίλουν ανάλογα με τον ορισμό και την περιγραφή του προβλήματος. (Wijers M. and van Doornick M., 2002).

Αν, για παράδειγμα, το πρόβλημα ορίζεται ως πρόβλημα ανθρώπινων δικαιωμάτων ή πρόβλημα εργασίας, άλλες λύσεις ενδεικνύονται από ό,τι αν το πρόβλημα ορίζεται στο επίπεδο της παράνομης μετανάστευσης και του οργανωμένου εγκλήματος.

4. Πρόκειται για τίτλους άρθρων εφημερίδων ή σκόλια σε επιστημονικά κείμενα, που ενδεικτικά μόνο παραθέτουμε.

5. Σε διεθνές επίπεδο σημειώνουμε ενδεικτικά μόνο τους *New York Times*, τον πρώην Πρόεδρο των ΗΠΑ, Μπιλ Κλίντον, Ευρωπαϊούς Υπουργούς, Διεθνείς Οργανισμούς για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ενώ σε εθνικό επίπεδο αναφέρουμε ενδεικτικά τη Γ.Γ. Ισότητας, ΜΚΟ, Φεμινιστικές κινήσεις, καθηγητές Παν/μίου κ.λπ.

6. Μεγάλο μέρος της προβληματικής που αναπτύσσεται εδώ, αντλείται από τη ρηξικέλευθη κι εμπνευστική εργασία της Jacqueline Berman, 2003, «(Un)Popular strangers and crises (un)bounded: Discourses of sex-trafficking, the European political community and the panicked state of the modern state» στο *European Journal of International relations*, vol. 9(1): 37-86.

Όπως και να 'χει πάντως, επειδή ακριβώς το trafficking γυναικών συνδέεται και διαπλέκεται με πολλά ζητήματα και συμφέροντα –εθνικά, επιχειρηματικά, πολιτικά, οικονομικά–, κάθε προτεινόμενο μέτρο πρέπει να απαντά στα εξής ερωτήματα: ποιο είναι το πρόβλημα και, κυρίως, ποιανού πρόβλημα έρχεται να λύσει; ποιανού συμφέροντα εξυπηρετεί και ποιος ο αντίκτυπος της προτεινόμενης λύσης στις ενδιαφερόμενες/εμπλεκόμενες γυναίκες; το πρόβλημα αφορά όντως τις εμπλεκόμενες γυναίκες ή το κράτος; βοηθά πράγματι την καταπολέμηση της βίας και της κακοποίησης ή στοχεύει αλλού; βελτιώνει τη θέση των εμπλεκόμενων γυναικών ή την χειροτερεύει;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Στη μελέτη αυτή θα επιχειρηματολογήσουμε ότι ζητήματα του trafficking είναι στενά συνδεδεμένα με αλλαγές που πραγματοποιούνται στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες και οι οποίες σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση. Η παγκοσμιοποίηση έχει προκαλέσει στη Δύση ένα γενικευμένο αίσθημα ανησυχίας, ειδικά γύρω από το σύγχρονο έθνος-κράτος, μια κρίση συνόρων (crisis over boundaries). Προκειμένου να εξηγήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ορισμένες αναπαραστάσεις μπορούν να αναδείξουν την κρίση που διέρχεται μια πολιτική κοινότητα και την ανασφάλεια που βιώνει, θα διερευνήσουμε τα χαρακτηριστικά λόγων γύρω από το sex-trafficking, χρησιμοποιώντας φουκωικές προσεγγίσεις του Λόγου. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε πώς και πού οι Λόγοι «ορίζουν κάτω από ποιες συνθήκες και αναλύσεις κάποιες από αυτές (τις αναπαραστάσεις) νομιμοποιούνται» (Φουκώ, 1972: 26). Ειδικοί συσχετισμοί, συγχύσεις και αντιθέσεις δημιουργημένες από τον ίδιο το Λόγο, μπορούν να βοηθήσουν στην εξήγηση του πώς, και με ποια μορφή, το ζήτημα του trafficking βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη διεθνών πολιτικών.

Επιπλέον, δύο στοιχεία διεθνών σχέσεων είναι κρίσιμα στην προσέγγιση του ζητήματος του trafficking γυναικών, η ασφάλεια και η παγκοσμιοποίηση, καθώς τέμνονται με εννοιολογήσεις και (κοινωνικές) κατασκευές του φύλου. Μία ανάλυση των έμφυλων σχημάτων λόγου που ενημερώνουν και υποστηρίζουν τη συζήτηση για το trafficking είναι πολύ σημαντική για να κατανοήσουμε τις μετα-ψυχροπολεμικές συζητήσεις για την ασφάλεια, και ειδικότερα τη σχέση ασφάλειας και ταυτότητας. Μια ανάλυση από τη σκοπιά του φύλου βοηθά στην ανάγνωση του δομικού ρόλου του φύλου σε ζητήματα ασφάλειας όπως το trafficking και η ταυτότητα, ειδικά όσον αφορά στη συγκρότηση των αντιθετικών ζευγών Εαυτός/Άλλος, Δημόσιο/Ιδιωτικό, Τοπικό/Διεθνές.

Ειδικότερα, στη μελέτη αυτή, η οποία αποτελεί μια θεωρητική προσέγγιση του ζητήματος, θα εστιάσουμε στο trafficking γυναικών⁷ από την Ανατολική Ευρώπη⁸ με σκοπό τη σεξουαλική εργασία (εκμετάλλευση). Το «trafficking» γυναικών από περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης προς τις χώρες της ΕΕ εμφανίζεται στο πλαίσιο κρίσης και μετασχηματισμού του κράτους και της εθνικής κυριαρχίας. Πράγματι, το trafficking αποκτά ορμή τα χρόνια μετά το 1989, μετά δηλαδή την πτώση του τείχους του Βερολίνου, την ελαστικοποίηση της πολιτικής βίζας της Ρωσίας, και τη σταδιακή εμπλοκή χωρών της Ανατολικής Ευρώπης σε μια σειρά οικονομικών μετασχηματισμών και «πολιτικών επαναστάσεων» (Wolff, 1994). Αλλά και για την ΕΕ, αυτή η περίοδος σηματοδοτήθηκε από σημαντικές αλλαγές ως προς την ενοποίηση, την ολοκλήρωση και την αναδιάρθρωση του περιεχομένου της ευρωπαϊκής ταυτότητας, και της ιδιότητας του ανήκειν του Ευρωπαίου πολίτη. Έχει, ήδη, επισημανθεί ότι οι αγωνίες σχετικά με την παγκοσμιοποίηση και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση σχετίζονται στενά με την ανάδυση τοπικών εθνικισμών στην Ευρώπη (Koser and Lutz, 1998). Έχει, επίσης, υποστηριχθεί ότι η φιγούρα του «μετανάστη» είναι αυτή στην οποία προβάλλονται οι μακροκοινωνικοί φόβοι (Simoncini, 2001). Για παράδειγμα, ενώ η αύξηση της ανεργίας δεν σχετίζεται με την παρουσία των μεταναστών, αλλά με τους μετασχηματισμούς στις οικονομικές και εργασιακές σχέσεις, στη βιομηχανική Ευρώπη οι μετανάστες έχουν χρησιμοποιηθεί ως εξιλαστήρια «θύματα» της αυξανόμενης ανεργίας. Επιπλέον, όπως έχει δείξει η φεμινιστική βιβλιογραφία, εξαιτίας της ανεξίτηλης διαφοράς, η μεταναστευτική παρουσία είναι αναπόσπαστο κομμάτι μιας ειδικής «κατασκευής» της Ευρώπης ως Χριστιανικής και Λευκής – χαρακτηριστικά που εγκαθιστούν και επικυρώνουν τη βάση της ιδιότητας μέλους της Ευρωπαϊκής κοινότητας (Anthias, 2000· Lutz, 1997).

---

7. Παρόλο που στο διεθνή επίσημο ορισμό του «trafficking» αναφέρεται η διακίνηση ανθρώπων εδώ θα γίνει χρήση του όρου γυναίκες, όχι μόνο γιατί αποτελούν τη μεγάλη πλειονότητα του διακινούμενου πληθυσμού (Wijers and Lap-Chew, 1997) αλλά, κυρίως, γιατί οι όροι «άνθρωπος» και «γυναίκα» δεν χρησιμοποιούνται εναλλακτικά – όπως έχει δείξει η φεμινιστική βιβλιογραφία. Αντίθετα, η χρήση του όρου «άνθρωπος» στην πράξη συσκοτίζει την ασυμμετρία των έμφυλων σχέσεων και την ιδιαιτερότητα της γυναικείας μεταναστευτικής εμπειρίας. Από αυτήν την άποψη το «trafficking» προκύπτει ως μέρος της έμφυλης πολιτικής οικονομίας της μετανάστευσης στην Ευρώπη (Andrijasevic, 2004: 11).

8. Γυναίκες από ανατολικές χώρες της Ευρώπης που διακινούνται στη Δυτική, όπου οι όροι «Ανατολική», «Δυτική» αναφέρονται στις διακριτές γεωπολιτικές περιοχές. Όπου δυτικές οι χώρες της συνθήκης του Σένγκεν (βλ. και Andrijasevic, 2004).

Ο τρόπος με τον οποίο η «λευκότητα» διαπλέκεται με την επικύρωση της ιδιότητας του ανήκειν στην ευρωπαϊκή κοινότητα μπορεί να παρατηρηθεί μέσα από τη φυλετικοποίηση των διακινούμενων γυναικών (Berman, 2003). Οι λόγοι για το trafficking τονίζουν την «λευκότητα» των διακινούμενων γυναικών από την Ανατολική Ευρώπη (ξανθοί κι αθώοι άγγελοι με γαλάζια μάτια κ.λπ.). Μια τέτοια κατασκευή καθιστά τις γυναίκες αυτές φυλετικά αδιαφοροποίητες από τις «Ευρωπαίες». Από την άλλη πλευρά όμως, το *status* τους ως «θυμάτων» χρησιμεύει στη διαφοροποίησή τους από τις «Ευρωπαίες» (Berman, 2003). Στην πραγματικότητα, οι γυναίκες αυτές αναπαρίστανται ως «θύματα» της ανδρικής βίας, συνήθως από τη δική τους πατριαρχική κουλτούρα, καθώς και ως λιγότερο ικανές να κάνουν δικές τους αυτόνομες επιλογές (Andrijasevic, 2003; Stenvoll, 2002). Έτσι οι διακινούμενες γυναίκες καταλαμβάνουν μια αμφίσημη θέση ανάμεσα στην ενσωμάτωση και τον αποκλεισμό, ή/και ανάμεσα στο να είναι Ευρωπαίες, αλλά όχι ακριβώς. Ενώ αυτή η αμφισημία σηματοδοτεί την αβεβαιότητα των εννοιολογήσεων της Ευρώπης και των Ευρωπαίων, από την άλλη, δίνει το νομικό έρεισμα για την απομάκρυνση (προσωποκράτηση και απέλαση) των Ανατολικοευρωπαίων θυμάτων του «trafficking» αφού δεν είναι (ακόμα) «πραγματικές» Ευρωπαίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ TRAFFICKING ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΩΝ (ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΩΝ) ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ

Αν και δεν αποτελεί παρά δευτερογενή επεξεργασία του υλικού που έχει συγκεντρωθεί για το φαινόμενο του trafficking γυναικών, η μελέτη αυτή υποστηρίζει ότι ο μόνος τρόπος για να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο, αλλά και να μπορέσουμε να προτείνουμε λύσεις και να ασκήσουμε πολιτική είναι να εστιάσουμε την προσοχή μας στα ίδια τα υποκείμενα της «παράνομης διακίνησης/εμπορίας», στις ίδιες τις γυναίκες. Παρά το γεγονός ότι οι φεμινιστικές μεταναστευτικές σπουδές έχουν συμπεριλάβει το «trafficking» στο γενικό τίτλο «sex related migration» (Anthias, 2000: 27), λίγη συζήτηση έχει γίνει για το καθεστώς/στάτους των «διακινούμενων» γυναικών από την Ανατολική Ευρώπη ως μεταναστριών.⁹ Ο ίδιος ο λόγος των γυναικών –αν και μέχρι τώρα δεν έχει αναγνωριστεί ως τέτοιος– αποτελεί πολύτιμη πηγή γνώσης. Σε αυτό το πλαίσιο, ο λόγος των γυναικών δεν εκλαμβάνεται ως καταγραφή μαρτυριών ή απλός αναστοχασμός της γυναικείας εμπειρίας, αλλά οδηγεί στη σταδιακή συγκρότηση της παραγωγής του υποκειμένου. Έτσι, οι γυναίκες δεν αποτελούν απλά «θύματα» των traffickers ή των ευρύτερων καταπιεστικών δομών, αλλά, αντίθετα, συγκροτούνται ως υποκείμενα μέσα από αυτές τις διαδικασίες. Ο τρόπος με τον οποίο οι γυναίκες όχι μόνο υφίστανται παθητικά αλλά διαχειρίζονται, διαπραγματεύονται κι αντιδρούν στις εξωτερικές πιέσεις αφήνει περιθώρια εμπρόθετης δράσης κι ενδυνάμωσης στην καθημερινή ζωή. Για παράδειγμα, η τάση της μεταναστευτικής πολιτικής να γίνεται όλο και πιο

---

9. Από τη σκοπιά της φεμινιστικής μεταναστευτικής έρευνας αξίζει να αναφερθούμε στις εργασίες των Gülçür and Ilkcaracan (2002) για την Τουρκία, της Lazaridis (2001) για την Ελλάδα και της Malucelli (2001) για την Ιταλία.

οφικτή και η ελαχιστοποίηση των νόμιμων μεταναστευτικών μέσων, σε συνδυασμό με οικονομικά συμφέροντα τρίτων μερών που οργανώνουν την «παράνομη» μετανάστευση, εγκλωβίζουν τις γυναίκες σε εκμεταλλευτικούς τομείς παραγωγής. Οι μετανάστριες υποφέρουν και βιώνουν τις επιπτώσεις της οικονομικής εκμετάλλευσης και της κοινωνικής περιθωριοποίησης. Ωστόσο, αντιστέκονται σε ευρύτερες δομές πίεσης απαντώντας σε και διαπραγματευόμενες τις συνθήκες της καταπίεσής τους, παραδείγματος χάριν εγκαθιστώντας σχέσεις με άνδρες στη χώρα υποδοχής, επιτυγχάνοντας κοινωνική απορρόφηση και κερδίζοντας κοινωνική και νομική κινητικότητα. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι οι μορφές αντίστασης δεν απαλείφουν αναγκαστικά τις ανισότητες, αλλά επανεγκαθιστούν και ενισχύουν ιεραρχίες (πόρνη/ καθώς πρέπει γυναίκα).

Σύμφωνα με την Andrijasevic (2004),¹⁰ η καταγραφή και ανάλυση του λόγου των γυναικών αποτελεί κρίσιμο πεδίο εργασίας για τις μεταναστευτικές σπουδές αλλά και για τη χάραξη πολιτικής στο βαθμό που:

- i. Προσφέρει πληροφορίες για τον τρόπο που οι γυναίκες προσέγγισαν τα δίκτυα του «trafficking» και τη διαχείριση της εργασίας τους στην πορνεία από τα δίκτυα αυτά.
- ii. Κοιτάζοντας τον κόσμο από τη θέση της γυναικείας εμπειρίας, δίνει νέα προοπτική στη θεώρηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας και λειτουργεί ως κριτική στις κυρίαρχες αντιλήψεις.
- iii. Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται δυνατή η κριτική αποδόμηση της ρητορικής του «trafficking».

Η μελέτη και διερεύνηση των λόγων, των βιωμένων εμπειριών και των μεταναστευτικών ιστοριών των ίδιων των υποκειμένων έχει ιδιαίτερη σημασία:

- i. Βοηθά να αμφισβητηθεί η αντίστιξη μετανάστρια – «θύμα», αφού αναδεικνύεται η επιθυμία και η ζήτηση (στοιχεία εμπρόθετης δράσης) εκ μέρους

---

10. Λιγοστές έρευνες έχουν προσεγγίσει τα ίδια τα υποκείμενα-γυναίκες. Εξαίρεση αποτελεί η αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή της Andrijasevic (2004), που κατατέθηκε στο Πανεπιστήμιο της Ουτρέχτης, κι αποτέλεσε σημαντική πηγή πληροφοριών, αναστοχασμού κι έμπνευσης για την παρούσα μελέτη. Αξίζει, εδώ, να αναφέρουμε λίγα στοιχεία για την πρωτότυπη και συστηματική δουλειά της Δρ Andrijasevic. Η διατριβή αυτή βασίστηκε σε επιτόπια έρευνα με τη διαδικασία συνεντεύξεων σε βάθος και ιστοριών ζωής, στην Μπολόνια της Ιταλίας, το διάστημα 1999-2000, με 25 γυναίκες (18-25 ετών) που έφτασαν στη χώρα μέσω δικτύων «trafficking» κι εργάστηκαν –πριν την έρευνα– ως πόρνες. Η Ιταλία και το Βέλγιο αποτελούν πεδία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την έρευνα του φαινομένου, αφού είναι οι μόνες χώρες μέλη της ΕΕ που στη μεταναστευτική νομοθεσία περιέχουν ειδικές διατάξεις που παρέχουν ειδική προστασία και νομιμοποίηση για τα «θύματα» του «trafficking».

των υποκειμένων για μετακίνηση από τη χώρα προέλευσης σε χώρα της Δυτικής Ευρώπης. Επιπλέον, η επιθυμία για κοινωνική, οικονομική και συναισθηματική αποκατάσταση παίζουν σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό της μετακίνησης.

- ii. Αντιμετωπίζοντας τις γυναίκες ως μετανάστριες κι όχι ως «θύματα», έρχεται στο προσκήνιο η εμπρόθετη δράση των γυναικών στη διαδικασία του «trafficking». Περαιτέρω ανάλυση σκιαγραφεί τη διαδικασία με την οποία οι γυναίκες συγκροτούν ένα έμφυλο μεταναστευτικό υποκείμενο.
- iii. Η αποστασιοποίηση από στερεοτυπικές εννοιολογήσεις του «θύματος» και της πορνείας βοηθά στην τοποθέτηση της έννοιας της βίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, όπου, χωρίς να παραγνωρίζονται οι βίαιες κι εκμεταλλευτικές συνθήκες, αναδεικνύονται καλύτερα οι πολυπλοκότητες του ζητήματος.
- iv. Διερευνώντας το ζήτημα από τη σκοπιά των γυναικών είναι δυνατό να περιγράψουμε και να κατανοήσουμε καλύτερα τα δομικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στα μεταναστευτικά τους σχέδια, κι, άρα, τον αντίκτυπο των μηχανισμών ελέγχου στην κίνηση των μεταναστών.

Έχοντας όλα αυτά υπ' όψιν, μπορούμε να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους σύνορα και μεταναστευτικές πολιτικές δημιουργούν τις συνθήκες για την ύπαρξη του «trafficking» και την εκμετάλλευση των γυναικών στην πορνεία. Ταυτόχρονα, θα προσπαθήσουμε να υποστηρίξουμε ότι η εννοιολόγηση των «διακινούμενων» γυναικών ως «θυμάτων» παρεμποδίζει τα σχέδια των γυναικών για ανοδική κινητικότητα – γεωγραφική, οικονομική, εργασιακή κ.λπ. Η ρητορική του «trafficking» και η θυματοποίηση σταθεροποιούν τις αλλαγές που επέφερε η μετανάστευση των γυναικών από την Ανατολική Ευρώπη, ενώ ταυτόχρονα κανονικοποιούν διαιρέσεις κι αποκλεισμούς που παράγονται από την πολιτική συνόρων και μετανάστευσης της ΕΕ. Έτσι, αναδεικνύονται συσχετισμοί ανάμεσα στο «trafficking» και τον τρέχοντα αναπροσδιορισμό των ευρωπαϊκών χώρων και πληθυσμών. Μακράν του να αποτελεί μια συρραφή διηγήσεων για εγκληματίες και «θύματα», το «trafficking» αποτελεί μια πολύπλοκη κατασκευή τοποθετημένη ανάμεσα σε υλικά και συμβολικά όρια. Ωστόσο, η αναπαραγωγή του άξονα έγκλημα/«θύμα» εμπλέκεται στην επικύρωση των υλικών και συμβολικών συνόρων της διεύρυνσης της ΕΕ.

Το γυναικείο σώμα αποτελεί το πεδίο όπου ο έλεγχος φυλετικών κι έμφυλων ιεραρχήσεων, από τη μια, κι ο έλεγχος των γεωγραφικών επικρατειών, από την άλλη, συναντιούνται. Η αναπαραστάση των σωμάτων των διακινούμενων γυναικών ως τραυματισμένων και παγιδευμένων, με ανεξίτηλα τα ση-

μάδια του βιασμού, της προσβολής και του φόβου, πληγωμένων ως αποτέλεσμα της επαφής με άλλα σώματα, μέσα στη διαδικασία της πορνείας και της μετανάστευσης, στοχεύει στην πειθάρχηση της γυναικείας σεξουαλικότητας. Εξάλλου, όπως γίνεται φανερό από διάφορες έρευνες (βλ. Andrijasevic, 2004: 61-108), το κράτος (υποδοχής) προκειμένου να χορηγήσει άδεια παραμονής σε γυναίκες «θύματα trafficking» απαιτεί από εκείνες να εγκαταλείψουν τη σεξουαλική εργασία και να επανενταχθούν στους κανονικούς γυναικείους ρόλους. Ο έλεγχος επί της γυναικείας σεξουαλικότητας γνωρίζουμε ότι συμβαδίζει με τον έλεγχο της γυναικείας κινητικότητας. Και είναι δυνατό να παρατηρήσουμε τον τελευταίο μέσα από την έμφαση που δίνουν οι αντι-trafficking εκστρατείες στην εξαπάτηση και τη δουλεία. Μέσα από ρητορικά σχήματα, όπως ο υπερτονισμός των παραπλανητικών προσφορών εργασίας στην άτυπη οικονομία του εξωτερικού ή ο συσχετισμός της μετανάστευσης με τη δουλεία και το έγκλημα, οι εκστρατείες ισχυρίζονται ότι η κρατικά σχεδιασμένη μετανάστευση είναι απαλλαγμένη από την εκμετάλλευση. Με αυτόν τον τρόπο, οι εκστρατείες αποθαρρύνουν τη μετανάστευση προς τις άτυπες μορφές εργασίας και συμβολικά περιορίζουν τις γυναίκες στην οικιακή σφαίρα της αναπαραγωγικής εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ TRAFFICKING: ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Επιπλέον, στη μελέτη αυτή θα επιχειρήσουμε μια κριτική ανάλυση κι ως ένα βαθμό αποδόμηση των αντι-trafficking εκστρατειών, υπό την αιγίδα φεμινιστικών οργανώσεων, που προσπαθούν να διαχειριστούν θέματα που προκύπτουν στο πλαίσιο μη ασφαλούς μετανάστευσης κι εργασιακής εκμετάλλευσης. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Μετανάστευσης (ΠΟΜ) από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 σε συνεργασία με μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), φεμινιστικές οργανώσεις αλλά και κυβερνητικούς φορείς ηγείται εκστρατειών «αφύπνισης της συνείδησης και διάδοσης πληροφοριών» με σκοπό την «ενδυνάμωση» των πιθανών θυμάτων του trafficking. Επιχειρώντας μια ενδελεχή διακειμενική κριτική αποδόμηση των εκστρατειών του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης την περίοδο 1990-2000 σε χώρες της Βαλτικής, στο Κόσοβο, στην Τσεχία και στη Ρουμανία, η Andrijasevic επιτυγχάνει να δείξει πώς μέσα στο οπτικο-κειμενικό πλαίσιο των εκστρατειών αναπαράγονται έμφυλα στερεότυπα, τα οποία αντί να ενδυναμώνουν και να ενθαρρύνουν τα υποκείμενα στα οποία απευθύνονται, επανεγγράφουν περιορισμούς κι απαγορεύσεις της οικονομικής και κοινωνικής κινητικότητάς τους και κεφαλαιοποιούν, αυτό που εύστοχα ονομάζει, το θέμα της δυστυχίας (Andrijasevic, 2004: 149-180).

Οι εκκλήσεις για το «τέλος του trafficking, ειδικά στις γυναίκες και τα παιδιά» είναι σαφώς επηρεασμένες –και νομιμοποιούν– κυβερνητικές πολιτικές που εγκληματοποιούν την προσωπική επιθυμία των ανθρώπων να μεταναστεύσουν χωρίς τη συγκατάθεση των αρχών. Το ιδεολογικό πλαίσιο των anti-trafficking εκστρατειών ενισχύει τις απαγορευτικές μεταναστευτικές πολιτικές και στηρίζει μια εθνικοποιημένη/εθνικιστική συνείδηση του χώρου και της πατρίδας, κι εγκληματοποιεί εκείνους που καθίστανται παράνομοι

εντός εθνικών επικρατειών. Επιπλέον, οι anti-trafficking εκστρατείες δεν λαμβάνουν υπ' όψιν τους την εμπρόθετη δράση των μεταναστών στη μεταναστευτική διαδικασία.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα ζητήματα ή καλύτερα ο τρόπος που αυτά τίθενται στις anti-trafficking εκστρατείες διαμορφώνουν κατάσταση επείγουσας ανάγκης: ο πρωτοφανής αριθμός μεταναστών, οι μη ασφαλείς μεταναστευτικές πρακτικές, η εκμετάλλευση των μεταναστών, η αυξανόμενη χρήση των μεταναστών ως ανελεύθερων και δουλοπάροικων. Γεγονός παραμένει ότι οι εκστρατείες αυτές δεν ανακουφίζουν, ούτε επιλύουν τα ζητήματα. Εν μέρει, διότι η ιδεολογικο-πολιτική πλαισίωση των ζητημάτων με όρους trafficking ή λαθρομετανάστευσης υποδηλώνει, αφενός, ότι οι μετανάστες μετακινούνται χωρίς τη θέλησή τους κι, αφετέρου, ότι ο trafficker είναι ο μοναδικός ένοχος αυτής της εκμεταλλευτικής συνθήκης. Ωστόσο, αυτή η πλαισίωση αφήνει πολλά ερωτήματα μη ερωτώμενα:

Ποιες είναι οι συνθήκες από τις οποίες οι μετανάστες φεύγουν; Πώς μπορεί μεγάλο μέρος του μετακινούμενου πληθυσμού να μεταναστεύσει χωρίς τη συνδρομή «λαθραίων» επιχειρήσεων; Ποιες είναι οι προοπτικές στην αγορά εργασίας για τους μετανάστες, ειδικά για τους μετανάστες χωρίς ταξιδιωτικά έγγραφα; Ποιοι είναι οι παράγοντες που εκθέτουν τους «παράνομους» μετανάστες σε υψηλό κίνδυνο εκμετάλλευσης; Πώς εμπλέκονται οι μεταναστευτικές πολιτικές των εθνικών κρατών σε όλα αυτά;

Στην πραγματικότητα, αντί να βοηθούν τους μετανάστες, ειδικά τις γυναίκες και τα παιδιά που αποτελούν τον κύριο στόχο αρκετών anti-trafficking προσπαθειών, οι εκστρατείες αυτές τροφοδοτούν τις συνθήκες υπαγωγής των ομάδων αυτών. Αυτό γίνεται διότι το κίνητρο-κλειδί που λανθάνει στις εκστρατείες αφορά στον *περιορισμό* της κινητικότητας των μεταναστών. Πράγματι, στο λόγο και τις πρακτικές των εκστρατειών βρίσκονται βαθιά ενσωματωμένα αντι-μεταναστευτικά συναισθήματα, τέλεια αποτυπωμένα στην ιδέα ότι οι μετανάστες ζουν καλύτερα στην πατρίδα τους. Αυτό προκύπτει ολοφάνερα από τον ορισμό του trafficking, τόσο τον επίσημο όσο και αυτόν που προτείνουν κάποιες φεμινιστικές οργανώσεις.

Από τη στιγμή που φεμινιστικές οργανώσεις παγκοσμίως βρίσκονται επικεφαλής των anti-trafficking εκστρατειών είναι τουλάχιστον αφελές να μην ασχοληθεί κανείς με το λόγο τους. Έτσι, ο πιο διαδεδομένος ορισμός του trafficking στις εκστρατείες είναι αυτός που προέκυψε το 1999 από τη συνεργασία της GAATAW, της Foundation Against Trafficking in Women και της IHRLG/USA. Σύμφωνα με αυτόν, προκειμένου να αναγνωριστεί ένα άτομο ως trafficked (διακινηθέν) πρέπει να έχει δεχτεί την εκμετάλλευση, κακοποιί-

ηση και εξαπάτηση «σε μία κοινότητα άλλη από αυτήν που ζούσε τη στιγμή της αρχικής εξαπάτησης, εξαναγκασμού και δεσμών χρέους (debt bondage)». Δύο προβλήματα ελλοχεύουν σε αυτόν το ορισμό:

Πρώτον, ανάγει τη μετανάστευση σε μείζονα ανησυχία και προεξάρχον πρόβλημα. Η «εκμετάλλευση» μακριά από την πατρίδα εννοιολογείται ως διακριτό πρόβλημα από τις εκμεταλλευτικές σχέσεις στην πατρίδα. Έτσι, η γνώση της «πατρίδας» δομείται με ειδικούς τρόπους. Η εκμετάλλευση ταυτίζεται με την κίνηση των ανθρώπων στο εξωτερικό, ενώ απενοχοποιείται η καπιταλιστική οργάνωση των εργασιακών σχέσεων. Στη διαδικασία η «πατρίδα» φυσικοποιείται κι αποπολιτικοποιείται –παύει να εννοιολογείται ως πολιτικός χώρος όπου η εκμετάλλευση υφίσταται κανονικά. Επιπλέον, ο ρομαντισμός της πατρίδας συσκοτίζει τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι αναγκάζονται να την εγκαταλείψουν και να αναζητήσουν την τύχη τους αλλού.

Η συλλογιστική που καθιστά τη μετανάστευση ως το πρόβλημα την αναγορεύει σε κάτι εγγενώς επιβλαβές. Όπως έχει δείξει ο B. Sutcliffe, «η μετανάστευση τείνει να αντιμετωπίζεται ως κάτι το οποίο είναι ταυτόχρονα εξαιρετικό και ανεπιθύμητο» τόσο από τους ερευνητές όσο και από τις ομάδες υποστήριξης μεταναστών. Έτσι, απομακρυνόμαστε από τη διερεύνηση των κοινωνικών συνθηκών που εκ-τοπίζουν¹¹ τις πληθυσμιακές ομάδες και τη συγκρότηση ενός σύγχρονου Παγκόσμιου Apartheid μέσω των εθνικών μεταναστευτικών καθεστώτων. Επίσης, η εστίαση στους μετανάστες χωρίς έγγραφα και η αναγωγή της σε πρόβλημα δε διερωτάται γιατί η κινητικότητα κάποιων ομάδων –όπως τουρίστες, διανοούμενοι, στελέχη ΜΚΟ– επιδοκιμάζεται ενώ Άλλων αποδοκιμάζεται ως ανεπιθύμητη κι επιβλαβής.

Δεύτερον, αυτός ο ορισμός δεν αναμετράται με την τρέχουσα παγκόσμια κρίση εκτοπισμού μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων, τον πολλαπλασιασμό των απαγορευτικών μεταναστευτικών πολιτικών –πολιτικές που αποκλείουν τους μετανάστες από την πλήρη ένταξη στην αγορά εργασίας και στο πολιτικό πλαίσιο στη χώρα υποδοχής– αλλά και την εντατική εξάπλωση των παγκοσμιοποιημένων καπιταλιστικών αγορών.

---

11. Οι πρακτικές που εκ-τοπίζουν ομάδες πληθυσμού περιλαμβάνουν όλες όσες καταστρέφουν ή υποβαθμίζουν τις αγροτικές οικονομίες´ μεγα-αναπτυξιακά προγράμματα, π.χ. υδροηλεκτρικά φράγματα´ προγράμματα εκμετάλλευσης φυσικών πόρων´ η απελευθέρωση του εμπορίου´ ιδιωτικοποίηση´ πόλεμοι και στρατιωτικοποίηση. Αυτές οι πρακτικές έχει αποδειχτεί ότι καταστρέφουν τόσο το βιοτικό όσο και το περιβαλλοντικό επίπεδο κι οδηγούν στη δραματική αύξηση της σχετικής και της απόλυτης φτώχειας.

Οι μετανάστες χωρίς έγγραφα σε όλο τον κόσμο έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά και κοινά αιτήματα: ζητούν να σταματήσουν οι πρακτικές εκτοπισμού τους, να ανοίξουν τα σύνορα και οι αγορές που καθορίζονται από αυτά, να σταματήσει η σε βάρος τους διάκριση, διάκριση που θεμελιώνεται στην εθνικότητα.

Μία προσέγγιση που στρέφεται στη βιωμένη πραγματικότητα των μεταναστών συνεισφέρει περισσότερο στην πλήρη κατανόηση του φάσματος των προβλημάτων από ό,τι η έμφαση στις εκμεταλλευτικές πρακτικές των εγκληματικών δικτύων λαθρομετανάστευσης. Μόνο η σκοπιά των μεταναστών μπορεί να απαντήσει το γιατί τέτοιες παράνομες κινήσεις είναι οι μόνες διαθέσιμες στην πλειονότητα των εκ-τοπισμένων ομάδων.

Κοιτάζοντας το ζήτημα της σχέσης εξουσίας ανάμεσα σε συνηγόρους και μετανάστες στο πλαίσιο φεμινιστικών λόγων για το trafficking, μπορούμε να εξετάσουμε κάποιες όψεις του ζητήματος του trafficking στις γυναίκες που οι λόγοι αυτοί συστηματικά παραβλέπονται. Οι στερεοτυπικές αναπαραστάσεις των «θυμάτων» του trafficking, και ο τρόπος με τον οποίο οι anti-trafficking εκστρατείες διαπλέκονται με το έθνος-κράτος και τις διεθνείς πολιτικές ατζέντες που πλαισιώνουν το trafficking μόνο ως παράνομη μετανάστευση, είναι ενδεικτικές. Επιπλέον, ο προσδιορισμός των μεταναστριών -χωρίς- έγγραφα ως θυμάτων και μόνον βοηθάει στη νομιμοποίηση της εγκληματοποίησης της δικής τους (αλλά μέσω αυτών γενικεύεται σε κάθε είδους μετανάστη) μετανάστευσης. Το διεθνές καθεστώς των εθνικών συνόρων δημιουργεί τις συνθήκες για τον πολλαπλασιασμό των επικίνδυνων μεταναστεύσεων.

Τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι η αποδόμηση των ηθικών πανικών σχετικά με την παράνομη μετανάστευση, τον έλεγχο των συνόρων και την αυξανόμενη εγκληματικότητα των παράνομων μεταναστών φέρνει στην επιφάνεια έναν κάθετο κι απόλυτο διαχωρισμό ανάμεσα στις αφηγήσεις των ίδιων των γυναικών και της κυρίαρχης anti-trafficking ρητορικής. Πράγματι, η κριτική αξιολόγηση του ρήγματος ανάμεσα στους δύο λόγους δείχνει ότι οι γυναίκες, μετανάστριες και εθελόντριες –υπέρ των μεταναστριών–, τελικά αγωνίζονται για διαφορετικά πράγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΕ ΠΕΝΤΕ ΑΞΟΝΕΣ

Από την αρχή αυτής της μελέτης έχουμε υποστηρίξει ότι το trafficking γυναικών είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο που διαπλέκεται με διαφορετικά πεδία. Έχει προταθεί η ανάλυση πέντε ενδεικτικών πεδίων που ορίζουν κάθε φορά ένα διαφορετικό πλαίσιο για την προσέγγιση και οριοθέτηση του trafficking ως προβλήματος. Έτσι, η ηθική, η εργασία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το οργανωμένο έγκλημα και η μετανάστευση θα συζητηθούν εδώ ως πεδία όπου το trafficking αναδύεται ως πρόβλημα με διαφορετικούς ή/και αλληλεξαρτώμενους όρους.

5.1 Το trafficking γυναικών ως ηθικό πρόβλημα:

Η παραδοσιακή προσέγγιση του trafficking έχει τις ρίζες της στην ηθική καταδίκη της πορνείας,¹² μέσα από την οποία η παράνομη διακίνηση γυναικών αποτελεί απλά ένα μέρος του γενικού κακού της πορνείας, ενώ παραγνωρίζονται απολύτως οι συνθήκες συγκατάθεσης ή εξαναγκασμού, από την πλευρά των γυναικών. Έτσι, μέτρα καταπολέμησης του trafficking στοχεύουν στην καταπολέμηση της πορνείας, εγκληματοποιώντας την πορνεία γενικά (πόρνες, μεσάζοντες και πελάτες). Ο αντίκτυπος στις ίδιες τις γυναίκες αφορά σε ένα συνδυασμό απομόνωσης, στιγματισμού και περιθωριοποίησης που τις καθιστούν ευάλωτες σε περαιτέρω κινδύνους κακοποίησης και εκμετάλλευσης, εξαιτίας της παράνομης και στιγματισμένης φύσης της εργασίας

---

12. Για μια αναλυτική επισκόπηση της ηθικής της πορνείας στο επίπεδο φεμινιστικών διαμαχών, βλ. Αμπατζή (2004).

τους. Με αυτή τη λογική, οι γυναίκες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, τις «αθώες» και «τίμιες» –δηλ. μη πόρνες– γυναίκες, που αξίζουν την προστασία, και τις «κακές» και «ένοχες» –δηλ. πόρνες– γυναίκες των οποίων η κατοποίηση δεν τιμωρείται, στο βαθμό που είναι εκείνες υπεύθυνες για ό,τι τους συμβαίνει. Ακόμα και στη σύγχρονη συζήτηση για το trafficking, η εικόνα του «αθώου “θύματος”» είναι πολύ χαρακτηριστική και υπονοεί ότι μόνο οι γυναίκες εκείνες που μπορεί να την υποστηρίξουν αξίζουν προστασίας.

5.1.1 Το τραύμα της πορνείας

Το «τραυματισμένο σώμα»¹³ του «τριτοκοσμικού “θύματος του trafficking”» στις διεθνείς φεμινιστικές συζητήσεις γύρω από το trafficking στις γυναίκες χρησιμεύει ως μια ισχυρή μεταφορά, η οποία ενισχύει/προωθεί φεμινιστικά συμφέροντα, τα οποία δεν αφορούν τις ίδιες τις τριτοκοσμικές γυναίκες που εργάζονται στην πορνεία (Doezema, 2001: 16). Δεν είναι η πρώτη φορά που αυτή η μεταφορά εμφανίζεται στις φεμινιστικές εκστρατείες. Η A. Burton (1994) έχει δείξει τον τρόπο με τον οποίο οι Βικτοριανές φεμινίστριες χρησιμοποίησαν τη θέση της πόρνης στη Βρετανία και την αποικιακή Ινδία για να αποδείξουν ότι οι Εγγλέζες αποτελούσαν υποκείμενα κατάλληλα για να αποκτήσουν το δικαίωμα ψήφου. Κατασκεύασαν μια εικόνα για τις Ινδές πόρνες, αλλά και τις Ινδές γενικά, αναπαράγοντας τον οριενταλισμό της αυτοκρατορίας: γυναίκες οπισθοδρομικές, έρμαια μιας βάρβαρης παράδοσης.

Πολύ συχνά οι anti- trafficking οργανώσεις, ακόμα κι εκείνες που τάσσονται υπέρ της σεξουαλικής εργασίας, στήνουν μια διχοτομία ανάμεσα στην «εθελούσια» δυτική σεξουαλική εργασία και τη «θυματοποιημένη» τριτοκοσμική καταναγκαστική πορνεία, διχοτομία που ενέχει πολιτικούς κινδύνους (βλ. Murray A., 1998· Doezema, 1998).

Για πρώτη φορά η «πόρνη» παράχθηκε ως περιθωριοποιημένη κοινωνική-σεξουαλική ταυτότητα το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού.¹⁴ Αναφορικά με τη μεσαιωνική και την πρώιμη νεωτερική περίοδο δια-

13. Τον όρο αυτό δανείζεται η συγγραφέας από την W. Brown, 1995, *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*, όπου υποστηρίζεται ότι οι σύγχρονες πολιτικές ταυτότητας βασίζονται στο αίσθημα του «τραύματος» που προκαλείται από τον αποκλεισμό από τα θεωρούμενα ως δεδομένα– «αγαθά» του σύγχρονου φιλελεύθερου κράτους.

14. Σύμφωνα με τον M. Foucault, η σεξουαλικότητα αποτέλεσε πεδίο λόγου τον 19ο αιώνα. Ο ίδιος ο όρος «σεξουαλικότητα» δεν είχε εμφανιστεί πριν από τις αρχές του 19ου αιώνα. Εστιάζοντας την προσοχή του σε «περιφερειακές σεξουαλικότητες» δείχνει τον τρόπο με τον

γράφεται μια τάση από την πλήρη αποδοχή στην ανοχή (12ος και 13ος αιώνας), τη θεσμοποίηση (14ος και 15ος αιώνας), την καταστολή και τον αποκλεισμό των πορνών (αρχές του 16ου αιώνα) (Ottis, 1985: 69, όπως παρατίθεται σε Bell, 1992: 41). Ωστόσο, μόνο τον 19ο αιώνα και χάρη στην εμμονή που υπήρχε στην επιστήμη, τις στατιστικές και την ιατρικοποίηση του σώματος η πόρνη κατέστη «αντικείμενο μελέτης» και ορίστηκε ως διακριτό γυναικείο σώμα. Μέσα από τη συστηματικοποίηση επιστημονικών λόγων για το «φαινόμενο» ή το «πρόβλημα» της πορνείας, παράχθηκαν οι κυρίαρχες στερεότυπες εικόνες διά των οποίων συγκροτήθηκε η συνειδητή και μη συνειδητή γνώση μας για την «πόρνη» (Bell, 1994: 71). Η νεωτερική υποκειμενικότητα της πόρνης κατασκευάστηκε ως η αρνητική ταυτότητα του αστικού θηλυκού υποκειμένου, το οποίο ενσωματώνει οτιδήποτε καρναβαλικό.¹⁵ Το αστικό υποκείμενο αυτοπροσδιορίστηκε μέσα από την απόρριψη του θεωρούμενου ως κατώτερου, και άρα βρώμικου, θορυβώδους, αποκρουστικού, μολυντικού.

Πιο συγκεκριμένα, έχει υποστηριχθεί ότι η πορνεία αποτελεί την απόλυτη έκφραση της ανδρικής κυριαρχίας:

«Η μελέτη μου για το σεξ ως εξουσία... αναπόφευκτα, αδιάκοπτα, αμείλικτα με στρέφει στην πορνεία... κάποιος δεν μπορεί να κινητοποιηθεί εναντίον μιας ταξικής συνθήκης παρά μόνο αν τη γνωρίζει σε όλες τις διαστάσεις της. Γι' αυτό το λόγο η δουλειά μου ήταν να μελετήσω και να εκθέσω τη σεξουαλική εξουσία στην πιο σοβαρή, παγκόσμια, θεσμοποιημένη και αποκρυσταλλωμένη της μορφή... Η πορνεία – ο ακρογωνιαίος λίθος όλων των μορφών σεξουαλικής εκμετάλλευσης» (Barry, 1995: 9).

Οι επιβλαβείς επιπτώσεις της πορνείας εκφράζονται με ιδιαιτέρως γλαφυρούς όρους που απηχούν παραδοσιακές, θρησκευτικό-πατριαρχικές ηθικολογίες εναντίον των πορνών. Οι Hoigard και Finstad (1992) γράφουν για το αιδούιο των πορνών ως «σκουπιδοτενεκέ για τις ορδές ανώνυμων εκσπερματίσεων»· η Barry (1995: 35) λέει ότι «οι πόρνες είναι εναλλάξιμες με

οποίο η «ομοφυλοφιλία» καθορίστηκε ως ειδικό σεξουαλικό σύνδρομο και ο «ομοφυλόφιλος» κατηγοριοποιήθηκε ως αναγνωρίσιμος τύπος ανθρώπου κατά τον ίδιο αιώνα. Βλ., αναλυτικότερα, M. Foucault, 1985, *The History of Sexuality*, vol. II, *The Use of Pleasure*, μτφρ. Robert Hurley, New York: Vintage Books. Η Nead (1988: 94) αναφέρει ότι όπως ο «ομοφυλόφιλος» έτσι και ο όρος «πόρνη» αποτελεί ιστορική κατασκευή που λειτουργεί ώστε να καθορίσει και να κατηγοριοποιήσει μία ομάδα γυναικών.

15. Το καρναβαλικό, δηλαδή η τελετουργική αντιστροφή των κοινωνικών ιεραρχιών, ενσωματώθηκε στην πόρνη, τη λαϊκή γκροτέσκα ετερότητα.

τις φουσκωτές κούκλες, γεμάτες οπές για διείσδυση κι εκοπερμάτιση», τέλος, ένα μέλος της οργάνωσης CATW, πρόσφατα χαρακτήρισε τις πόρνες ως «άδειες τρύπες περικυκλωμένες από σάρκα, που περιμένουν την κατάθεση σπέρματος». Υπό αυτό το πρίσμα, λοιπόν, ο «πόνος» των πορνών γίνεται ο θεμέλιος λίθος της μορφοποίησης της ταυτότητας «γυναίκα». ¹⁶ «Η πορνεία καθιστά όλες τις γυναίκες ευάλωτες, εκτεθειμένες στον κίνδυνο, ανοικτές στην επίθεση. Το να είσαι ευάλωτη σημαίνει εξ ορισμού ότι είσαι σε θέση να πληγωθείς, να ζημιωθείς και να τραυματιστείς» (Barry, 1995: 317). Με αυτόν τον τρόπο, η «Γυναίκα» γίνεται μία «ταυτότητα» αποκλειστικά βασισμένη στο «τραύμα» της ανδρικής σεξουαλικής εξουσίας: ως η πιο «τραυματισμένη» η πόρνη αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη ταυτότητα «γυναίκα».

«Παίρνω την πορνεία ως το μοντέλο, την πιο ακραία και αποκρυσταλλωμένη μορφή σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Η σεξουαλική εκμετάλλευση είναι μία πολιτική συνθήκη, η εγκαθίδρυση της γυναικείας υποτέλειας και η βάση από την οποία οι διακρίσεις σε βάρος των γυναικών κατασκευάζονται και ενεργοποιούνται» (Barry, 1995: 11).

Τόσο η Barry όσο και η CATW¹⁷ ισχυρίζονται ότι βασίζουν τις αναλύσεις τους στις «αληθινές» εμπειρίες των πορνών. Σύμφωνα με τη θεωρία της Barry, το σεξ στην πορνεία «υποβαθμίζει όλες τις γυναίκες, ταυτίζοντάς τις με το σώμα» και γι' αυτό είναι αναγκαστικά επίπονο, ανεξάρτητα από το αν υπάρχει συναίνεση ή όχι (1995: 23). Συνεπώς, οι «αληθινές» ιστορίες του πόνου και του τραύματος από τη μία πλευρά επιβεβαιώνουν τη θεωρία, ενώ, ταυτόχρονα, αποτελούν την εμπειρική βάση στην οποία στηρίζεται η θεωρία αυτή. Οι μαρτυρίες των πορνών αποκτούν το *status* της απόλυτης αλήθειας. Ωστόσο, επιλεγμένες μόνο εκδοχές των εμπειριών θεωρούνται «αληθινές». Η Barry κατασκευάζει το τραύμα του σεξ στην πορνεία με έναν κυκλικό τρόπο. Η πορνεία θεωρείται πάντοτε τραυματική, διότι το σεξ σε αυτό το πλαίσιο είναι απάνθρωπο. Εν τούτοις, το σεξ αποκτά αυτόν το χαρακτήρα ακριβώς γιατί συμβαίνει μέσα στην πορνεία. Σε αυτήν την καλοφτιαγμένη και στεγανή κατασκευή, δεν υπάρχει χώρος για εκείνες τις εμπειρίες γυναικών που θεωρούν ότι η σεξουαλική εργασία δεν είναι ούτε επώδυνη ούτε αλλοτριωτική. Για τη Barry και την CATW, η ιδέα μιας πόρνης που παραμένει αλώβητη

16. Ανάλογη είναι και η στάση της συγγραφέως Τασίας Χατζή (1981) που τιτλοφόρησε το πρωτοποριακό έργο της για την πορνεία, «Πουτάνα: μια γυναικεία μοίρα, ή η αθλιότητα του να είσαι γυναίκα».

17. Coalition Against Trafficking in Women (CATW), 1999, «Prostitutes Work But Do They Consent?», statement of CATW στην ιστοσελίδα: www.uri.edu/artsci/wms/hughes/catw.

μέσα στην πορνική εμπειρία αποτελεί μια οντολογική αδυνατότητα: αυτό που είναι αδύνατο να είναι.

5.1.2 Προστασία ή πειθαρχία: Πορνεία ή σεξουαλική εργασία;

Οι στρατηγικές που βασίζονται στη διατύπωση αιτημάτων προς το κράτος να αποκαταστήσει την τραυματισμένη ταυτότητα μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα την επανεγγραφή, κι όχι την εξουδετέρωση, της ίδιας τραυματισμένης ταυτότητας. Έτσι, οι «πολιτικές της προστασίας» είναι ιδιαίτερα επικίνδυνες για τις γυναίκες εξαιτίας του τρόπου που έχουν χρησιμοποιηθεί για να ελέγξουν και να διαιρέσουν τις γυναίκες. Κεντρικό θέμα στην προβληματική της Brown (1995) για την πολιτική εξουσία και αντίσταση αποτελεί η εμφάνιση των «πολιτικοποιημένων ταυτοτήτων» (politicized identities), όπως αυτές που βασίζονται στη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλικότητα. Η ίδια ισχυρίζεται ότι η πολιτικοποιημένη ταυτότητα «θέλει» προστασία παρά εξουσία, και είναι τόσο αποτέλεσμα όσο και αντίδραση στην αποδεδειγμένη αποτυχία του φιλελευθερισμού να ικανοποιήσει τις υποσχέσεις για παγκόσμια δικαιοσύνη: ο αποκλεισμός των γυναικών και των γκέι ως στιγματισμένων ομάδων από τα αγαθά της ελευθερίας και της ισότητας. Η απαίτηση, ωστόσο, για τη συμπερίληψη των «πολιτικοποιημένων ταυτοτήτων» στα αγαθά του φιλελευθερισμού δεν αμφισβητεί το γεγονός ότι τα αγαθά αυτά προέρχονται από τις ίδιες δομές που προκάλεσαν το «τραύμα» της περιθωριοποίησης. Οι δυνατότητες μετασχηματισμού αυτών των δομών από τις «πολιτικοποιημένες ταυτότητες» είναι σοβαρά περιορισμένες εξαιτίας της επένδυσής τους σε μία ιστορία «πόνου». Αυτός ο ιστορικός «πόνος» γίνεται η εγκαθιστούσα αρχή της ταυτότητας, καθώς επίσης, παραδόξως, αυτό που οι πολιτικές ταυτότητας επιχειρούν να εξοβελίσουν. Με άλλα λόγια, η ταυτότητα η βασισμένη στο «τραύμα» δεν μπορεί να το αφήσει να φύγει χωρίς να πάψει η ίδια να υφίσταται. Αυτό το παράδοξο οδηγεί σε μία πολιτική που αναζητά περισσότερο την κρατική προστασία παρά την ελευθερία και τη δύναμη. Έτσι, αναζητώντας προστασία από τις ίδιες τις δομές που τραυματίζουν, οι πολιτικές αυτές διακινδυνεύουν την επαναβεβαίωση κι όχι την υπονόμηση των δομών της υπαγωγής και κυριαρχίας, καθώς και την επανεγγραφή της τραυματικής ταυτότητας στο νόμο και την πολιτική μέσα από τα αιτήματα για κρατική προστασία από το τραύμα. Η Brown προειδοποιεί ότι πρέπει να επαγρυπνούμε όσον αφορά σε προσπάθειες να προστατευθούν οι γυναίκες στο σεξουαλικό επίπεδο.

Τόσο η Barry (1995), από επιστημονικής πλευράς, όσο και η CATW, σε επίπεδο αντι-trafficking οργανώσεων, διαμορφώνουν ως κεντρικό αίτημα το τέλος του «τραύματος», επικαλούμενες τα οικουμενικά ιδεώδη των δικαιω-

μάτων του ανθρώπου. Ωστόσο, οι πολιτικοί στόχοι τους είναι παραπλανητικοί στο βαθμό που τα αιτήματα για προστασία διαπλέκονται με προσπάθειες να πειθαρχηθούν τα ίδια τα «σώματα που υποφέρουν», οι «πληγές» των οποίων αποτελούν την πρώτη ύλη της ταυτότητας «γυναίκα».

Στις διαπραγματεύσεις της Βιέννης (1996) η ηγετική ομάδα της CATW πρότεινε έναν ορισμό του «trafficking» ο οποίος θα μπορούσε να περιορίσει δραματικά τη δυνατότητα των γυναικών να μεταναστεύουν στο εξωτερικό, αλλά και μέσα στην ίδια χώρα. Προωθούν την εγκληματοποίηση όλων όσοι (traffickers) μπορούν να βοηθήσουν μια γυναίκα να μεταναστεύσει, εφόσον η μετανάστευση καταλήξει σε σεξουαλική εργασία. Δεν είναι δύσκολο να δει κανείς ότι αυτές οι απαγορεύσεις συμπλέουν με αντιλήψεις που θέλουν τις γυναίκες να παραμένουν στις εστίες τους (εδώ οίκος και πατρίδα).

Από την άλλη πλευρά, η Barry παραθέτει κι επικροτεί ως μοντέλο μια πολιτική του κράτους του Βιετνάμ για την καταπολέμηση της πορνείας (1993), πολιτική η οποία χρηματοδοτούσε την εθελούσια έξοδο των γυναικών από την πορνεία, αλλά για τις γυναίκες που δεν ήθελαν να φύγουν, προέβλεπε αναγκαστικό εγκλεισμό (για τουλάχιστον 6 μήνες) σε ειδικά κέντρα-αναμορφωτήρια.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται στροφή –υπό την πίεση φορέων διεκδίκησης των πολιτικών δικαιωμάτων των πορνών– στην αναλυτική προσέγγιση της πορνείας και άρχισε σταδιακά να υιοθετείται ο όρος σεξουαλική εργασία (sex work–sex worker). Η υιοθέτηση του όρου σεξουαλική εργασία και ο αυτοπροσδιορισμός εργαζόμενη/ος από τις/ους συμμετέχουσες/οντες στο εμπορευματοποιημένο σεξ ξεκίνησε τη δεκαετία του 1980, με τη σύσταση συλλόγων και άλλων φορέων¹⁸ διεκδίκησης εργασιακών δικαιωμάτων¹⁹ και πολιτικής παρέμβασης, κυρίως στις ΗΠΑ, τον Καναδά και αργότερα στη Γαλλία και την Ολλανδία. Στο Σαν Φρανσίσκο, το 1973 ιδρύθηκε η COYOT (Cast Of Your Old Tired Ethics) με κινητοποίηση χιλιάδων μελών και τη συστράτευση πολιτικών, φοιτητών, πελατών, ακτιβι-

---

18. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι δεν είχαν όλοι οι σύλλογοι ταυτόσημες απόψεις για την ανάλυση του φαινομένου της σεξουαλικής εργασίας. Αναλυτικά, βλ. Bell (1992: 99-136).

19. Βλ. την ενδιαφέρουσα κριτική στον αμερικανικό Ποινικό Κώδικα, από την Ishida T. (2002) όπου παραβιάζονται με υποκριτικά προσχήματα θεμελιώδεις ατομικές ελευθερίες, όπως: η προσωπική ελευθερία και η πρόσβαση στην οικονομική επιβίωση. Ενδεικτικά, άρθρα που απαγορεύουν «τη μεταφορά, την προσφορά για μεταφορά άλλου σε οίκο ανοχής», «την άγρα πελατών σε δημόσιο χώρο», ή «την οικονομική επιβίωση τρίτων από ανήθικα κέρδη», παραβιάζουν σημαντικές αστικές ελευθερίες.

στών και εκπροσώπων των τοπικών μέσων ενημέρωσης. Το κίνημα υιοθέτησε την άποψη ότι η πορνεία δεν συνδέεται με την καταπίεση των γυναικών, αλλά αποτελεί μορφή σεξουαλικής απελευθέρωσης. Στη δεκαετία του 1990 στην Αμερική εμφανίζεται ένα είδος καλλιτεχνικής πορνείας, στο πλαίσιο του οποίου ο λόγος των γυναικών που συμμετέχουν απομακρύνεται από αυτόν της διεκδίκησης εργασιακών δικαιωμάτων και στρέφεται προς άλλες κατευθύνσεις: διαμέσου καλλιτεχνικών παραστάσεων,²⁰ προωθείται η επανασύνδεση του ιερού με το χυδαίο στο γυναικείο σώμα και αντίστοιχα η επανασύνδεση της ιερής πορνείας των αρχαίων χρόνων με τη σύγχρονη σεξουαλική εργασία.

Η σύνδεση της σεξουαλικής εργασίας με πρακτικές δουλείας²¹ παραγνωρίζει την όποια διαπραγματευτική σχέση ανάμεσα στην/ον εργαζόμενη/ο και στον πελάτη, καθώς και το γεγονός ότι δεν πρόκειται για εργασιακή σχέση, καθώς ο πελάτης δεν έχει διαρκή εξουσία πάνω στον/ην εργαζόμενο/η.²² Η

---

20. Η Bell διαβάζει αυτές τις παραστάσεις ως μετα-μοντέρνα γεγονότα, με λειτουργία αποδομιστικών στρατηγικών (1992: 139). Οι επιτελέσεις πραγματοποιούνται εκμεταλλεύμενες τη ρευστότητα, την ασυνέχεια και την επικάλυψη προκειμένου να μεταφέρουν στο κοινό τα μηνύματά τους. Οι επιτελέσεις αυτές γίνονται από γυναίκες που ήταν ή/και παραμένουν στη σεξουαλική εργασία.

21. Ως δουλεία χαρακτηρίζεται η παραποίηση-διαστρέβλωση της σχέσης εργοδότη-εργαζόμενου η οποία συνίσταται σε διαρκή κατάχρηση της εξουσίας εκ μέρους του εργοδότη. Σύμφωνα με τη Σύμβαση του 1926 (Slavery Convention) ως δουλεία χαρακτηρίζεται: «το *status* ή η κατάσταση ενός προσώπου στο οποίο ασκούνται όλες οι εξουσίες που συνδέονται με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας».

22. Όσον αφορά στο ζήτημα της διαμεσολάβησης τρίτου μέρους –του προαγωγού–, η αναφορά συνδέει το φαινόμενο με το καταργητικό μοντέλο. Στο σημείο αυτό δράττομαι της ευκαιρίας να αναφερθώ σύντομα στην ιστορία των ρυθμιστικών νομοθετικών μοντέλων της πορνείας που εφαρμόστηκαν στη Δυτική Ευρώπη. Τις απαρχές της νομοθετικής ρύθμισης της πορνείας τις συναντούμε στη Γαλλία το 14ο αιώνα, εντούτοις η πρώτη ουσιαστική εφαρμογή χρονολογείται από τη μετασुφιλιδική εποχή, το 16ο αιώνα. Πρόκειται για τον πρόδρομο του διακανονιστικού συστήματος, το οποίο αναπτύχθηκε πλήρως το 19ο αιώνα, και, σύμφωνα με το οποίο, η πορνεία νομιμοποιείται κι ελέγχεται από το κράτος με την ίδρυση και λειτουργία κρατικών οίκων ανοχής. Οι εκδιδόμενες εκδίδονται και διαμένουν υποχρεωτικά στον οίκο ανοχής και υπόκεινται τακτικά σε υγειονομικό έλεγχο. Εκτός της Αγγλίας, όλες οι ευρωπαϊκές χώρες εφάρμοσαν αυτό το σύστημα, μέχρι το μεσοπόλεμο. Ωστόσο, από το 19ο αιώνα, στη βάση συστηματικής επίκρισης σχεδιάστηκε ένα άλλο σύστημα, το καταργητικό, με βασική επιδίωξη την κατάργηση του προηγούμενου, που σύμφωνα με τους εισηγητές του νέου, ισοδυναμούσε με την εκμετάλλευση της εκδιδόμενης από τρίτους. Στη λογική των «καταργητιστών» η θέση των εκδιδόμενων αναλογούσε με τη θέση των σκλάβων και γι' αυτό επιλέχθηκε ο όρος κατάργηση. Για μια ιστορική παρουσίαση των μοντέλων ρύθμισης της πορνείας στην Ελλάδα, βλ. Λάζος, 2001.

σεξουαλική εργασία ενδέχεται να λειτουργεί σε πλαίσια εκμεταλλευτικών εργασιακών σχέσεων, ακόμα και δουλείας, όπου κάποιος με διαρκή εξουσία πάνω στην/ον εργαζόμενη/ο της/ου απαγορεύει οποιαδήποτε διαπραγματευτική δύναμη. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι κάθε σεξουαλική εργασία είναι δουλεία. Επιπλέον, με τη διάκριση της σεξουαλικής εργασίας από τα άλλα είδη εργασίας ενισχύεται η περιθωριακή και άρα ευάλωτη θέση της/ου εργαζόμενης/ου.

Στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα αμφισβητείται από τους επιστήμονες και ο όρος σεξουαλική εργασία. Η έρευνα της Wardlow (2001) στις γυναίκες Ηυλι των Παπούα της Νέας Γουινέας φέρνει τη συγγραφέα αντιμέτωπη με τους περιορισμούς του όρου, που αντί για αναλυτικό εργαλείο αποδεικνύεται φορέας στερεοτυπικών κατασκευών που αντλούν το νόημά τους μόνο στο πλαίσιο δυτικών κοινωνιών. Οι πρακτικές των γυναικών που μελέτησε δεν ερμηνεύονται –σε επίπεδο νοημάτων– με όρους οικονομίας και εργασίας. Στο μελανησιακό πλαίσιο κατασκευής της κοινωνικότητας και της προσωπικότητας, η πρακτική των *Passenger Women* σημασιοδοτείται ως στρατηγική αντίστασης στην κοινωνική αναπαραγωγή.

5.1.3 Σεξουαλικότητα, ηθικοί πανικοί και η ρητορική της «λευκής δουλείας»

Στο περίφημο άρθρο της, για μια ριζοσπαστική θεωρία των πολιτικών της σεξουαλικότητας, η Gayle Rubin διατρανώνει ότι:

«Έφτασε ο καιρός να σκεφτούμε για τη σεξουαλικότητα. Για κάποιους, η σεξουαλικότητα μπορεί να φαίνεται ασήμαντο θέμα, μια επιπόλαια παράκαμψη φλεγόντων προβλημάτων, όπως η φτώχεια, ο πόλεμος, η αρρώστια, ο ρατσισμός, η πείνα ή ο πυρηνικός αφανισμός. Αλλά ακριβώς σε τέτοιους καιρούς, όταν ζούμε με την απειλή αδιανόητων καταστροφών, οι άνθρωποι παθιάζονται επικίνδυνα με τη σεξουαλικότητα. Σύγχρονοι διαξιφισμοί γύρω από τον καθορισμό των σεξουαλικών αξιών και την ερωτική συμπεριφορά εν γένει έχουν πολλά κοινά με τις θρησκευτικές διαμάχες προηγούμενων αιώνων. Αποκοτούν τεράστιο συμβολικό βάρος. Οι διαμάχες σχετικά με τις σεξουαλικές συμπεριφορές συχνά γίνονται το όχημα για την αποσιώπηση των κοινωνικών ανησυχιών και την αποφόρτιση των επακόλουθων συναισθηματικών εντάσεων. Συνεπώς, η σεξουαλικότητα πρέπει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερο σεβασμό σε περιόδους μεγάλου κοινωνικού άγχους» (Rubin, 2006: 401-2).

Σύμφωνα με το Stuart Hall ο ηθικός πανικός ορίζεται όταν: η θεσμική αντίδραση προς ένα άτομο, μία ομάδα ή σειρά γεγονότων είναι δυσανάλογη του πραγματικού κινδύνου που θεωρείται ότι αυτά ενέχουν· «ειδικοί» –αξιωματούχοι της αστυνομίας, δικαστικοί, πολιτικοί και εκδότες– εμφανίζονται να μιλούν «με μια φωνή» για ρυθμούς, διαγνώσεις, προγνώσεις και λύσεις· οι αναπαραστάσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης υπερτονίζουν «δραματικές κι αιφνίδιες» αυξήσεις (σε αριθμούς ή γεγονότα) και «καινοφάνεια» όπου ψυχραιμες και ρεαλιστικές εκτιμήσεις δεν επαληθεύουν.

Το τέλος του 19^{ου} αιώνα υπήρξε περίοδος «ηθικού πανικού» για την Αγγλία και τις ΗΠΑ, όπου δυναμικά κοινωνικά κινήματα επικεντρώθηκαν σε «διαστροφές» όλων των ειδών.²³ Η παγίωση της Βικτοριανής ηθικής και ο μηχανισμός κοινωνικής, ιατρικής και νομικής επιβολής ήταν τα επακόλουθα μιας μακράς περιόδου κινητοποιήσεων, τα αποτελέσματα των οποίων έχουν πικρά αμφοβητηθεί από τότε. Οι επιπτώσεις αυτών των μεγάλων ηθικών παροξυσμών του 19^{ου} αιώνα βρίσκονται ακόμα ανάμεσά μας. Έχουν βαθιά στιγματίσει τις στάσεις μας αναφορικά με το σεξ, τις ιατρικές πρακτικές, την ανατροφή των παιδιών, τις γονεϊκές αγωνίες, τη συμπεριφορά της αστυνομίας, καθώς και τους νόμους για τη σεξουαλικότητα.

Μεγάλο μέρος της σύγχρονης νομοθεσίας που αφορά στη σεξουαλικότητα χρονολογείται από τις ηθικές σταυροφορίες του 19^{ου} αιώνα.²⁴

---

23. Εκπαιδευτικές και πολιτικές καμπάνιες για την ενθάρρυνση της αγνότητας, την εξάλειψη της πορνείας, και την αποθάρρυνση του αυνανισμού, ειδικά ανάμεσα στους νέους. Οι σταυροφόροι της ηθικής επιτέθηκαν στην «αισχρή» λογοτεχνία, σε πίνακες με γυμνά, σε αίθουσες μουσικής, στις εκτρώσεις και στις πληροφορίες για τον έλεγχο των γεννήσεων.

24. Ο πρώτος ομοσπονδιακός νόμος κατά της αισχρότητας ψηφίστηκε το 1873, στις ΗΠΑ. Ο περίφημος Νόμος Comstock (Comstock Act), ο οποίος πήρε το όνομά του από τον Anthony Comstock, πρόγονο του αντι-πορνικού ακτιβισμού και ιδρυτή της Ένωσης της Νέας Υόρκης για την Κατάργηση των Διαστροφών (New York Society for the Suppression of Vice), κατέστησε ομοσπονδιακό έγκλημα τη δημιουργία, διαφήμιση, πώληση, κατοχή, ταχυδρομική αποστολή, ή την εισαγωγή βιβλίων ή εικόνων χαρακτηρισμένων ως αισχρών. Ο νόμος επίσης απαγόρευε τα αντισυλληπτικά ή σκευάσματα που υποβοηθούν την έκτρωση καθώς και τη διάδοση πληροφοριών σχετικών με αυτά. Ακολουθώντας τον ομοσπονδιακό νόμο οι περισσότερες πολιτείες θέσπισαν τους δικούς τους νόμους κατά της αισχρότητας.

Το Ανώτατο Δικαστήριο άρχισε να περιστέλλει τόσο τον ομοσπονδιακό όσο και τους πολιτειακούς Comstock νόμους στη δεκαετία του 1950. Το 1975, η απαγόρευση της χρήσης και διάδοσης του υλικού και των σχετικών πληροφοριών σχετικά με την αντισύλληψη και την έκτρωση κηρύχθηκε αντισυνταγματική. Ωστόσο, παρόλες τις μετατροπές στις νομοθετικές πράξεις ενάντια στην αισχρότητα, η συνταγματικότητα των θεμελιωδών αρχών επικυρώθηκε. Έτσι παραμένει έγκλημα η παραγωγή, πώληση, ταχυδρομική αποστολή ή η εισαγωγή υλικού που αποσκοπούν στη σεξουαλική διέγερση (Rubin, 2006: 403-4).

Οι περισσότεροι νόμοι που χρησιμοποιήθηκαν για τη σύλληψη ομοφυλόφιλων και πορνών στις ΗΠΑ προέρχονται από τη Βικτοριανή καμπάνια εναντίον της «λευκής δουλείας». Αυτές οι εκστρατείες παρήγαγαν μυριάδες απαγορεύσεις αναφορικά με την άγρα πελατών, την ασελή συμπεριφορά, «το καμάκι», την παρενόχληση ανηλίκων, τους οίκους ανοχής, απαγορεύσεις που ισχύουν ακόμη και σήμερα.

Σχολιάζοντας τον πανικό της «λευκής δουλείας» στη Βρετανία, η ιστορικός Judith Walkowitz (1982: 83) παρατηρεί ότι: «Πρόσφατες έρευνες απεικονίζουν την τεράστια ασυμφωνία ανάμεσα σε ζοφερές δημοσιογραφικές αναφορές και την πραγματικότητα της πορνείας. Οι αποδείξεις για τη διαδεδομένη παγίδευση νεαρών κοριτσιών στο Λονδίνο και αλλού είναι ισχνές».²⁵

Σύγχρονες ανησυχίες σχετικές με την πορνεία και το «trafficking» γυναικών έχουν ως ιστορικό προηγούμενο τις εκστρατείες κατά της λευκής δουλείας (anti-white slavery) που εμφανίστηκαν στα τέλη του 19ου κι αρχές του 20ού αιώνα. Σε αυτές οι φεμινιστικές οργανώσεις έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Παρόλο που σήμερα ο γεωγραφικός προσανατολισμός του «trafficking» έχει αλλάξει κατεύθυνση, η ρητορική των εκστρατειών είναι σχεδόν η ίδια. Και τότε, όπως και τώρα, η παραδειγματική εικόνα είναι αυτή της νέας, αφέλους και αθώας παρασυρμένης ή/και εξαπατημένης από τους κακούς traffickers εγκλωβισμένης σε μια άθλια και πρόστυχη ζωή απ' όπου η διαφυγή μοιάζει σχεδόν αδύνατη.

Η μυθική φύση του παραδείγματος της λευκής δουλείας έχει στοιχειοθετηθεί από τους ιστορικούς.²⁶ Αναλόγως, η πρόσφατη έρευνα δείχνει πώς η σημερινή στερεοτυπική εικόνα του «θύματος του trafficking», όπως και η ιστορική ομόλογος «λευκή σκλάββα» έχουν ελάχιστες ομοιότητες με τις γυ-

---

25. Η δημόσια αλλοφροσύνη γύρω από το δήθεν πρόβλημα «εξανάγκασε την ψήφιση της τροποποίησης του Ποινικού Κώδικα, το 1885, μία εξαιρετικά απαίσια και ολέθρια τροποποίηση. Η πράξη του 1885 ανέβασε την ηλικία της συγκατάθεσης των κοριτσιών από τα 13 στα 16 έτη, ενώ παράλληλα αύξησε την αυθαιρεσία στη δικαιοδοσία της αστυνομίας σε βάρος των φτωχών εργαζόμενων γυναικών και ανηλίκων... Επίσης, περιέλαβε μία διάταξη κατά την οποία ερωτικές συμπεριφορές μεταξύ συναινούστων ενήλικων ανδρών μετατρέπονται σε έγκλημα, διαμορφώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη βάση για την εκκίνηση της δίωξης της ανδρικής ομοφυλοφιλίας στη Βρετανία μέχρι και το 1967... Οι διατάξεις του νέου κώδικα εφαρμόστηκαν κυρίως στις φτωχές εργάτριες, και διευθετούσαν περισσότερο την ενήλικη σεξουαλική συμπεριφορά παρά την παιδική και νεανική» (Rubin, 2006: 404).

26. Οι εκστρατείες εναντίον της λευκής δουλείας έχουν μελετηθεί συστηματικά από ιστορικούς τόσο της φεμινιστικής όσο και της μη φεμινιστικής προοπτικής. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι εργασίες των Bristow, 1977, 1982' Connelly, 1980' Walkowitz, 1980' Rosen, 1982' Gibson, 1986' Corbin, 1990' Grittner, 1990' Guy, 1991' Fisher, 1997' Haveman, 1998.

ναίκες που μεταναστεύουν προκειμένου να εργαστούν στη βιομηχανία του σεξ. Η πλειοψηφία των «θυμάτων» γνωρίζουν ότι οι δουλειές που τους προσφέρονται έχουν σεξουαλικό περιεχόμενο, αλλά δε γνωρίζουν τις (κακές) συνθήκες κάτω από τις οποίες θα δουλέψουν. Εντούτοις, όλες οι πολιτικές που στοχεύουν στην εξαφάνιση του «trafficking» συνεχίζουν να βασίζονται στην ιδέα του «αθώου», απρόθυμου «θύματος», και συχνά συνδυάζουν μεθοδεύσεις «προστασίας» του «θύματος» με αυτές που σχεδιάστηκαν για να τιμωρήσουν τις «ανήθικες» γυναίκες.

Οι αφηγήσεις της «λευκής δουλείας» και του «trafficking γυναικών» λειτουργούν ως πολιτισμικοί μύθοι, εννοιολογώντας με συγκεκριμένο τρόπο τα ζητήματα της μετανάστευσης προς τη βιομηχανία του σεξ. Οι μύθοι σχετικά με τη «λευκή δουλεία» βασίστηκαν στην ανάγκη να ρυθμιστεί και να κανονικοποιηθεί η γυναικεία σεξουαλικότητα με το πρόσχημα της προστασίας των γυναικών. Από την άλλη πλευρά, οι μύθοι –αλλά και τα αιτήματα και οι ανάγκες– είναι ενδεικτικοί βαθύτερων φόβων κι ανησυχιών που αφορούσαν στην εθνική ταυτότητα, την αυξανόμενη επιθυμία των γυναικών για αυτονομία, τους ξένους, μετανάστες και τους αποικιοκρατούμενους πληθυσμούς. Σε κάποιο βαθμό αυτές οι ανηυχίες αντικατοπτρίζονται στις σημερινές αναφορές για το «trafficking». Αντιπαραθέτοντας τις αφηγήσεις έχει ενδιαφέρον να δούμε αν η αφήγηση του «trafficking» αποτελεί μια σύγχρονη εκδοχή της αφήγησης της «λευκής δουλείας». Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόλο που ο όρος σήμαινε διαφορετικά πράγματα για τους διαφορετικούς χρήστες,²⁷ είναι ωστόσο δυνατό να εντοπιστούν κάποια κοινά στοιχεία σε όλες σχεδόν τις ερμηνείες του όρου: έτσι, λευκή δουλεία σήμαινε την προμήθεια λευκών γυναικών ή κοριτσιών στην πορνεία, παρά τη θέλησή τους και με τη χρήση βίας, απάτης ή ναρκωτικών.

Οι εκστρατείες κατά της λευκής δουλείας (anti-white slavery) στην Αγγλία, που αφορούσαν σε Βρετανίδες πόρνες στην Ινδία, το 19ο αιώνα κατόρθωσαν να προσελκύσουν μεγάλη κοινωνική υποστήριξη εξαιτίας της εικόνας των «δικών» τους, λευκών γυναικών, να χρησιμοποιούνται από «σκούρους» ξένους (Guy, 1991). Είναι πράγματι εντυπωσιακή η συνήχηση, έναν αιώνα μετά, της αγωνίας για τα «δικά μας» κορίτσια, ειδικά όταν ο λόγος εκφέρεται από την ειδική σύμβουλο του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης:

---

27. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε ότι για κάποιους ρεφορμιστές η «λευκή δουλεία» ήταν συνώνυμη όλων των ειδών και μορφών πορνείας, ενώ για άλλους ήταν μεν διακριτά, αλλά αλληλοσχετιζόμενα φαινόμενα. Για μια πιο συστηματική συζήτηση σε αυτό το ζήτημα, βλ. Doezema, 2001.

«Θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι όσο οι γυναίκες «θύματα» του εμπορίου προέρχονταν από χώρες του Τρίτου Κόσμου, η κοινή γνώμη στην Ευρώπη αντιμετώπιζε μάλλον με ανοχή το φαινόμενο, όπως με σχετική ανοχή αντιδρούσε στο σεξοτουρισμό προς χώρες φτωχές και μακρινές, όπου η πορνεία και το εμπόριο ανήλικων παιδιών ανθεί. Η ανησυχία, η αντίδραση και ο προβληματισμός άρχισαν να αναπτύσσονται όταν οι χώρες της ΕΕ άρχισαν, από τα τέλη της δεκαετίας του '80, να κατακλύζονται από λευκές γυναίκες που προέρχονται από τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.»²⁸

5.1.4 Φύλο, σεξουαλικότητα και έθνος

Οι διακινηθείσες Ανατολικοευρωπαϊκές γυναίκες, λόγω της ξενικότητας/ετερότητας από τη μια, και της μη αναγνωσιμότητάς τους από την άλλη, αποτελούν ταυτόχρονα εξωτερικές (ως παράνομες μετανάστριες) κι εσωτερικές (ως λευκές γυναίκες) απειλές για τη συνοχή της πολιτικής κοινότητας. Ως παράνομες μετανάστριες έχουν παραβιάσει σύνορα εθνικής κυριαρχίας· ως λευκές, γυναίκες και πόρνες, παραβιάζουν την ευρωπαϊκή ηθική τάξη στην οποία η γυναικεία σεξουαλικότητα παίζει καθοριστικό ρόλο, και η οποία πηγάζει από την ιστορική τοποθέτηση των γυναικών ως μυθικών συμβόλων του έθνους (η μητέρα πατρίδα). Οι θηλυκές φιγούρες έχουν παραδοσιακά εξυπηρετήσει την εγκαθίδρυση και οργάνωση κεντρικών όψεων της δυτικής εθνικής, εθνοτικής και πολιτισμικής ταυτότητας.

Πράγματι, οι γυναίκες υπήρξαν «σημαντικές για την αστική κοινωνία όχι ως συμμετοχικοί πολίτες στη δημόσια σφαίρα, αλλά ως εκείνες που διασφαλίζουν ότι ο γάμος, η σεξουαλική ηθική και η οικογένεια παρέχουν τους φυσικούς πόρους για την αστική ζωή» (Stoler, 1995: 131-2). Έτσι, ως πόροι για τη συγκρότηση του «έθνους» οι γυναίκες επιφορτίστηκαν τη διασφάλιση της ιερότητας της οικογένειας ώστε οι άνδρες να μπορούν να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή ως πολίτες. Ειδικά, στους εθνικιστικούς λόγους, οι γυναίκες χρησιμεύουν ως «συνοριακές φιγούρες» που οριοθετούν το χώρο ανάμεσα στον οίκο και το δήμο (πολιτική κοινότητα), την οικογένεια και το έθνος. Οι Ευρωπαϊκές γυναίκες, ειδικότερα, συγκροτήθηκαν ως οι φρουροί της ευρωπαϊκής πολιτιστικής ευγένειας, ηθικοί διαχειριστές ταγμένες να προστατεύουν τα παιδιά και τους άνδρες στον οίκο, κι άρα να προστατεύουν την πολιτική

28. Γιαννέτου Κ., 2001, «Εμπορία ανθρώπων: Ένα διεθνές οργανωμένο έγκλημα», *Ελευθεροτυπία*, 22/05/2001.

κοινότητα και το έθνος. Ιστορικά, ο φόβος για τις «ανυπόταχτες επιθυμίες των ίδιων των γυναικών» οδήγησε στη νομοθέτηση ενάντια στους φυλετικά μικτούς γάμους, καθώς και στην ενστάλαξη μιας κοινωνικής κανονικότητας προσαρμοσμένης στην αστική ευαισθησία προκειμένου να προφυλάξει την «απείθαρχη [γυναικεία] σεξουαλικότητα» που απειλεί το κοινωνικό σώμα (Stoler, 1995: 41-2). Όποτε, λοιπόν, οι γυναίκες παραβιάζουν τα σύνορα που ιστορικά κλήθηκαν να φυλάσσουν η αγωνία για τα σύνορα γίνεται ολοένα και πιο οξεία.

Η συμβολική θέση των γυναικών ως φρουρών του έθνους και προστατών της ηθικής μετατρέπει το γυναικείο σώμα –ειδικά σε στιγμές εθνικής κρίσης και πολιτικής αβεβαιότητας– σε πεδίο αυξανόμενης επιτήρησης μέσα από την οποία η «ιερότητα» της κοινότητας διαφυλάσσεται και η (κρατική) εξουσία επανεγκαθιδρύεται. Από το 19ο αιώνα, η γυναικεία σεξουαλικότητα έχει εξυπηρετήσει την πειθάρχηση ευρύτερων ομάδων πληθυσμού. Η διά του Λόγου διαχείριση των σεξουαλικών πρακτικών των πολιτών έχει ουσιαστικά βοηθήσει τον καθορισμό του ανήκειν στην πολιτική κοινότητα. Η συμμετοχή και αναπαραγωγή (καθ-)ορισμένων αστικών ηθικών πρακτικών έχει θεωρηθεί δομούσα της πλήρους έννοιας του «ευρωπαϊκού».

Η συμβολική θέση των γυναικών σε σχέση με την κοινότητα σε συνδυασμό με την ιστορικότητα των σημασιών της γυναικείας σεξουαλικότητας σημαίνει ότι οι γυναίκες καλούνται να παίξουν έναν πολύ συγκεκριμένο ρόλο σε σχέση με το έθνος. Αυτές που απέχουν από τους παραδοσιακούς τους ρόλους παύουν να θεωρούνται «καλές μητέρες και αληθινές Ευρωπαίες» – διότι, αν ήταν Ευρωπαίες δεν θα είχαν τέτοια συμπεριφορά. Παρά το γεγονός ότι αποτελούν «θύματα απαγωγής» οι διακινούμενες γυναίκες καθώς και εκείνες που μεταναστεύουν για σεξουαλική εργασία θεωρούνται αναμφίβολα ότι διαπράττουν έγκλημα «ηθικού εκφυλισμού». Το σεξ που δεν εμπίπτει στην ετερο-κανονική τάξη πραγμάτων (δηλ. ετεροφυλόφιλο, εντός γάμου, αναπαραγωγικό) αποτελεί εθνικό κίνδυνο κι άρα η διαχείριση της σεξουαλικότητας πριμοδοτείται στο όνομα της υγείας του έθνους» (Stoler, 1995: 34-5).

Όσο πληθαίνουν οι κρατικοί λόγοι γύρω από το trafficking γυναικών τόσο οι διακινούμενες γυναίκες και οι πόρνες κρίνονται ότι δεν έχουν τον αυτοέλεγχο (δηλαδή κανονική σεξουαλικότητα) που χρειάζεται για να είναι «αληθινές» Ευρωπαίες. Η ταύτιση των γυναικών με μian επικίνδυνη απείθαρχη σεξουαλικότητα γίνεται μέσον αποτίμησης για το ποιοι/ες νομιμοποιούνται να διεκδικούν δικαιώματα στην περιουσία, την ιδιότητα του πολίτη και τη δημόσια προστασία, και ποιοι/ες όχι.

Η έννοια της «πρέπουσας» ή «κανονικής» σεξουαλικότητας αποτελεί όψη της κατά Φουκώ βιοπολιτικής που απευθύνεται κυρίως στη σεξουαλικότητα και που συνδέει τη ζωή του ατόμου με τη ζωή του είδους στο σύνολό του. Η βιοπολιτική αναφέρεται στο σύνολο των πρακτικών που λειτουργούν επί και ρυθμίζουν αυτές τις όψεις της ζωής που λιγοστεύουν την παραγωγικότητα στην εργασία και τη συμμετοχή στη ζωή του κοινωνικού σώματος. Η σεξουαλικότητα γίνεται το πεδίο της κανονικοποίησης και ρύθμισης που είναι αναγκαίες για τη συγκρότηση της εύτακτης μεγιστοποίησης του συλλογικού και ατομικού δυναμικού στην υπηρεσία του κράτους.

Από αυτή την οπτική, οι λόγοι γύρω από το *trafficking* διαπλέκονται με τη λειτουργία του κράτους και διαμορφώνονται ως μέσα της κρατικής επιτέλεσης της κυριαρχίας. Οι λόγοι αυτοί «διαβάζουν» τις αλλοδαπές πόρνες – μια κατηγορία όπου συγχωνεύονται οικονομικοί μετανάστες και πόρνες μετανάστριες – ως απειλή του έθνους. Η «αντισυμβατική» σεξουαλικότητά τους παρέχει στο κράτος ένα αδιαμφισβήτητο συμφέρον για την απομάκρυνσή τους. Χτισμένοι στην υπόθεση μιας «αρμόζουσας» σεξουαλικότητας, οι λόγοι για το *trafficking* λειτουργούν ως ευκαιρίες για να επαναληφθούν οι αποκλεισμοί πάνω στους οποίους βασίστηκε η ιδιότητα μέλους στις δυτικές πολιτικές κοινότητες – αυτών που ενέχονται σε παράνομη κίνηση, κεφάλαιο, σεξουαλικότητα. Οι πόρνες μορφοποιούνται ως εκείνες που παραβιάζουν την αρμόζουσα κατανομή των χρημάτων, της σεξουαλικότητας και της ιδιοκτησίας, ακριβώς γιατί απειλούν τη δημοσιονομική και σεξουαλική οικονομία του κράτους (McClintock, 1995: 44). Έτσι, συνδέουν [οι λόγοι] την έμφυλη και φυλετική θυματοποίηση, απέλαση κι εγκληματοποίηση κι επανεγγράφουν την ερμηνεία του παραγωγικού –κι άρα επιτυχώς αναπαραγωγικού– μέλους του έθνους (Stoler, 1995: 178). Αυτές οι πράξεις Λόγου που διακρίνουν, αποκλείουν και μετακινούν ενισχύουν ταυτόχρονα τη φαντασιακή καθαρότητα της πολιτικής κοινότητας και την προγεγραμμένη κρατική εξουσία. Οι λόγοι για το *trafficking* δεν αποκλείουν μόνο κάποιους «παράνομους» από την ιδιότητα του πολίτη αλλά εξίσου παράγουν έμφυλες και φυλετικές μορφές κρατικής εξουσίας που εγγυώνται τη «φυλετική» και «ηθική» συνοχή της πολιτικής κοινότητας.

5.1.5 Σύνορα σε κρίση. Η ΕΕ μετά τη Συνθήκη του Σένγκεν

«Η Ευρώπη είναι το μέρος του κόσμου, όπου οι συνοριακές γραμμές τέθηκαν για πρώτη φορά για να χαραχθούν σε ολόκληρο τον κόσμο [...] είναι η γενέτειρα της ίδιας της αναπαράστασης του συνόρου ως αυτού του αισθητού και υπερ-αισθητού «πράγματος» που πρέπει να είναι ή να μην είναι, να είναι

εδώ ή εκεί, λίγο πιο πέρα ή πιο κάτω από την ιδεατή του «θέση», αλλά πάντοτε κάπου». ²⁹

Μία από τις σημαντικότερες επιπτώσεις της κρίσης εκτοπισμού αφορά στην αυξανόμενη αύξηση των διασυνοριακών μετακινήσεων. Για το έτος 2000, περισσότερο από 150 εκατομμύρια άνθρωποι μετακινήθηκαν διασυνοριακά, ³⁰ που σημαίνει αυτόματο διπλασιασμό του επιπέδου παγκόσμιας μετανάστευσης σε σχέση με τη δεκαετία του 1980. Η σύγχρονη μαζική μετανάστευση από το νότιο ημισφαίριο στο βόρειο αντανακλά τη συγκέντρωση του πλούτου στο βορρά. Η αντίδραση των εθνικών κρατών του βορείου ημισφαιρίου στην άνιση αυτή κατανομή του πλούτου είναι η εφαρμογή αυστηρής μεταναστευτικής νομοθεσίας. Η ευρωπαϊκή συνθήκη Σένγκεν (14/06/1985) εξουδετέρωσε τα εσωτερικά εθνικά σύνορα και κατέστησε δυνατή την ελεύθερη διακίνηση αγαθών, πολιτών και κεφαλαίου, ενώ παρουσιάζει τη μετανάστευση πολιτών εκτός Σένγκεν ως μείζον πρόβλημα της Ένωσης. Έτσι, εμφανίζονται ταυτόχρονα προσπάθειες ενίσχυσης των εξωτερικών συνόρων, και συγκροτείται μία συνείδηση, αν όχι πράξη, μιας Ευρώπης –φρούριο αυτοενοσχίεται εναντίον των μη Ευρωπαίων-Άλλων (Sharma, 2003: 56).

Παρόλα αυτά, βέβαια, οι άνθρωποι συνεχίζουν να μεταναστεύουν. Και θα συνεχίσουν, όπως πάντα έκαναν οι άνθρωποι όταν οι πόροι επιβίωσής τους εξαντλούνταν. Έτσι, αναρωτιέται η Sharma, αν οι εντατικές προσπάθειες ελέγχου των συνόρων δεν μπορούν να σταματήσουν τη μετανάστευση, τι άλλο μπορεί να μεθοδεύουν; Η απάντηση είναι σχεδόν αυτονόητη: α. μείωση του αριθμού των μεταναστών με μόνιμη άδεια παραμονής, και β. αύξηση του αριθμού των μεταναστών με προσωρινή άδεια ή/και των παράνομων μεταναστών. Οι συνοριακοί έλεγχοι και οι ηθικοί πανικοί που τους συνοδεύουν και τους νομιμοποιούν δεν επιτυγχάνουν την απαγόρευση της μετακίνησης των πληθυσμών· αντίθετα, καθιστούν αυτούς που καταφέρνουν τελικά να διασχίσουν τα σύνορα πολύ ευάλωτους μέσα στους χώρους που ορίζονται να ανήκουν στα μέλη του «έθνους» και που προστατεύονται από το «κράτος». Με άλλα λόγια, οι αυστηρές πολιτικές πρακτικές δημιουργούν εξαιρετικά ευάλωτες στην εκμετάλλευση ομάδες ανθρώπων, φτηνό κι εξασθενημένο εργατικό δυναμικό, που σε τελική ανάλυση ευεργετεί τους εργοδότες. Η χρήση

---

29. Balibar E., 1998, «The borders of Europe» στο Pheng Cheah και Bruce Robins (επιμ.), *Cosmopolitics: Thinking and Feeling beyond the Nation*. Μιννεάπολις: University of Minnesota Press, σσ. 216-229, 216-7, όπως παρατίθεται σε Αθανασίου Α., ό.π., σ. 68.

30. United Nations Population Fund, 2001, *The State of World Population*, Νέα Υόρκη: UN Population Fund.

των παράνομων μεταναστών/στριών –συμπεριλαμβανομένων και των εργαζόμενων στον τομέα παροχής σεξουαλικών υπηρεσιών– είναι συστατικό της καπιταλιστικής ανάπτυξης του βορρά.

Δεν είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς ότι η θέση των γυναικών μεταναστριών είναι ακόμα δυσχερέστερη, οφειλόμενη σε μεγάλο βαθμό στη δομική άνιση πρόσβαση των γυναικών στην εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση και το κεφάλαιο. Οι γυναίκες που, γενικά, έρχονται στο βορρά ταξινομούνται είτε ως εξαρτώμενες από συζύγους ή πατεράδες, είτε με προσωρινή άδεια εργασίας, ή τέλος ως παράνομες. Οι περισσότερες εξ αυτών ανήκουν στις δύο τελευταίες κατηγορίες (προσωρινή άδεια, παράνομες) με αποτέλεσμα να βιώνουν σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους την ευάλωτη θέση τους και την εκμετάλλευση που απορρέει από τη θέση αυτή.

Εθνικά κράτη και διεθνείς οργανισμοί (ΕΕ, ΟΗΕ) έχουν συνδέσει το trafficking –τόσο σε επίπεδο λόγου (discourse) όσο και σε θεσμικό– με την παρανομία και το οργανωμένο έγκλημα. Τα σύνορα παρουσιάζονται ως ο τόπος εκείνος από τον οποίο η «εγκληματικότητα» μπορεί να διεισδύσει στο έθνος-κράτος.³¹ Από αυτή τη σκοπιά, η εφαρμογή αυστηρών πολιτικών συνόρων αγκαλιάστηκε ως το πρώτο βήμα για την ανάκτηση του ελέγχου του Δικού μας χώρου.

Στην πρωτοποριακή της ανάλυση για τη σχέση του «trafficking» με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η J. Berman (2003) δείχνει πώς οι λόγοι για το «trafficking» με σκοπό την πορνεία επιτρέπουν στο κράτος να σταθεροποιήσει τον έλεγχο στην πολιτική κοινότητα μέσα από τη μεταναστευτική νομοθεσία. Αυτοί οι λόγοι, προτείνει η Berman, πρέπει να γίνονται αντιληπτοί ως πράξεις «κρατικής συγκρότησης» που «προσπαθούν να παλινορθώσουν σύνορα και αναγκαιότητες ύπαρξης του κράτους σε μία ιστορική στιγμή όπου το νόημα του κράτους βρίσκεται σε κατάσταση ρευστότητας και σοβαρής αναθεώρησης» (2003: 59).

---

31. Βλ. Stenvol D., 2002, «From Russia with love? Newspaper coverage of cross-border prostitution in northern Norway 1990-2001», *The European Journal of Women's Studies*, vol. 9, no 2, σσ. 143-162.

5.2 Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα εργασίας

Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980,³² η συζήτηση για την πορνεία μετατοπίστηκε από ηθικό πρόβλημα σε ζήτημα εργασιακών σχέσεων και συνθηκών, αν και οι ηθικές –και ηθικολογικές συχνά– ανησυχίες και ρητορικές δεν έχουν ακόμα εξαλειφθεί.

Έτσι, στο πλαίσιο της νέας προσέγγισης τα θεμελιώδη ερωτήματα που προκύπτουν έχουν ως εξής: Πώς ορίζουν το πρόβλημα οι εμπλεκόμενες γυναίκες; Ποια είναι τα προβλήματά τους, τα κίνητρα και οι ανάγκες τους; Από τι χρειάζονται προστασία; Αναμφισβήτητα η συνδρομή των ίδιων των πορνών –αντίθετα από τον αποκλεισμό τους– είναι αναγκαία.

Από τη σκοπιά των εμπλεκόμενων γυναικών, ο πυρήνας του προβλήματος είναι η βία, η εκμετάλλευση και η κακοποίηση. Και είναι ακριβώς το status της παρανομίας, η έλλειψη νόμιμων μεταναστευτικών ευκαιριών, και ο παράνομος ή άτυπος χαρακτήρας των προσφερόμενων εργασιών, καθώς και η ανεργία στις χώρες προέλευσης που καθιστούν το trafficking τη μόνη διαθέσιμη επιλογή.

Με αυτόν τον τρόπο, το trafficking γυναικών τίθεται σε μια προοπτική εργασίας και οικονομικής μετανάστευσης, παραδοσιακών γυναικείων ρόλων (οικιακή-σεξουαλική εργασία), έμφυλου καταμερισμού της αγοράς εργασίας, θηλυκοποίησης της παγκόσμιας μετανάστευσης. Παγκοσμίως, οι γυναίκες συνδέονται με τις άτυπες μορφές εργασίας –οικιακή εργασία, πορνεία, διασκέδαση– που σημαίνει μη προστατευμένη και μη ρυθμισμένη εργασία, που κατά περίπτωση δεν αναγνωρίζεται καν ως εργασία –όπως η πορνεία– με συνέπεια να μην υπάρχουν νόμιμοι τρόποι μετανάστευσης και οι μόνες πιθανότητες μετακίνησης να βασίζονται αποκλειστικά σε άτυπα κανάλια.

Επιπλέον, με δεδομένη την ιστορία των μέτρων κατά του trafficking, η τιμωρία στρέφεται εναντίον των γυναικών μεταναστριών και του περιορισμού της ελεύθερης μετακίνησής τους. Έτσι, η προβληματοποίηση του ίδιου του

---

32. Το 1987, το βιβλίο που επιμελήθηκαν οι F. Delacoste και P. Alexander, με τον αποκαλυπτικό τίτλο *Sex Work. Writings by Women in the Sex Industry*, προσπάθησε να δημιουργήσει ένα χώρο όπου η «πορνεία» δεν θα σήμαινε αυτόματα τη μεταφορά της αυτο-εκμετάλλευσης. Πράγματι, μετά τη δημοσίευση του *Sex Work*, η σεξουαλική εργασία έγινε ο προτιμητέος όρος –μεταξύ των προοδευτικών φεμινιστριών, των ακαδημαϊκών και των ίδιων των εργαζομένων. Το βιβλίο εμφανίστηκε σε μια περίοδο όπου το φεμινιστικό κίνημα βρισκόταν στα όρια του στίγματος, με τις γυναίκες που επιθυμούσαν να διερευνήσουν την πολυπλοκότητα της σεξουαλικής επιθυμίας να βρίσκονται αντιμέτωπες με τις άλλες που καταδίκάζαν μια τέτοια προσπάθεια ως αντιφεμινιστική αφομοίωση στην ανδρική αντικειμενοποίηση των γυναικών.

concept του trafficking ως παρωχημένου μοντέλου, αλλά και η ανάπτυξη μιας νέας γλώσσας για την περιγραφή της εκμετάλλευσης, των νέων αγορών εργασίας, της μετανάστευσης αλλά και της σεξουαλικής εργασίας πρέπει να διαχωριστεί από τα εθνικά και κρατικά συμφέροντα, την πολιτική συνόρων αλλά και τον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας.

5.2.1 Εργασία, μετανάστευση και ιδιότητα του πολίτη

Όροι όπως «η θηλυκοποίηση της μετανάστευσης» (Castles and Miler, 1993), «η θηλυκοποίηση της διεθνούς εργατικής δύναμης» (Parreñas, 2001) ή «η θηλυκοποίηση της επιβίωσης» (Sassen, 2000) υποδηλώνουν τις έμφυλες παραμέτρους της παγκόσμιας αναδόμησης. Μια προσέγγιση μακροεπίδεδου τοποθετεί το trafficking στο πλαίσιο της διεθνικής μετανάστευσης και της παγκόσμιας αναδόμησης των αγορών εργασίας. Δείχνει ακριβώς τις δομικές διαδικασίες που μορφοποιούν μοντέλα μετανάστευσης και απασχόλησης σε κοινωνίες της «μετάβασης» αλλά και στις βιομηχανικές «δουτικές» κοινωνίες.³³ Σε αυτό το αναλυτικό τοπίο το trafficking εμφανίζεται ως μέρος της «έμφυλης πολιτικής οικονομίας της μετανάστευσης» (Parreñas, 2001: 61).

Έχει υποστηριχτεί ότι στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης το trafficking γυναικών προς τη βιομηχανία του σεξ αναδύθηκε στο πλαίσιο της «μετάβασης» από την οικονομία κεντρικού σχεδιασμού στην οικονομία της αγοράς. Η οικονομική αναδόμηση, εγγενής στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, έφερε στην επιφάνεια τα ζητήματα της γυναικείας υποαπασχόλησης και ανεργίας καθώς και της αποσάθρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων των γυναικών. Ο μετασχηματισμός της αγοράς εργασίας πίεσε τις γυναίκες να κατευθυνθούν προς τους «άτυπους» τομείς της οικονομίας ή να μεταναστεύσουν προκειμένου να βρουν εναλλακτικούς

---

33. Η Saskia Sassen διακρίνει 3 διεθνικά «κυκλώματα» («circuits») που προέκυψαν και εξαπλώθηκαν ως συνέπεια της παγκόσμιας οικονομικής αναδόμησης: το «trafficking» για τη βιομηχανία του σεξ, τη δια-συνοριακή μετανάστευση και την ανάπτυξη διάφορων ειδών τυπικών ή άτυπων αγορών εργασίας (2000). Ο όρος «αντι-γεωγραφία» σηματοδοτεί κυκλώματα που κατέχουν κεντρική θέση στις παγκόσμιες οικονομικές διεργασίες ακόμα κι όταν –όπως συχνά συμβαίνει– δρουν εκτός των επικυρωμένων εμπορικών συμφωνιών. Για όσους αφορούν άμεσα αυτά τα κυκλώματα, δηλαδή για τις γυναίκες μετανάστριες, τους πράκτορες/εργολάβους και τις κυβερνήσεις των χωρών προέλευσης, αναπαριστούν «εναλλακτικούς δρόμους για την επιβίωση, για το κέρδος και τη διασφάλιση κυβερνητικών πόρων» (2000: 523). Η Sassen δείχνει ότι αυτά τα εναλλακτικά κυκλώματα βασίζονται κυρίως στη γυναικεία εργασία, συνιστώντας μια «νέα πολιτικο-οικονομική πραγματικότητα» γνωστή ως «θηλυκοποίηση της επιβίωσης» (2000: 505).

τρόπους απόκτησης εισοδήματος. Αναλύοντας τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής αναδόμησης στις «μεταβατικές» ή «αναπτυσσόμενες» οικονομίες, οι επιστήμονες έδειξαν ότι ο οικονομικός μετασχηματισμός επέφερε μια διογκούμενη ζήτηση για χαμηλόμισθη γυναικεία εργασία στους τομείς των οικιακών και σεξουαλικών υπηρεσιών στις βιομηχανικές κοινωνίες (Campani σε Psimmenos, 2000: 85· Parreñas, 2001).

Η γυναικεία μετανάστευση και η ζήτηση για χαμηλά αμειβόμενες υπηρεσίες συμβαδίζει με τον έλεγχο της κίνησης της εργασίας. Χτίζοντας πάνω στις αναλύσεις των περιορισμών της ανθρώπινης κίνησης σε σχέση με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, μπορούμε να δούμε τα σύνορα, τη μετανάστευση και το εργασιακό νομικό πλαίσιο ως μηχανισμούς ελέγχου της μεταναστευτικής κίνησης. Αυτοί οι μηχανισμοί –διαμόρφωση εξωτερικών συνόρων της ΕΕ και εξάπλωσή τους μεταξύ άλλων–, ως μέρος της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δημιουργούν τις συνθήκες για την εμφάνιση κι εξάπλωση του trafficking. Τα πολιτικά εμπόδια στην ελεύθερη μετακίνηση παράγουν «παράνομη» μετανάστευση και ενεργοποιούν την εξάρτηση από τρίτα μέρη για την επίτευξη της μετακίνησης, κι επιπλέον παρεμποδίζουν την ελεύθερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας, ενώ διευκολύνουν στην ουσία συνθήκες εκμετάλλευσης κι εγκλωβισμού στη σεξουαλική εργασία.

Οι εγγενείς αντιφάσεις στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (ταυτόχρονη κινητικότητα κι εγκλωβισμός της εργατικής δύναμης), αλλά και οι ασυνέχειες στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης αποτελούν κεντρικά σημεία ανάλυσης ακριβώς γιατί αμφισβητούν την αφήγηση της γραμμικής εξέλιξης του νεοφιλελεύθερου μοντέλου και αναδεικνύουν τις υποκειμενικότητες και τις κοινωνικές συγκρούσεις. Με αυτό το σκεπτικό τα μεταναστευτικά σχέδια των γυναικών, η ανεξαρτητοποίηση από τα τρίτα μέρη ελέγχου, αλλά και η διαρκής διαπραγμάτευση του νομικού και συμβολικού στάτους που τις καταδικάζει στην κατηγορία του «θύματος» ορίζονται ως «γραμμές διαφυγής» (Mezzarda, 2001). Έτσι, η επιθυμία και η ζήτηση για μετακίνηση εκ μέρους των γυναικών είναι ενδεικτική των συγκρούσεων που προκύπτουν από τις προσπάθειες ελέγχου και περιορισμού της μετανάστευσης.

Οι αγώνες των μεταναστριών να επιτύχουν την κινητικότητα και οι τρόποι με τους οποίους οι αγώνες αυτοί πιάζουν σύνορα παραμένει συγκαλυμμένος από τη ρητορική του trafficking όπως οργανώνεται στο δίπολο «θύμα»-εγκληματίας. Μόλις όμως κάποιος προχωρήσει πέρα από αυτή τη ρητορική και παρατηρήσει τις εντάσεις και τις προθέσεις που περικυκλώνουν το trafficking θα μπορέσει να δει ότι το ζήτημα αφορά σε συγκρούσεις για θέματα όπως η «φυλή» και το φύλο της ΕΕ καθώς και την ιδιότητα μέλους της κοι-

νότητας. Οι περιγραφές του trafficking με όρους «κάτι σκοτεινό, φοβιστικό και άσχημο» (Helga Konrad, 2002: 32) διαβάζονται πλέον ως αγωνίες για το μεταβαλλόμενο ευρωπαϊκό τοπίο (μέσα από διαδικασίες όπως διεύρυνση, οικονομική ενοποίηση, υποβάθμιση της εθνικής κυριαρχίας) αλλά και δικαιωμάτων σε αυτό.

5.3 Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Για πρώτη φορά, στην Παγκόσμια Διάσκεψη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, στη Βιέννη το 1993, αναγνωρίστηκε η βία κατά των γυναικών ως παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρόλα αυτά, και σε αυτή την προσέγγιση, λανθάνουν δύο αναλυτικές κατευθύνσεις. Η πρώτη θεωρεί ότι η πορνεία συνιστά παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ίση με τη δουλεία, και παραπέμπει ευθέως στην ηθική προσέγγιση, κατά την οποία οι γυναίκες στιγματίζονται είτε ως «θύματα» είτε ως παρεκκλίνουσες, και, σε κάθε περίπτωση, αποκλείονται από κάθε νόμιμη παράστασή τους σε δημόσιες συζητήσεις.

Η δεύτερη δε συνδέει την πορνεία με την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά τις συνθήκες εξαπάτησης, κακομεταχείρισης, βίας, δέσμευσης λόγω χρεών, εκβιασμού, περιστολής της ελευθερίας μετακίνησης στην πορνεία, την οικιακή εργασία και το γάμο.

Οι διαφορετικές πτυχές της παράνομης διακίνησης και εμπορίας και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παραβιάζουν σειρά ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων τα εξής:

- το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου στο σεβασμό της ανθρώπινης αξίας του. Σ' αυτό αντιτίθεται η χρησιμοποίησή του ως εμπορεύσιμου αντικειμένου.
- το δικαίωμα στην ισότητα ως προς την απόλαυση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- το δικαίωμα στην ελευθερία που περιλαμβάνει:
- το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας
- το δικαίωμα της ελεύθερης διακίνησης και κυκλοφορίας και επιλογής τόπου διαμονής (εφόσον βρίσκεται κανείς νόμιμα στο έδαφος της χώρας)
- το δικαίωμα επιλογής εργασίας και μη εκτέλεσης αναγκαστικής εργασίας
- το δικαίωμα της γενετήσιας ελευθερίας και αξιοπρέπειας
- την απαγόρευση της δουλείας και των μορφών της

- το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να μην υφίσταται οποιαδήποτε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση
- το σεβασμό των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων.

Τα ανθρώπινα αυτά δικαιώματα προστατεύονται από το Σύνταγμά μας, αλλά και από πολλά διεθνή κείμενα, όπως αυτά έχουν ερμηνευτεί από την επιστήμη και τη νομολογία, διεθνή και εθνική. Συγκεκριμένα αναφέρουμε την Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, τη Σύμβαση περί δουλείας του 1926, τη Συμπληρωματική Σύμβαση σχετική με την κατάργηση της δουλείας, της εμπορίας των δούλων και παρεμφερών προς τη δουλεία θεσμών και πράξεων ή συνθηκών, τη Σύμβαση ΔΟΕ (αρ. 29) περί της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας, τη Σύμβαση ΔΟΕ (αρ. 105) που αφορά στην κατάργηση της αναγκαστικής εργασίας, τη Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών, τη Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και τη Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και, σε περιφερειακό επίπεδο, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου.

5.4 Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα του οργανωμένου εγκλήματος

Στη σύγχρονη ευρωπαϊκή συνθήκη η προσέγγιση του trafficking ως προβλήματος του οργανωμένου εγκλήματος ισχυροποιείται και τείνει να κυριαρχήσει. Σε αυτή την οπτική, η αντιμετώπιση του ζητήματος επιφέρει αυστηρότερη νομοθεσία, επισείει βαρύτερες ποινές, ενώ επιτάσσει τη διεθνή συνεργασία των διωκτικών αρχών. Έτσι η καταστολή του trafficking ταυτίζεται με την καταστολή του οργανωμένου εγκλήματος. Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση (πολιτική επιλογή) ενέχει περιορισμούς και κινδύνους. Μια εγκληματολογική θεώρηση του προβλήματος εστιάζει στις εξατομικευμένες περιπτώσεις του «θύματος» και του θύτη και παραγνωρίζει τις δομικές αιτίες. Επιπλέον, ενέχει σοβαρούς κινδύνους για τις γυναίκες. Εκτός από τη δευτερογενή θυματοποίηση, οι ποινικές διαδικασίες εκθέτουν τις γυναίκες και τις οικογένειές τους σε πολλαπλούς κινδύνους, όπως, στον κίνδυνο εκδίκησης από την πλευρά των θυτών, παρενόχλησης από τις αρχές στον τόπο καταγωγής, και στο στιγματισμό στην κοινότητα καταγωγής. Επιπλέον, τα συμφέροντα των

γυναικών στη διάρκεια της ποινικής δίωξης των traffickers υποτάσσονται απολύτως στη διαδικασία, ενώ το μόνο ενδιαφέρον του ποινικού συστήματος προς τις γυναίκες αφορά στην αξία τους ως «αποδεικτικού υλικού». Οι ολέθριες συνέπειες στη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας αλλά και για το μέλλον αυτών των γυναικών από τη θέση του «μάρτυρα κατηγορίας» δεν αφορά καθόλου το νόμο.

Αποκαλυπτικό είναι το παράδειγμα της προσωρινής άδειας παραμονής που παρέχεται στα «θύματα», σύμφωνα με την οδηγία της ευρωπαϊκής επιτροπής, η οποία δεν προσφέρει δικαιώματα στις γυναίκες.³⁴ Αντιθέτως, τα όποια προστατευτικά μέτρα προβλέπονται, ισχύουν και παρέχονται μόνο στο βαθμό που αποδεικνύεται η χρησιμότητα του «θύματος» ως «μάρτυρα κατηγορίας». Σε κάθε άλλη περίπτωση, οι γυναίκες απελαύνονται και δε χαιρούν καμίας απολύτως προστασίας.

5.4.1 Θυματοποίηση: «Είμαι “θύμα” και άρα υπάρχω»

Με σημείο εκκίνησης τη φεμινιστική διαμάχη –μέρος της οποίας παρουσιάσαμε παραπάνω– για το αν οι γυναίκες είναι εξαναγκασμένα «θύματα» του «trafficking» ή δρώντα υποκείμενα που επέλεξαν τη σεξουαλική εργασία, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε τους περιορισμούς που θέτουν αυτές οι οπτικές και θα προτείνουμε την επαναθεώρηση του trafficking και της πορνείας ως διαδικασιών μορφοποίησης του υποκειμένου. Αυτή η θεώρηση αφήνει χώρο για αντιφάσεις κατά τις οποίες οι γυναίκες πότε υιοθετούν τη θυματοποίηση και πότε διεκδικούν την επιλογή, αντιφάσεις που υποστηρίζουμε ότι συνδέονται απευθείας με τα στιγματισμένα υποκείμενα και τη διεκδίκησή τους για νομική και κοινωνική ενσωμάτωση.

Πολύ συχνά οι anti-trafficking οργανώσεις, ακόμα κι εκείνες που τάσσονται υπέρ της σεξουαλικής εργασίας, στήνουν μια διχοτομία ανάμεσα στην «εθελούσια» δυτική σεξουαλική εργασία και τη «θυματοποιημένη» τριτοκοσμική καταναγκαστική πορνεία, διχοτομία που ενέχει πολιτικούς κινδύνους (βλ. Murray A., 1998· Doezema, 1998).

«Η λογική των διπολικών αντιθέσεων «προνόμιο» –«επιβολή» ή «ελεύθερη βούληση»– «θυματοποίηση» που επιστρατεύονται συχνά για να απεικονίσουν μια στερεοτυπική διάκριση μεταξύ «κοσμοπολίτικων περιηγητών» και «εδραίων ιθαγενών» αποδεικνύεται προβλημα-

34. Για την ελληνική περίπτωση παραπέμπουμε στις διατάξεις του ν.3064/2002 α.12§1,2, και Π.Δ.233/2003.

τική όταν αναμετριέται με τον πολυσθενή χαρακτήρα των σύγχρονων διεθνικών φαινομένων: για να το πούμε απλά, η «επιλογή» της μετακίνησης είναι συνήθως απόρροια περιορισμών αν όχι εξαναγκασμών, ενώ μια «επιβεβλημένη» μετακίνηση ενδέχεται να οδηγήσει σε εκούσια παράταση εξορίας, οι μετανάστες έχουν υπάρξει συχνά πρόσφυγες, ενώ κάποιες διασπορές έχουν συχνά σχηματιστεί στην κατάσταση της ακούσιας εξορίας» (Αθανασίου, 2006: 69).

Οι μετανάστες είναι εγκλωβισμένοι στο δίπολο του «εγκληματία» ή του «θύματος», όπου, «από τη μια η θυματοποίηση έχει μετατραπεί σε ένα καθολικό *modus operandi*». ³⁵

«Υπάρχει μια αυξανόμενη τάση να θυματοποιούμε τους φτωχούς, τους αδύναμους, τους αμόρφωτους και τους μετανάστες. Η τάση αυτή, η οποία ξεκίνησε ως ένας τρόπος να δοθεί προσοχή σε ειδικές μορφές βίας που διαπράττονται ενάντια στις γυναίκες, έχει γίνει ένας τρόπος με τον οποίον περιγράφονται όλοι όσοι ανήκουν στις χαμηλότερες βαθμίδες εξουσίας. Από συνήθεια, οι υποστηρικτές τους τοποθετούν στη θέση του θύματος προκειμένου να διεκδικήσουν δικαιώματα για λογαριασμό τους, αυτή όμως η κίνηση συν τοις άλλοις τους μετατρέπει σε θύματα και τα θύματα χρειάζονται βοήθεια, χρειάζονται σωτηρία – κάτι το οποίο δίνει πρωταγωνιστικό ρόλο στους υποστηρικτές. Πολλή ρητορεία γύρω από τη μετανάστευση έχει αναπτυχθεί σε αυτό το μοτίβο: οι μετανάστες, εν τέλει, δεν είναι μόνο ευάλωτοι στην εκμετάλλευση, κάτι που είναι εμφανές, αλλά είναι “θύματα”» (Laura Ma Agustín, 2003:30).

Ενώ από την άλλη παραδοκεί ο «εγκληματίας μετανάστης»:

«Η άλλη επιλογή, σύμφωνα με τους σκανδαλοθηρικούς τρόπους κάλυψης των ΜΜΕ, είναι αυτή του εγκληματία. Δεδομένου ότι οι ειδήσεις σχετικά με τους μετανάστες αναφέρονται μόνο όταν τους συμβούν συμφορές ή όταν συλλαμβάνονται σε κάτι «παράνομο», μπορούν να κατηγοριοποιηθούν μόνο κατά έναν από αυτούς τους δύο τρόπους: ως πρώην θύματα φτώχειας στα κράτη προέλευσης και παρόντα «θύματα» εγκληματικών συμμοριών ή ως εγκληματίες που εκμεταλλεύονται τέτοια θύματα. Τα θύματα πρέπει να σωθούν, ενώ οι εγκληματίες

35. Μαρβάκης Α., Παροσόγλου Δ., Τσιάνος Β., 2006, «Και όμως κινούνται!... Η επανάσταση των προσδοκίων και η αυτονομία των μεταναστών», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 92, σσ. 72-81, από όπου αντλήθηκαν και τα δύο αποσπάσματα της Laura Ma Agustín.

να τιμωρηθούν. Αυτή η υπεραπλούστευση ενθαρρύνει την ιδέα ότι υπάρχει κάτι εγγενώς επικίνδυνο στο να είναι κανείς μετανάστης» (Laura Ma Agustín, 2003: 30).

Σε αυτό το δίπολο οι μετανάστες ή «είναι πρόβλημα» ή «έχουν πρόβλημα», αλλά δεν αναγνωρίζονται ως πολιτικά, δρώντα υποκείμενα. Όσο αντίθετες κι αν μοιάζουν οι πλευρές του δίπολου σε όλες τις εκφάνσεις τους, τόσα κοινά σημεία και παραδοχές έχουν, τόσο περισσότερο συμβάλλουν στην υποβίβαση των μεταναστών σε αντικείμενα λόγου.

Σύμφωνα με τους Μαρβάκη, Παρσάνογλου και Τσιάνο, «η παράβλεψη της αυτονομίας των μεταναστών επ' ουδενί αποτελεί ένα τυχαίο γεγονός αμέλειας ή ελλειπούς προσοχής εκ μέρους των κοινωνικών επιστημών κι επιστημόνων. [...] Η μετανάστευση είτε υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα κρατών, είτε παραμένει εντός των συνόρων δεν μπορεί ποτέ να είναι πράξη ενός απομονωμένου και α-κοινωνικού ατόμου. Οι εικόνες που μας περιβάλλουν και οι πληροφορίες που δεχόμαστε και στηρίζουν ένα τέτοιο μύθο ικανοποιούν κι εξυπηρετούν τη σύλληψη της μετανάστευσης ως μιας «μίζερης κατάστασης». Ωστόσο, η σύλληψη και μόνο της επιθυμίας του ατόμου να ξεφύγει από τη μιζέρια το συγκροτεί ως πολιτικό υποκείμενο. Για να αναπτύξει και να πραγματοποιήσει ένα τέτοιο σχέδιο απαιτείται η συμμετοχή και σύμπραξη ευρύτερων κοινωνικών υποκειμένων: οικογένειες, νοικοκυριά και άλλα συγκροτημένα άτυπα κοινωνικά δίκτυα. Όσο μεγαλύτερα είναι τα εμπόδια που πρέπει να υπερβεί κανείς, τόσο πιο επιβεβλημένη και τελικά αναπόφευκτη γίνεται η κοινωνική διάσταση για την επιτυχία του σχεδίου» (2006: 76).

«Το σχέδιο για τη μετανάστευση συγκροτείται από ένα ευρύ σύμπλεγμα δυνάμεων, από τις εθνικές και παγκόσμιες ως τις πλέον τοπικές, προσωπικές και τυχαίες (τις οποίες συμβαίνει να συναντά κανείς σε ένα καφέ). Οι τρόποι με τους οποίους μετακινούνται οι άνθρωποι, το πώς η απαραίτητη γνώση μετακινείται προς αυτούς, πώς μετακινούν τα χρήματά τους και πώς οι αξία των τελευταίων τους παρακινεί, όπως επίσης το πώς ενθαρρύνουν άλλους μετανάστες να κάνουν παρόμοιες κινήσεις: όλα τα παραπάνω συνιστούν μέρος αυτών των ροών. Είμαστε περικυκλωμένοι από εικόνες και ήχους που υποθάλλουν την επιθυμία να «δούμε τον κόσμο» και παρότι δεν έχουμε ακλόνητες αποδείξεις ότι αυτό το όραμα επιδρά στην επιθυμία για ταξίδι, όλοι γνωρίζουμε ότι το κάνει» (Laura Ma Agustín, 2003: 34).

Εκείνοι που υποστηρίζουν την αυτονομία του μεταναστευτικού υποκειμένου δεν το κάνουν για να «μηδενίσουν τις συχνά τραγικές συνθήκες και συγκυρίες της ζωής τους. Συνεπώς, η απόδοση αυτονομίας και υποκειμενικό-

τητας στους μετανάστες σημαίνει το αυτονόητο, δηλαδή να συλλαμβάνουμε και να αναλύουμε τη μετανάστευση και τους μετανάστες όχι (μόνο;) ως ζητήματα προς διαχείριση και έλεγχο. Η συγκεκριμένη αυτή οπτική γωνία συνεπάγεται μια αστυνομική θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων, κάτι που προϋποθέτει αλλά και συνεπάγεται την παραίτηση από μια αυτόνομη κοινωνικο-επιστημονική θεώρηση των φαινομένων. Σηματοδοτεί, δηλαδή, την υποταγή του κοινωνικο-επιστημονικού λόγου και της δράσης των κοινωνικών επιστημόνων στη λογική και τις «ανάγκες» των διοικήσεων και των εκτελεστικών της οργάνων (για καταστολή, έλεγχο, αποτροπή, χειραγώγηση), μετατρέποντας έτσι τη διακυβέρνηση του κοινωνικού σε διακυβέρνηση της «γυμνής ζωής» του πληθυσμού. Μια οπτική γωνία από την οποία φαίνεται περισσότερο η υποτέλεια των κοινωνικών επιστημόνων, παρά η υποτέλεια των υποκειμένων που αντικειμενοποιούνται/πραγματοποιούνται σε αυτού του τύπου τις θεωρήσεις και διερευνήσεις» (Μαρβάκης, Παρόνογλου και Τσιάνος, 2006: 80).

5.5 Το trafficking γυναικών ως πρόβλημα μετανάστευσης

Εκτός, ή καλύτερα δίπλα, στην εγκληματολογική προσέγγιση, το trafficking γυναικών ολοένα και περισσότερο ταυτίζεται με το ζήτημα της παράνομης μετανάστευσης, ειδικά στις χώρες μέλη της ΕΕ. Έτσι, η εστίαση μετατοπίζεται από το επίπεδο καταστολής της βίας και της κακομεταχείρισης στο επίπεδο της καταστολής της παράνομης εισόδου και διαμονής. Έτσι, μέτρα εναντίον του trafficking συγκαλύπτουν στην ουσία αυταρχικές μεταναστευτικές πολιτικές, και προστατεύουν το κράτος αντί για τις γυναίκες, καθιστώντας τις πιο ευάλωτες και πιο εξαρτημένες από τα δίκτυα διακίνησης.

Πάλι το ευρωπαϊκό παράδειγμα είναι αποκαλυπτικό, στο βαθμό που συγχέει το trafficking με τη λαθρομετανάστευση.³⁶ Ωστόσο, η πλευρά των γυναικών αντιτίθεται στο κράτος: είναι ακριβώς το *status* τους ως παράνομων μεταναστών και η έλλειψη μεταναστευτικών επιλογών που τις αναγκάζει να εξαρτώνται από μεσάζοντες και να κινούνται εκτός νόμου χωρίς καμία προφύλαξη απέναντι σε ενδεχόμενη βία κι εκμετάλλευση.

---

36. Σύμφωνα με το σχέδιο γνωμοδότησης της Επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (25.7.2006) γίνεται διάκριση ανάμεσα στα δύο φαινόμενα (σ. 8).

5.5.1 Η μετανάστευση ως επιχείρηση

Μία υπόθεση εργασίας αναπτύσσεται κατά την οποία η διεθνική μετανάστευση θα μπορούσε να αναλυθεί με όρους μιας παγκόσμιας επιχείρησης με νόμιμες και παράνομες όψεις. Η μετανάστευση-επιχείρηση αποτελεί ένα σύστημα θεσμοθετημένων δικτύων με πολύπλοκα λογιστικά ισοζύγια κόστους οφέλους, συμπεριλαμβανομένων θεσμών, πρακτόρων και ατόμων που προσπαθούν να αποκομίσουν εμπορικό κέρδος. Το trafficking αποτελεί τον πυρήνα της παράνομης μετανάστευσης-επιχείρησης και θεωρείται από τους ειδικούς της μετανάστευσης ως υπονομευτής των διεθνών συνεργασιών για την παραγωγή οργανωμένης μεταναστευτικής ροής. Ευρέως καταδικασμένο για απάνθρωπες πρακτικές και συνδέσμους με το οργανωμένο έγκλημα αυξάνεται σε κλίμακα και δεξιοτεχνία.

Στο μοντέλο αυτό το trafficking γίνεται αντιληπτό ως μεσάζων – τρίτο μέρος της παγκόσμιας μετανάστευσης–επιχείρησης, που διευκολύνει την κινητικότητα των ανθρώπων ανάμεσα στις χώρες προέλευσης και χώρες καταγωγής. Το μοντέλο διακρίνεται σε 3 στάδια: την κινητοποίηση και στρατολόγηση των μεταναστών την καθοδόν κίνησή τους την εισαγωγή κι ένταξη των μεταναστών στις αγορές εργασίας και τις κοινωνίες υποδοχής. Σε κάθε στάδιο το trafficking-επιχείρηση περιγράφεται ως προς τη συστημική οργάνωση και τη μεθοδολογική λειτουργία, τις εισροές και εκροές, τις μεθόδους παράνομης διακίνησης μεταναστών, τα συστήματα σχεδιασμού και συγκέντρωσης πληροφοριών, και τον καταμερισμό εργασίας σε τεχνικά και οργανωτικά πεδία. Ας σημειωθεί ότι η διάκριση των ρόλων θεωρείται απολύτως κρίσιμη για την επιβίωση του trafficking.

Αυτό το μοντέλο περιγράφει επιπλέον τον τρόπο με τον οποίο οι traffickers, μέσα από την ύπαρξη κοινών οδών και δικτύων επαφών, αυξητικά διοχετεύουν τους μετανάστες καθορίζοντας έτσι τη γεωγραφία της κίνησης.

Η εννοιολόγηση του trafficking ως επιχείρησης προτείνει σημαντικές παραμέτρους τόσο για τη μελέτη της μετανάστευσης όσο για τη χάραξη μεταναστευτικής πολιτικής. Για τη μελέτη της μετανάστευσης, το trafficking θολώνει την απόλυτη διάκριση ανάμεσα στη νόμιμη και παράνομη μετανάστευση. Για τη χάραξη πολιτικής, το trafficking παρουσιάζει νέες προκλήσεις στο επίπεδο διαχείρισης και ελέγχου της μεταναστευτικής ροής. Ειδικότερα, αναδεικνύει την ανάγκη να εξετάσουμε τους μεταναστευτικούς ελέγχους με νέους τρόπους, μετακινώντας την εστίαση από τους μετανάστες στους θεσμούς και τις επενδύσεις συμπερόντων.

Παραδοσιακά, η διεθνής μετανάστευση έχει θεωρηθεί ως σχέση ανάμεσα

στο άτομο ή την οικογένεια που μετακινείται είτε για μόνιμη εγκατάσταση είτε για προσωρινή εργασία, και την κυβέρνηση που φέρεται ως συνοριοφύλακας, ελέγχοντας τους μηχανισμούς εισόδου στη χώρα κι απόκτησης πολιτικών δικαιωμάτων.

Σήμερα, θεωρείται ως ποικιλόσημη διεθνής επιχείρηση, με μεγάλο προϋπολογισμό, παρέχοντας εκατοντάδες χιλιάδες ευκαιρίες εργασίας και διοικείται από δίκτυα υποκειμένων και θεσμών, καθένα με συμφέροντα στην ανάπτυξη κι εξέλιξη της επιχείρησης.

Η παγκόσμια επιχείρηση-μετανάστευση δεν είναι ομοιογενής. Προφανώς διακρίνεται σε νόμιμα και παράνομα συνθετικά, καθένα από τα οποία επιδέχεται επιμέρους υποδιαιρέσεις, αξιολογήσεις κι αναπαραστάσεις όψεων της μεταναστευτικής διαδικασίας. Ένα παράδειγμα νόμιμης και νομότυπης μετανάστευσης είναι αυτό της διεθνούς μετακίνησης υψηλόβαθμων στελεχών πολυεθνικών επιχειρήσεων.³⁷ Στην πραγματικότητα όμως δεν μπορεί να διακρίνει κανείς απόλυτα ανάμεσα στις νόμιμες- νομότυπες και τις παράνομες μεταναστεύσεις. Για παράδειγμα, μία αεροπορική επιχείρηση που λειτουργεί εντελώς νόμιμα μπορεί να μεταφέρει εν αγνοία της άτομα με πλαστά ταξιδιωτικά έγγραφα.

5.5.2 *To trafficking ως επιχείρηση*

Το trafficking ως επιχείρηση μπορεί να οριστεί ως εκείνο το μεσολαβητικό σύστημα στην παγκόσμια μετανάστευση – επιχείρηση που διευκολύνει την κίνηση ανάμεσα σε χώρες προέλευσης και προορισμού. Εδώ δεν πρόκειται να παρουσιαστεί μια περιγραφή των πραγματικών οργανισμών trafficking, αλλά μια προσπάθεια κατανόησης του τρόπου λειτουργίας τους. Οι λειτουργίες που περιγράφονται στο μοντέλο μπορούν να εφαρμόζονται τόσο σε μικρές όσο και μεγάλες επιχειρήσεις.

Η διαδικασία του trafficking διακρίνεται σε τρία διαδοχικά στάδια: τη διαδικασία κινητοποίησης μέσω της οποίας στρατολογούνται οι μετανάστες στις χώρες προέλευσης· τις καθ' οδόν απαιτήσεις καθώς οι μετανάστες μεταφέρονται από τη χώρα προέλευσης στη χώρα προορισμού· τέλος, τις διαδικασίες ένταξης των μεταναστών στη χώρα προορισμού.

Ο σχεδιασμός είναι σημαντικό κομμάτι όλων των επιχειρήσεων trafficking,

---

37. Μία εκτίμηση που αφορά στις ετήσιες δαπάνες στελεχών πολυεθνικών επιχειρήσεων με έδρα το ΗΒ για τη διασυνοριακή μετακίνηση στελεχών αναφέρει ότι αυτές αγγίζουν το ποσό των £4.2 δις (US\$ 6.3 δις).

κι εν μέρει στηρίζεται κι εκμεταλλεύεται στο έπακρο τις αδυναμίες των συστημάτων ελέγχου της μετανάστευσης, όπως είναι για παράδειγμα νομοθετικά κενά, σημεία χαλαρού/ελλιπούς συνοριακού ελέγχου, περίοδοι κάμψης ή υποελέγχου κ.λπ.

Επίσης, σημαντικά για την επιβίωση των επιχειρήσεων trafficking είναι τα συστήματα συγκέντρωσης πληροφοριών. Κάποιες πληροφορίες είναι απολύτως ειδικές, όπως π.χ. ποιος έχει βάρδια στο συνοριακό φυλάκιο, ενώ γενικές πληροφορίες «φωτογραφίζουν» τις χώρες – εύκολους στόχους.

ΜΕΡΟΣ Β

ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ
ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ
ΚΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ
ΤΩΝ ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΣΤΟΥΣ ΟΡΟΥΣ;

Η συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής αναφέρεται στη σχέση (ισορροπίας) ανάμεσα στο χρόνο και τις υποχρεώσεις που οι δύο σημαντικοί τομείς της ζωής ενός ατόμου απορροφούν κι επιβάλλουν. Αφορά, με άλλα λόγια, στην ισορροπη και συμπληρωματική σχέση ανάμεσα στον ιδιωτικό/οικιακό και δημόσιο/επαγγελματικό βίο. Η λέξη συμφιλίωση είναι από μόνη της ενδεικτική: μας λέει ότι αντί για ισορροπίες, συμπληρωματικότητες κι αμοιβαιότητες, αυτά τα δύο (ως χρόνοι, ως υποχρεώσεις κι ως δεσμεύσεις) αντιπαλεύουν, εκθρεύονται, πολεμούν το ένα το άλλο. Και στη μέση αυτής της μάχης, ο σύγχρονος άνθρωπος, άνδρας ή γυναίκα, τρέχει, αγχώνεται και υποφέρει. Στον παραδοσιακό έμφυλο καταμερισμό της εργασίας, οι γυναίκες, ιστορικά προσδεδμεμένες στην οικιακή σφαίρα αναπαραγωγής και φροντίδας της οικογένειας, έχουν επιφορτιστεί την αναπαραγωγή του ιδιωτικού βίου του οίκου. Έτσι, η φροντίδα του σπιτιού –με τις άπειρες εργατοώρες για την καθαριότητα, το μαγείρεμα, τα ρούχα κι ων ουκ εστί αριθμός εργασιών–, η ανατροφή των παιδιών και η φροντίδα άλλων εξαρτημένων μελών του νοικοκυριού (π.χ. ηλικιωμένων γονέων), αλλά και πλήθος οικιακών-γυναικείων ασχολιών (κέντημα, πλέξιμο, ράψιμο, ανθοκομεία κ.λπ.) έχουν ανατεθεί αποκλειστικά στις γυναίκες. Η έξοδος των γυναικών από τον οίκο στην αγορά εργασίας –που δεν σηματοδοτούσε την «πρόοδο» αλλά την ανάγκη για ενίσχυση του εισοδήματος– δεν τις απάλλαξε από τις παραδοσιακές εργασίες αλλά ήρθε να προσθέσει επιπλέον δουλειά. Από την άλλη, η ιστορική συγκρότηση του δημόσιου χώρου ως ανδρικού, σημαίνει αυτόματα την άνιση και σε βάρος των γυναικών συνθήκη για επαγγελματική εξέλιξη.

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, το ζήτημα της συμφιλίωσης παραπέμπει σε άτομα-πολίτες, φορείς δικαιωμάτων και διεκδικήσεων. Έτσι, διερωτάται

κανείς πώς μπορεί να αφορά αόρατα υποκείμενα, «γυμνές ζωές»,³⁸ που είναι μόνο «πρόβλημα» για το νόμο και την τάξη. Πώς είναι δυνατόν να αφορά επαγγελματικούς βίους μη επαγγελμάτων (όπως είναι η σεξουαλική εργασία), και οικογένειες που δεν υπάρχουν; Μήπως τελικά δεν έχει αντικείμενο αυτή η εργασία; Η απάντηση είναι αρνητική. Η μετανάστευση, η σεξουαλική εργασία, η οικογένεια, οι πολιτικές, οι νόμοι, και οι πολιτισμικές νοηματοδοτήσεις συνδέονται με το φύλο, ή καλύτερα, έχουν φύλο, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε στο πρώτο μέρος αυτής της μελέτης.

---

38. Πρόκειται για τον όρο (*vita nuda*) που χρησιμοποιεί ο Giorgio Agamben για να περιγράψει την απογυμνωμένη από κάθε πολιτική διαμεσολάβηση και διακύβευση ζωή, τη στερημένη από κάθε πολιτικό δικαίωμα και μειωμένη στο απλούστερο βιολογικό επίπεδο, τη ζωή στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης. Για τον Agamben, η έννοια της γυμνής ζωής αναδύεται ως κρίσιμη ιστορική και ανθρωπολογική «έννοια-όριο» που εγκαθιδρύει το πεδίο αναγνωρισιμότητας του ανθρώπινου στην ύστερη δυτική νεωτερικότητα (όπως παρατίθεται στο Αθανασίου Α., 2006: 66).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ (ΠΑΡΑΝΟΜΑ) ΔΙΑΚΙΝΟΥΜΕΝΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ (ΜΕ ΣΚΟΠΟ ΤΗ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ) ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Προκειμένου να συγκροτήσουμε οποιαδήποτε πρόταση πολιτικής για τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής των γυναικών που έχουν διακινηθεί παράνομα με σκοπό τη σεξουαλική εργασία πρέπει να σκιαγραφήσουμε το προφίλ αυτών των γυναικών. Δυστυχώς, κάθε τέτοια προσπάθεια σκοντάφτει στην έλλειψη στοιχείων γι' αυτήν την κατηγορία πληθυσμού. Με όλα όσα έχουμε αναφέρει προηγουμένως, για ακόμα μία φορά προκύπτει επείγουσα η ανάγκη διερεύνησης των γυναικών, με συστηματικό και φιλικό προς εκείνες τρόπο. Κοιτάζοντας τον κόσμο από τη θέση της γυναικείας εμπειρίας δίνει νέα προοπτική στη θεώρηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας. Η αποστασιοποίηση από στερεοτυπικές εννοιολογήσεις του «θύματος» και της πορνείας βοηθά στην τοποθέτηση της έννοιας της βίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, όπου, χωρίς να παραγνωρίζονται οι βίαιες κι εκμεταλλευτικές συνθήκες, αναδεικνύονται καλύτερα οι πολυπλοκότητες του ζητήματος.

Από την άλλη πλευρά, όπως έχει ήδη επισημανθεί, στο φαινόμενο της παράνομης διακίνησης, η μετανάστευση και το φύλο διαπλέκονται σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον, οι νέες παγκοσμιοποιημένες συνθήκες στην αγορά εργασίας υπονομεύουν, ακόμα περισσότερο, τη δυσχερή θέση των γυναικών, όπως έχει παραδοσιακά συγκροτηθεί. Στον παραδοσιακό έμφυλο καταμερισμό εργασίας, οι γυναίκες είναι προσδεδεμένες στην οικιακή σφαίρα της αναπαραγωγής και της φροντίδας της οικογένειας, ενώ η πρόσβασή τους στο δημόσιο χώρο –της αγοράς και της εξουσίας– παραμένει –σε κοινωνικό, πολιτικό, θεσμικό και πολιτισμικό επίπεδο– σοβαρά εμποδισμένη. Αυτό φαίνεται και από τη διοχέτευση των μεταναστριών στον άτυπο τομέα της οικονο-

μίας και σε εργασίες που έχουν παραδοσιακά θηλυκό χαρακτήρα (οικιακή, σεξουαλική εργασία).

Οι μετανάστριες, παράνομα διακινηθείσες στον τομέα παροχής σεξουαλικών υπηρεσιών, αντιπροσωπεύουν μια κοινωνικά αόρατη ομάδα. Δεν γνωρίζουμε τίποτε γι' αυτές. Ωστόσο, σε φαντασιακό επίπεδο, έχει χτιστεί – από τα ΜΜΕ κυρίως – μια εικόνα επικίνδυνων και σκοτεινών, σέξι και πρόστυχων γυναικών – κινούμενων κινδύνων: κίνδυνοι για τη δημόσια υγεία (ως φορείς επικίνδυνων σεξουαλικά μεταδιδόμενων ασθενειών), για την οικογένεια («αδίστακτες» αντροχωρίστρες), για την ηθική (εκμαυλίστριες των ηθών, και κυρίως των νέων αγοριών). Φυσικά, όλα αυτά όχι μόνο δε συνηγορούν υπέρ των γυναικών, αλλά ενισχύουν την ήδη περιθωριακή και στιγματισμένη ταυτότητά τους.

Η μόνη πηγή πληροφόρησης είναι οι αστυνομικές και εν γένει διωκτικές αρχές που «εξιχνιάζουν» υποθέσεις παράνομης διακίνησης. Ωστόσο, η μέχρι πρότινος έλλειψη ευαισθητοποίησης και ειδικής εκπαίδευσης των διωκτικών αρχών όχι μόνο δεν διευκόλυνε την επαφή τους με τις γυναίκες, αλλά αντίθετα τη δυσχέραινε σημαντικά. Για τις ανάγκες του παρόντος κειμένου, δυστυχώς, αναγκαζόμαστε να αναπαράγουμε τις λιγοστές, αποσπασματικές, κι –ως ένα βαθμό– προκατειλημμένες πηγές του υπουργείου Δημόσιας Τάξης. Το προφίλ που σκιαγραφούν μας λέει ότι στη συντριπτική τους πλειονότητα οι γυναίκες που έχουν διακινηθεί παράνομα στη χώρα μας είναι κάτω των 25 ετών, άγαμες και σχετικά μορφωμένες (τουλάχιστον απόφοιτες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης). Επιπλέον, δεν έχουν παιδιά, αλλά και στην περίπτωση που υπάρχουν τα παιδιά, παραμένουν στη χώρα καταγωγής, στη φροντίδα των μητέρων των γυναικών.

Παραθέτουμε απόσπασμα της έκθεσης του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης (2005):

Με βάση τα στοιχεία που έχουν προκύψει από τις εξιχνιασμένες υποθέσεις, τα θύματα της σεξουαλικής εγκληματικότητας στην Ελλάδα είναι στη συντριπτική τους πλειονότητα γυναίκες 20-30 ετών και σε μικρότερα ποσοστά 18-20 ετών ή πάνω από 30. Υπάρχουν, επίσης, καταγεγραμμένες υποθέσεις με θύματα κάτω των 18 ετών, ανήλικες δηλαδή, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία. Τα συμπεράσματα της έρευνας των ελληνικών αστυνομικών αρχών αναφέρουν ότι ένα ποσοστό 10-15% είναι έγγαμες γυναίκες ή εν διαστάσει σύζυγοι ή έχουν στη χώρα τους ανήλικα παιδιά. Βεβαίως, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τα στοιχεία αυτά είναι στις περισσότερες περιπτώσεις π्लाσματικά, αφού οι συλληφθείσες γυναίκες δεν αποκαλύπτουν κατά

τη διάρκεια της προανάκρισης τα στοιχεία που αφορούν την πραγματική τους οικογενειακή κατάσταση. Ο δρόμος για την τελική τους στρατολόγηση ανοίγει με το κλειδί του χαμηλού βιοτικού τους επιπέδου, άρα η σεξουαλική τους εκμετάλλευση φαντάζει ως μια φυσιολογική πορεία στην ατέρμονη διαδικασία αναζήτησης καλύτερης τύχης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ³⁹

8.1 Η σημαντική υστέρηση της Ελλάδας

Η συμφιλίωση της οικογένειας με την εργασία, ή –όπως έχει μετεξελιχθεί ο όρος τα τελευταία χρόνια, η «εξισορρόπηση της ζωής με την εργασία» (work-life balance)– έχει αποκτήσει πλέον βαρύνουσα σημασία στις περισσότερες ευρωπαϊκές κοινωνίες καθώς συναρτάται άμεσα με τα επίπεδα απασχόλησης, τη γονιμότητα, τις οικογενειακές σχέσεις και την ποιότητα ζωής.⁴⁰ Η προώθηση της συμφιλίωσης οικογένειας – εργασίας αποτελεί, εξάλλου, μία από τις βασικές προτεραιότητες τόσο της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση, όσο και της Ατζέντας Κοινωνικής Πολιτικής. Οι εθνικές κι ευρωπαϊκές πολιτικές που έχουν ως διακηρυγμένο στόχο την προώθηση της συμφιλίωσης της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή διατυπώνονταν με σαφήνεια στα «Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση», και συγκεκριμένα στην κατευθυντήρια γραμμή 18 (μέχρι και το 2002).⁴¹ Οι πολιτικές

---

39. Το κείμενο που ακολουθεί στηρίζεται κι αναπαράγει τη μελέτη της Α. Μουρίκη με θέμα: «Πολιτικές προτεραιότητες και σημαντικά ζητήματα που αναδύονται σε σχέση με τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής», στο πλαίσιο του έργου «Αλκηστis», το οποίο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της ΚΠ EQUAL.

40. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι 1 στους 5 εργαζόμενους στην ΕΕ-15 δηλώνει ότι δυσκολεύεται πολύ να συνδυάσει την εργασία με τις επαγγελματικές υποχρεώσεις λόγω υπερβολικής κόπωσης, ενώ το 22% αναφέρει ότι οι ώρες εργασίας του ταιριάζουν ελάχιστα έως καθόλου με τις οικογενειακές και άλλες υποχρεώσεις (βλ. European Foundation, 2004). Αλλά και το γεγονός ότι 1 στους 4 άνδρες και 1 στις 3 γυναίκες εργάζεται με ακανόνιστα ή «αντικοινωνικά» ωράρια έχει αρνητικές συνέπειες στην οικογενειακή ζωή και τη γονιμότητα (ό.π.).

41. Βάσει των νέων προδιαγραφών που ισχύουν από το 2003 για τα ΕΣΔΑ των χωρών της ΕΕ, καταργήθηκαν οι 18 κατευθυντήριες γραμμές που ήταν ενταγμένες σε 4 πυλώνες, και καθιερώθηκαν 10 ειδικές κατευθυντήριες γραμμές, οι οποίες περιλαμβάνουν –μεταξύ άλλων– την

αυτές έχουν αρχίσει σταδιακά (αν και καθυστερημένα) να εφαρμόζονται και στη χώρα μας και περιλαμβάνουν μέτρα όπως η συνεχής βελτίωση της υποδομής φροντίδας για παιδιά και ηλικιωμένους και το διευρυμένο ωράριο λειτουργίας σχολείων και υπηρεσιών (βλ. Κεφάλαιο 2.1.). Ομοίως, τα «Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (ΕΣΔΕν)» περιλαμβάνουν δράσεις, που είτε άμεσα είτε έμμεσα, ευνοούν τη συμφιλίωση των οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων.

8.2 Η θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας

Όλα τα στατιστικά ευρήματα αλλά και οι επιστημονικές μελέτες συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι οι οικογενειακές υποχρεώσεις αποτελούν έναν από τους βασικότερους λόγους για τους οποίους οι γυναίκες είτε παραμένουν εκτός αγοράς εργασίας είτε εγκαταλείπουν τη δουλειά τους (προσωρινά ή μόνιμα). Τα χαμηλά ποσοστά της γυναικείας απασχόλησης υποδηλώνουν συνήθως έλλειψη ευκαιριών προσαρμοσμένων στις ανάγκες των γυναικών, αλλά και ανεπαρκή υποδομή φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων.

Στην Ελλάδα, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών παραμένει ένα από τα χαμηλότερα στην Ευρώπη, μόλις 45.5%, (ενώ ο μέσος όρος της ΕΕ είναι 56%), και απέχει μακράν του στόχου της Λισσαβόνας για αύξηση του ποσοστού στο 60% μέχρι το 2010. Αντίθετα, το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών ανέρχεται στο 74% και βρίσκεται πάνω από τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό μέσον όρο που είναι 72.7% (ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 2005). Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά τη σχετική βελτίωση, η ψαλίδα στα ποσοστά απασχόλησης ανδρών και γυναικών είναι η μεγαλύτερη στην ΕΕ-15 και παραμένει στις 29 μονάδες, τη στιγμή που σε χώρες όπως η Φιλανδία είναι μόλις 4 μονάδες, στη Δανία είναι μόλις 9 μονάδες, και ακόμη και στην Πορτογαλία η ψαλίδα δεν ξεπερνά τις 13.5 μονάδες (Employment in Europe, 2004). Μάλιστα, στην πρόσφατη έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης SILC που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα, 1 στις 2 γυναίκες (51.1%) αναφέρει ότι δεν έχει εργαστεί ποτέ, ενώ στους άνδρες το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται μόλις στο 26.8% (Αριστεία, 2004).

ισότητα των φύλων, την αύξηση της προσφοράς εργασίας και την αποδοτικότητα και την ελκυστικότητα της εργασίας, πεδία τα οποία σχετίζονται, έστω και έμμεσα, με την προώθηση της συμφιλίωσης οικογένειας κι εργασίας.

Αυτή η διαφορά στα ποσοστά συμμετοχής στην απασχόληση υποδηλώνει ότι παραμένει ισχυρή η αντίληψη ότι βασικός προορισμός της γυναίκας είναι η ιδιωτική σφαίρα της αναπαραγωγής και της παροχής φροντίδας. Το χάσμα στα ποσοστά απασχόλησης των δύο φύλων οφείλεται εν πολλοίς στον προκαθορισμό των ρόλων ανάμεσα στα δύο φύλα –που αντανακλάται και στον καταμερισμό της εργασίας εντός και εκτός σπιτιού– καθώς και στη διαφορετική σημασία που έχει η αμειβόμενη εργασία για τους άνδρες και τις γυναίκες. Είναι χαρακτηριστικό ότι η παρουσία μικρών παιδιών στην οικογένεια λειτουργεί καταλυτικά για τη γυναικεία απασχόληση, καθώς ένα σημαντικό τμήμα των γυναικών –σε αντίθεση με τους άνδρες– αποσύρονται από την αγορά εργασίας, ή καθυστερούν την ένταξή τους σε αυτήν, προκειμένου να φροντίσουν τα παιδιά τους. Έτσι, το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών με παιδί ή παιδιά κάτω των 6 ετών είναι υπερ-διπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού των γυναικών της ίδιας κατηγορίας.

8.3 Νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικές με τη συμφιλίωση οικογένειας κι εργασίας

Στην κατηγορία των νομοθετικών ρυθμίσεων που αφορούν τη συμφιλίωση οικογένειας και εργασίας εμπίπτουν όλες εκείνες οι διατάξεις, οι οποίες, άμεσα και έμμεσα, υποβοηθούν τους εργαζόμενους και, κυρίως, τις εργαζόμενες να συνδυάζουν την αμειβόμενη απασχόληση με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Περιλαμβάνεται, επομένως, η νομοθεσία που έχει ως στόχο την προστασία της οικογένειας και της μητρότητας, η νομοθεσία που προάγει την ισότητα των δύο φύλων, η νομοθεσία για την παροχή φύλαξης και φροντίδας σε εξαρτημένα άτομα, η νομοθεσία για την ευελιξία του χρόνου και των μορφών απασχόλησης, καθώς και για την παροχή διαφόρων μορφών αδειάς, η νομοθεσία που κατοχυρώνει την παροχή διαφόρων επιδομάτων, καθώς και η νομοθεσία που αφορά τα ωράρια λειτουργίας της κοινωνικής υποδομής της χώρας. Καλύπτεται, επομένως, ένα ευρύτατο φάσμα θεσμικών προβλέψεων, οι οποίες συνήθως συμπληρώνονται και από τις διατάξεις των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, τόσο του ιδιωτικού, όσο και του δημόσιου τομέα.

Στην Ελλάδα, το άρθρο 21(1) του Ελληνικού Συντάγματος δηλώνει ότι η οικογένεια, ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία προστατεύονται από την Πολιτεία. Ωστόσο, το μόνο ρητό νομικό κείμενο σχετικά με το συνδυασμό οικογενειακής ζωής και σταδιοδρομίας είναι ο *Νόμος 1483/1984* με τίτ-

λο «Προστασία και διευκολύνσεις για εργαζόμενους με οικογενειακές ευθύνες», ο οποίος υλοποιεί τη Συνθήκη 156 του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας. Το 1988, αυτός επεκτάθηκε και στο δημόσιο τομέα. Το αντικείμενό του αφορά την απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα, τις δημόσιες υπηρεσίες, την τοπική αυτοδιοίκηση και άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (Πίνακας 1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Θεσμικό πλαίσιο για την ισότητα των φύλων, την προστασία της οικογένειας και τη συμφιλίωση οικογενειακής κι επαγγελματικής ζωής 1984 – 2000

Νόμος	Σημαντικότερες ρυθμίσεις
N. 1329/83	• προσαρμόζει το Οικογενειακό Δίκαιο στη συνταγματική επιταγή της ισότητας των δύο φύλων
N. 1414/ 84	• καθιερώνει την αρχή της ισότητας των φύλων
N. 1483/84	• εισάγει μέτρα προστασίας και διευκολύνσεις για εργαζόμενους με οικογενειακές ευθύνες (σε εφαρμογή της Σύμβασης 156 της ΔΟΕ)
1469/84	• θεσμοθετεί την άδεια μητρότητας
Διάταγμα 193/88	• επεκτείνει και στο δημόσιο τομέα τα μέτρα προστασίας και τις διευκολύνσεις για τους εργαζόμενους με οικογενειακές ευθύνες
Διάταγμα 176/97	• θέτει σε εφαρμογή των Οδηγία 92/85/EC σχετικά με την άδεια μητρότητας
N. 2539/97	• καθιερώνει την τηλεφωνική εξυπηρέτηση των πολιτών για μια σειρά πιστοποιητικών του δημοσίου
N. 2683/99	• Δημοσιοϋπαλληλικός Κώδικας: ρυθμίζει τα δικαιώματα των εργαζομένων με οικογενειακές ευθύνες, που απασχολούνται στα ΝΠΔΔ
N. 2839/00	• καθιερώνει την ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στα ΔΣ και τα υπηρεσιακά συμβούλια του δημοσίου τομέα
N. 2952/01	• κύρωση της διεθνούς σύμβασης του ΟΗΕ για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών
Π.Δ. 105/03	• προσαρμόζει στην ελληνική νομοθεσία την κοινοτική Οδηγία 97/80/ΕΚ σχετικά με το βάρος της απόδειξης σε περίπτωση διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου

Γενικά, μπορεί να πει κανείς ότι, σε αντίθεση με την πλειονότητα των υπολοίπων χωρών της ΕΕ, στη χώρα μας απουσιάζει μια ολοκληρωμένη και συνειδητή πολιτική για την προώθηση της συμφιλίωσης οικογένειας και εργασίας. Αντίθετα, παραμένουν ισχυροί ορισμένοι σημαντικοί ανασταλτικοί

παράγοντες, οι οποίοι δημιουργούν ένα περιοριστικό (αν όχι ασφυκτικό) περιβάλλον για τη συμφιλίωση οικογένειας και εργασίας, όπως η ακαμψία των συστημάτων κοινωνικής προστασίας αλλά και οργάνωσης της εργασίας, καθώς και η κυριαρχία των παραδοσιακών αντιλήψεων σχετικά με τους ρόλους ανδρών και γυναικών, μέσα στην οικογένεια, όπως και έξω από αυτήν.

Η νομοθεσία για την ισότητα των δύο φύλων, ενώ είναι αναμφισβήτητη προοδευτική, δεν έχει καταφέρει να αλλάξει τη συμπεριφορά και τη νοοτροπία των εργοδοτών. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για τις προοδευτικές διατάξεις που περιλαμβάνονται στις συλλογικές συμβάσεις, οι οποίες προέκυψαν μέσα από τις συλλογικές διεκδικήσεις και διαπραγματεύσεις.⁴² Χρειάζονται, επομένως, ουσιαστικά και αποφασιστικά βήματα, ώστε οι «καλές προθέσεις» και οι «φιλότιμες προσπάθειες» να μετουσιωθούν πρώτα σε «καλές πρακτικές» και κατόπιν σε συνειδητές συμπεριφορές ενταγμένες στο συλλογικό υποσυνείδητο.

8.4 Κυριότεροι περιορισμοί στην προώθηση της συμφιλίωσης οικογένειας /εργασίας

Συνολικά, η προσπάθεια για τον επιτυχή συνδυασμό της οικογενειακής με την εργασιακή ζωή προσκρούει σε μια σειρά από θεσμικά, πρακτικά και πολιτισμικά **εμπόδια**, που δημιουργούν ένα αρνητικό κλίμα, όπως:

- (α) Θεσμικοί περιορισμοί:
- Οι διατάξεις για την απλήρωτη (και στερούμενη ασφαλιστικής κάλυψης) γονική άδεια αποθαρρύνουν τους εργαζόμενους γονείς, και ιδιαίτερα τους πατέρες, να χρησιμοποιούν αυτές τις άδειες. Επίσης, το γεγονός ότι και η άδεια φροντίδας εξαρτημένων μελών είναι άνευ αποδοχών δημιουργεί προβλήματα στα ασφαλιστικά δικαιώματα όσων κάνουν χρήση.
  - Οι ελάχιστες δυνατότητες για ευέλικτη διαχείριση του εργάσιμου χρόνου και μεταβαλλόμενες μορφές ένταξης στην αγορά εργασίας καθώς και η απουσία μέτρων θετικής ευελιξίας για τους εργαζόμενους, όπως η δυνα-

---

42. Βλ., μεταξύ άλλων, τη θεσμοθέτηση επιχειρησιακών επιτροπών Ίσων Ευκαιριών (1994), την εξαγγελθείσα το 1996 σύσταση διμερούς φορέα (εργαζόμενοι-εργοδότες) για θέματα ισότητας των δύο φύλων, την εκπόνηση σχεδίων θετικών δράσεων υπέρ της ισότητας των φύλων στις επιχειρήσεις (Κ.Π. Equal), κ.λπ.

τότητα της εκούσιας αυξομείωσης του χρόνου εργασίας, προστατευμένες έξοδοι από την αγορά εργασίας, τηλεργασία, κ.λπ.

- Τα άκαμπα ωράρια εργασίας: στην Ελλάδα, με εξαίρεση το θηλασμό και τη φροντίδα του βρέφους/παιδιού που ήδη αναφέρθηκαν και τις μειωμένες ώρες εργασίας, δεν υπάρχουν άλλες νομικές διατάξεις που να θεμελιώνουν δικαίωμα σε μειωμένες ώρες εργασίας για λόγους φροντίδας της οικογένειας. Φυσικά, μια τέτοια μείωση θα μπορούσε να συμφωνηθεί ανάμεσα στους εργαζόμενους και στους εργοδότες ως μία (περισσότερο ή λιγότερο προσωρινή) συμφωνία μερικής απασχόλησης.
- Η απουσία μιας συστηματικής παρακολούθησης και αξιολόγησης –με ποσοτικούς αλλά και ποιοτικούς δείκτες– των μέτρων προώθησης της ισότητας.
- Τα σχολικά βιβλία, παρά την οριακή βελτίωση ως προς το περιεχόμενό τους, στην πλειονότητά τους εξακολουθούν ν' αναπαράγουν τις στερεοτυπικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων.
- Οριομένες νομοθετικές διατάξεις, όπως το γεγονός ότι η γονική άδεια είναι άνευ αποδοχών και στερείται ασφαλιστικής κάλυψης.

(β) Η διάρθρωση του επιχειρηματικού τομέα, με τη αναμφοβήτη υπερχρή των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων, οι οποίες δεν θέλουν αλλά και δεν μπορούν να προσφέρουν γνήσιες επιλογές ευελιξίας στο προσωπικό τους.

(γ) Η επικράτηση αναχρονιστικών μεθόδων οργάνωσης της εργασίας. Για παράδειγμα, στη χώρα μας, η ευελιξία του εργάσιμου χρόνου (η οποία είναι έτσι και αλλιώς περιορισμένη στην Ελλάδα) δεν έχει αξιοποιηθεί, μέχρι στιγμής, ως εργαλείο που μπορεί να διευκολύνει τη συμφιλίωση οικογένειας/εργασίας, αλλά ως μέσο για τον περιορισμό του εργατικού κόστους (βλ. για παράδειγμα τη μερική απασχόληση, τη διευθέτηση του χρόνου εργασίας, κ.λπ.).

(δ) Η επιβίωση των παραδοσιακών προτύπων και αντιλήψεων σχετικά με την κατανομή των ρόλων ανάμεσα στα δύο φύλα, κυρίως μέσα στην οικογένεια.

(ε) Η ελλιπής (έως ανύπαρκτη) ενσωμάτωση της διάστασης της συμφιλίωσης οικογένειας/εργασίας, τόσο στην ατζέντα των συλλογικών διαπραγματεύσεων, όσο και στην επιχειρηματική κουλτούρα αλλά και την κοινωνία γενικότερα.

(στ) Οι χαμηλές αμοιβές, σε συνδυασμό με τις υψηλές καταναλωτικές προσδοκίες, εγκλωβίζουν τους εργαζόμενους (ιδίως τους άνδρες) στην επιδίωξη της υπερωριακής απασχόλησης, της δεύτερης ή και τρίτης δουλειάς, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες τους, γεγονός που ακυρώνει τα δυνητικά πλεονεκτήματα των όποιων πολιτικών συμφιλίωσης.

8.5 Πολιτικές συμφιλίωσης για τις διακινούμενες γυναίκες

Προκειμένου να ενταχθούν οι παράνομα διακινούμενες γυναίκες στις πολιτικές συμφιλίωσης, αυτό που προέχει είναι η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Πρώτο βήμα είναι η χορήγηση άδειας παραμονής και άδειας εργασίας. Σε δεύτερο στάδιο η αλλαγή εργασίας. Αφού αυτό επιτευχθεί τότε θα ακολουθήσουν τη γενική τάση του πληθυσμού των εργαζόμενων γυναικών στην Ελλάδα.

Σε περίπτωση που οι γυναίκες επαναπατριστούν, τότε πρέπει να στηθεί ολόκληρος μηχανισμός υποστήριξης, εκπαίδευσης κι επανένταξης στο περιβάλλον της χώρας καταγωγής. Προτείνουμε τη χρηματοδότηση και στελέχωση των αναγκαίων υποδομών από τις χώρες που δεν επιθυμούν τις γυναίκες αυτές στην επικράτειά τους – όχι σαν τιμωρία, αλλά σαν ένδειξη πραγματικής φροντίδας και σεβασμού στην ανάγκη των ανθρώπων να ζήσουν.

ΜΕΡΟΣ Γ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως είδαμε στο πρώτο μέρος αυτής της εργασίας, το φαινόμενο του trafficking είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο που διαπλέκεται με διαφορετικά πεδία και συμφέροντα. Οποιαδήποτε απόπειρα παρέμβασης πρέπει να λογαριάζεται με τη συνθετικότητα του φαινομένου. Η απλουστευμένη αντιμετώπιση τον διπόλου «εγκληματίας-θύμα» αγνοεί την πολυπλοκότητα και συσκοτίζει όψεις που η ανάγνωση και κατανόησή τους μπορούν να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση των δυσβάσταχτων συνθηκών που τα διακινούμενα πρόσωπα αντιμετωπίζουν. Αυτό είναι ένα βασικό συμπέρασμα οδηγός, που μας παρακινεί να διευρύνουμε την αναλυτική ματιά και να δούμε μέσα στο «σκοτάδι» του εγκλήματος τα κινούντα αίτια που οδηγούν εκατοντάδες χιλιάδες πρόσωπα στη μιζέρια, την κακοποίηση, το τραύμα και ακόμα και στο θάνατο. Συνοψίζοντας τις βασικές συνιστώσες που αναπτύξαμε στη μελέτη αυτή για το trafficking γυναικών με σκοπό τη σεξουαλική εργασία αναδύονται μια σειρά ερωτήματα, που επιγραμματικά έχουν ως εξής:

- Ποια η σχέση του trafficking με τη μετανάστευση;
- Ποια η σχέση της μετανάστευσης με το φύλο;
- Ποια η σχέση του γυναικείου σώματος με τον έλεγχο των συνόρων;
- Ποια η σχέση της νέας παγκοσμιοποιημένης αγοράς που στηρίζεται στην κίνηση ανθρώπων, αγαθών και κεφαλαίου με την κρίση του έθνους -κράτους;

Επιχειρηματολογήσαμε ότι το φαινόμενο του trafficking είναι στενά συνδεδεμένο με αλλαγές που πραγματοποιούνται στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες και που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση. Η παγκοσμιοποίηση έχει προκαλέσει στη Δύση ένα γενικευμένο αίσθημα ανησυχίας, ειδικά γύρω από το σύγχρονο έθνος-κράτος, μια κρίση συνόρων.

Δείξαμε ότι η ασφάλεια και η παγκοσμιοποίηση τέμνονται με εννοιολογή-

σεις και (κοινωνικές) κατασκευές του φύλου. Το «trafficking» γυναικών από περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης προς τις χώρες της ΕΕ εμφανίζεται στο πλαίσιο κρίσης και μετασχηματισμού του κράτους και της εθνικής κυριαρχίας. Πράγματι, το trafficking γιγαντώνεται τα χρόνια μετά το 1989, μετά δηλαδή την πτώση του τείχους του Βερολίνου, την ελαστικοποίηση της πολιτικής σχετικά με την απόκτηση βίζας της Ρωσίας, και τη σταδιακή εμπλοκή χωρών της Ανατολικής Ευρώπης σε μια σειρά οικονομικών μετασχηματισμών και «πολιτικών επαναστάσεων» (Wolff, 1994). Αλλά και για την ΕΕ, αυτή η περίοδος σηματοδοτήθηκε από σημαντικές αλλαγές ως προς την ενοποίηση, την ολοκλήρωση και την αναδιάρθρωση του περιεχομένου της ευρωπαϊκής ταυτότητας, της ιδιότητας του ανήκειν και του Ευρωπαίου πολίτη. Έχει ήδη επισημανθεί ότι οι αγωνίες σχετικά με την παγκοσμιοποίηση και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση σχετίζονται στενά με την ανάδυση τοπικών εθνικισμών στην Ευρώπη (Koser και Lutz, 1998). Έχει υποστηριχθεί δε ότι η φιγούρα του «μετανάστη» είναι αυτή στην οποία προβάλλονται οι μακροκοινωνικοί φόβοι (Simoncini, 2001). Μια ανάλυση από τη σκοπιά του φύλου βοηθά στην άγνωση του δομικού ρόλου του φύλου σε ζητήματα ασφάλειας όπως το trafficking και η ταυτότητα, ειδικά όσον αφορά στη συγκρότηση των αντιθετικών ζευγών Εαυτός/Άλλος, Δημόσιο/Ιδιωτικό, Τοπικό/Διεθνές.

Το γυναικείο σώμα αποτελεί το πεδίο όπου ο έλεγχος φυλετικών κι έμφυλων ιεραρχήσεων, από τη μια, κι ο έλεγχος των γεωγραφικών επικρατειών, από την άλλη, συναντιούνται. Η αναπαράσταση των σωμάτων των διακινούμενων γυναικών ως τραυματισμένων και παγιδευμένων, με ανεξίτηλα τα σημάδια του βιασμού, της προσβολής και του φόβου, πληγωμένων ως αποτέλεσμα της επαφής με άλλα σώματα, μέσα στη διαδικασία της πορνείας και της μετανάστευσης, στοχεύει στην πειθάρχηση της γυναικείας σεξουαλικότητας. Ο έλεγχος επί της γυναικείας σεξουαλικότητας γνωρίζουμε ότι συμβαδίζει με τον έλεγχο της γυναικείας κινητικότητας. Μέσα από ρητορικά σχήματα όπως ο υπερτονισμός των παραπλανητικών προσφορών εργασίας στην άτυπη οικονομία του εξωτερικού ή ο συσχετισμός της μετανάστευσης με τη δουλεία και το έγκλημα, οι εκστρατείες εναντίον του trafficking ισχυρίζονται ότι η κρατικά σχεδιασμένη μετανάστευση είναι απαλλαγμένη από την εκμετάλλευση. Με αυτόν τον τρόπο, οι εκστρατείες αποθαρρύνουν τη μετανάστευση προς τις άτυπες μορφές εργασίας και συμβολικά περιορίζουν τις γυναίκες στην οικιακή σφαίρα της αναπαραγωγικής εργασίας.

Με άλλα λόγια, το φύλο, η κινητικότητα, τα σύνορα και η εργασία διαπλέκονται στενά. Μέσα από αυτή τη συλλογιστική δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς γιατί, για ακόμα μία φορά, οι γυναίκες βρίσκονται σε τρωτή θέ-

ση. Αναμφισβήτητη η ευάλωτη αυτή κατάσταση σε συνθήκες άτυπης μετανάστευσης κι εργασίας μεταφράζονται σε εξαθλίωση, εντατική εκμετάλλευση και κακοποίηση.

Σε αυτό το πλαίσιο επιχειρήσαμε μια κριτική ανάγνωση των εκστρατειών εναντίον του trafficking. Για ακόμα μία φορά θέλουμε να επισημάνουμε τα εξής:

Πρώτον. Σε καμία περίπτωση δεν αμφισβητούμε ότι είναι άθλιες οι συνθήκες κάτω από τις οποίες τα διακινούμενα πρόσωπα –ειδικά οι γυναίκες και τα παιδιά– μεταναστεύουν κι εντάσσονται στην κοινωνία υποδοχής, κι αν όχι σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας, στο μεγαλύτερο μέρος της.

Δεύτερον. Δεν αμφιβάλουμε ότι οι εμπλεκόμενοι φορείς (ΜΚΟ κυρίως) διαπνέονται από γνήσιο ενδιαφέρον να συνδράμουν και να ανακουφίσουν τους ανθρώπους αυτούς. Αυτό όμως που θέλουμε να δείξουμε είναι το πώς πολλές φορές παρασυρμένες από μία ρητορική πίεση αλλά κι από πραγματικές συνθήκες βίας και κακοποίησης, καταλήγουν οι εθελόντριες –υπέρ των μεταναστριών–, να αγωνίζονται για διαφορετικά πράγματα από τα αιτήματα των ίδιων των μεταναστριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Υποστηρίξαμε στη μελέτη αυτή⁴³ την αναγκαιότητα να συστηματοποιηθεί η έρευνα του trafficking από τη σκοπιά των υποκειμένων. Θεωρούμε ότι αυτός είναι ο μόνος τρόπος να απαντήσουμε μια σειρά ερωτήματα όπως:

- Ποιες είναι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι μετανάστες φεύγουν;
- Πώς μπορεί μεγάλο μέρος του μετακινούμενου πληθυσμού να μεταναστεύσει χωρίς τη συνδρομή «λαθραίων» επιχειρήσεων;
- Ποιες είναι οι προοπτικές στην αγορά εργασίας για τους μετανάστες, ειδικά για τους μετανάστες χωρίς ταξιδιωτικά έγγραφα;
- Ποιοι είναι οι παράγοντες που εκθέτουν τους «παράνομους» μετανάστες σε υψηλό κίνδυνο εκμετάλλευσης;
- Πώς εμπλέκονται οι μεταναστευτικές πολιτικές των εθνικών κρατών σε όλα αυτά;

Ειδικότερα ο ίδιος ο λόγος των γυναικών αποτελεί πολύτιμη πηγή γνώσης, διότι:

- προσφέρει πληροφορίες για τον τρόπο που οι γυναίκες προσέγγισαν τα δίκτυα του «trafficking» και τη διαχείριση της εργασίας τους στην πορνεία από τα δίκτυα αυτά,
- κοιτάζοντας τον κόσμο από τη θέση της γυναικείας εμπειρίας δίνει νέα προοπτική στη θεώρηση της κοινωνικής πολυπλοκότητας και λειτουργεί ως κριτική στις κυρίαρχες αντιλήψεις.

Στο βαθμό που οι εξελίξεις τρέχουν θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε ένα πλαίσιο ανάλυσης για την παραγωγή προτάσεων πολιτικής. Το πλαίσιο

---

43. Βλ. Κεφάλαιο 3 του παρόντος.

αυτό προτείνει τη σαφή διάκριση ανάμεσα στην πρόληψη, την καταστολή και την αποκατάσταση και εισηγείται την ταυτόχρονη υιοθέτηση των ενεργειών τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και στις χώρες αποστολής των μεταναστριών – διακινούμενων γυναικών.

10.1 Πρόληψη

Η πρόληψη είναι ίσως το σημαντικότερο και πιο ενδεδειγμένο πεδίο χάραξης και εφαρμογής πολιτικής δράσης. Ολοκληρωμένα σχέδια δράσης σε βάθος χρόνου είναι δυνατόν να αποβούν πραγματικά αποτελεσματικά και να ανακόψουν την ορμή κι έκταση του φαινομένου.

Χώρες αποστολής μεταναστριών:

Είναι γνωστό ότι οι περισσότερες χώρες του αναπτυσσόμενου και του τρίτου κόσμου αποτελούν δεξαμενές αποστολής μεταναστριών προς τις δυτικές χώρες. Οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες ποικίλλουν, και πρέπει να ληφθούν υπόψη οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις χώρες αποστολής προκειμένου να σχεδιαστούν πακέτα δράσης που να προσιδιάζουν στις ιδιαίτερες κάθε φορά συνθήκες.

Αν πάρουμε, για παράδειγμα, τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, θα δούμε ότι διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στις υπό ένταξη στην ΕΕ χώρες και σε αυτές που δεν πρόκειται να ενταχθούν στο άμεσο τουλάχιστον μέλλον. Αντίστοιχα, οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία ή την Αφρική είναι συγκλονιστικές. Πρέπει κάθε φορά να εξετάζονται οι τοπικές συνθήκες προκειμένου να γίνουν κατανοητοί οι λόγοι της μετανάστευσης αλλά και πώς ερμηνεύεται σε ατομικό/οικογενειακό επίπεδο η ανάγκη για και η εμπειρία της μετανάστευσης. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς τη διαφορά ανάμεσα σε συνθήκες εκτοπισμού, όπου οι πληθυσμοί αναγκαστικά μετακινούνται για να επιβιώσουν, και στην ανάγκη για βελτίωση των συνθηκών ζωής.

Μια ανασκόπηση των πρωτοβουλιών της ελληνικής πολιτικής ενάντια στο φαινόμενο –στο στάδιο της πρόληψης– δείχνει ότι το μεγαλύτερο μέρος απευθύνεται στις χώρες της Βαλκανικής (Σερβία, Μαυροβούνιο, Βοσνία, Αλβανία) και χώρες της πρώην ΕΣΣΔ (Γεωργία, Μολδαβία, Ουκρανία). Πολύ εύστοχα δίνεται μεγάλη έμφαση στον τομέα της πρόληψης με καμπάνιες ενημέρωσης νεαρών ατόμων –κυρίως κοριτσιών– στα σχολεία τους. Έτσι,

γενικοί στόχοι ενός προγράμματος δράσης⁴⁴ που εκπονείται είναι η πρόληψη του φαινομένου της παράνομης διακίνησης και εμπορίας γυναικών στην Αλβανία και τη Βουλγαρία, κυρίως μέσω εκπαιδευτικών δράσεων σε σχολεία, καθώς και η ψυχο-κοινωνική υποστήριξη θυμάτων, μέσω της ενίσχυσης υφιστάμενων δομών της περιοχής.

Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα στοχεύει: α) στην άμεση παροχή ψυχοκοινωνικής υποστήριξης σε «θύματα» διεθνικής σωματεμπορίας σε βαλκανικές πρωτεύουσες, β) στην πρόληψη του φαινομένου στις συγκεκριμένες περιοχές μέσω της διεξαγωγής εκπαιδευτικών σεμιναρίων σε σχολεία των δύο χωρών, τα οποία θα απευθύνονται κυρίως σε μαθήτριες ως δυνητικά «θύματα» σωματεμπορίας, και γ) μια συνολικότερη καμπάνια ενημέρωσης που θα απευθύνεται κυρίως σε νέες γυναίκες σχετικά με τους κινδύνους και τα αδιέξοδα της παράνομης διακίνησης και εμπορίας.

Σημαντικές πρωτοβουλίες θεωρούμε την ενίσχυση των υπάρχουσων δομών επαγγελματικού προσανατολισμού, όπου εκείνες υπάρχουν, ή αλλιώς τη συγκρότηση νέων δομών. Έμπειρες ΜΚΟ, αλλά και κυβερνητικές δομές ή επιχειρήσεις σε συνεργασία με τις εθνικές αντίστοιχες δομές μπορούν να επενδύσουν στα νέα παιδιά με ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα που θα έχουν διττό ρόλο:

- Την άρση έμφυλων και σεξουαλικών στερεοτύπων που, όπως είδαμε, συνδέονται στενά τόσο με τα σχέδια των ανθρώπων όσο και με τις δυνατότητες επιλογής που έχουν
- Την απομυθοποίηση των «παράδεισων» του δυτικού κόσμου. Αντίθετα, τα «αγαθά» του δυτικού κόσμου μπορούν να εισαχθούν με μικρό κόστος σε αυτές τις χώρες, εν είδει εκπαίδευσης, ενημέρωσης, και επενδυτικών πολιτικών.

Χώρες υποδοχής

Η πρόληψη του φαινομένου πρέπει ταυτόχρονα να αποτελεί αντικείμενο μέριμνας και πολιτικής και στις χώρες υποδοχής. Εδώ ανοίγει ένα μεγάλο κεφάλαιο που συναρτάται με τις νοοτροπίες του πληθυσμού της χώρας υποδοχής. Η εννοιολόγηση του ξένου και του μετανάστη δεν πρέπει να αφήνεται στα χέρια επικίνδυνων αριθμιστών που «παίζουν» με τους φόβους και τα απωθημένα του απλού κόσμου. Η παρουσία του «ξένου» είναι πάντα μια

---

44. Αναφερόμαστε ενδεικτικά στο πρόγραμμα Πρόληψης και Υποστήριξης Θυμάτων που συντονίζει το ΚΕΘΙ, με φορέα πολιτικής τη ΓΓΙ και το ΥΠΕΣΔΔΑ.

πραγματικότητα που πρέπει να αντιμετωπίζεται με ψυχραιμία. Από το σχολείο πρέπει να ξεκινήσει η καλλιέργεια συναισθημάτων φιλικών προς τους «ξένους» συμμαθητές και να καταπολεμηθεί η ξеноφοβία και ο ρατσισμός. Το ίδιο ισχύει και για τα έμφυλα στερεότυπα, τους ρόλους και τις σχέσεις ανδρών και γυναικών. Σε μια κοινωνία που αλλάζει δραματικά, οι παραδοσιακές προκαταλήψεις υπέρ του ενός φύλου και κατά του άλλου διαιωνίζουν προβλήματα που συναντούμε σε κάθε επίπεδο της κοινωνικής ζωής (οικογένεια, εργασία, ψυχαγωγία).

Ένας άλλος στόχος είναι η σταδιακή απαλοιφή σεξουαλικών κι ερωτικών στερεοτύπων, που παράγουν επώδυνες επιθυμίες για όλα τα μέλη αυτής της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η παραδοσιακή αντίληψη του ανδρισμού, που θεωρεί τον άνδρα φορέα-υποκείμενο της ερωτικής επιθυμίας και τη γυναίκα αντικείμενο αυτής, ανέχεται και υποστηρίζει τη ζήτηση εγχρημάτων σεξουαλικών υπηρεσιών (δηλαδή πορνικών υπηρεσιών). Όπως υποστηρίξαμε εξ αρχής, η ποινικοποίηση του «πορνοπελάτη» δεν μπορεί να λειτουργήσει αν δεν έχει προηγηθεί συστηματική δουλειά στο επίπεδο της σεξουαλικής αγωγής.

Προτείνουμε, στο πλαίσιο των προληπτικών δράσεων, τη συστηματική ένταξη στην υποχρεωτική εκπαίδευση μαθημάτων, σεμιναρίων, επιμορφωτικών προγραμμάτων μαθητών, δασκάλων και γονέων για τα ζητήματα φύλου, ισότητας και αντιμετώπισης του μετανάστη.

Αντίθετα, βλέπουμε ότι σε αυτό το πεδίο τα προγράμματα που εφαρμόζονται απευθύνονται κυρίως στην εκπαίδευση ειδικών που έρχονται αντιμετώπιζονται με «θύματα» του trafficking μέτρο απολύτως αναγκαίο αλλά όχι επαρκές. Το φαινόμενο αφορά όλη την κοινωνία (σε 1.700.000 υπολογίζονται οι πελάτες θυμάτων trafficking). Φυσικά, το θέμα της εκπαίδευσης των ειδικών που απασχολούνται στους φορείς που αντιμετωπίζουν και διαχειρίζονται καθημερινά αυτό το ζήτημα είναι μείζον. Από τις διωκτικές αρχές (λιμενικό σώμα, αστυνομία, δικαστικό σώμα), στους εθελοντές των ΜΚΟ, αλλά κι άλλους ειδικούς επιστήμονες που σχεδιάζουν τα προγράμματα δράσης, η εκπαίδευση είναι ελάχιστος όρος εγγύησης για μια αποτελεσματικότερη δράση. Εννοείται ότι η εκπαίδευση πρέπει να εξειδικεύεται ανάλογα με τις ανάγκες που προκύπτουν από την ιδιαίτερη εμπλοκή με το trafficking λόγω αρμοδιοτήτων.

Σε επίπεδο διωκτικών αρχών, έχει αναγνωριστεί από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης η ανάγκη εκπαίδευσης των αστυνομικών οργάνων κι έχουν ενταχθεί μαθήματα στις αντίστοιχες σχολές της Αστυνομίας. Ωστόσο, ποτέ η ανάγκη ενημέρωσης κι εκπαίδευσης δε σταματά, και προτείνεται η διαρκής

ανατροφοδότηση με νέα δεδομένα. Η εκπαίδευση των δικωτικών αρχών πρέπει να κινείται σε δύο επίπεδα: α) αντιμετώπιση και χειρισμός των παράνομα διακινηθέντων υποκειμένων, και β) τη μελέτη της οργάνωσης και λειτουργίας των δικτύων παράνομης διακίνησης.

10.2 Καταστολή

Χώρα υποδοχής: Η εθνική αντι-trafficking πολιτική (2001-2006)

Τον Απρίλιο του 2001, συστάθηκε η Ομάδα Καταπολέμησης Εμπορίας Ανθρώπων (ΟΑΚΕ) με πρωτοβουλία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, με σκοπό τη μελέτη του φαινομένου του trafficking και το σχεδιασμό μιας σειράς δράσεων για την αντιμετώπισή του. Σύμφωνα με τον ηλεκτρονικό δικτυακό τόπο του Υπουργείου «με τη σύσταση της ΟΑΚΕ το Υπουργείο θεσμοθέτησε το πρώτο εθνικό συντονιστικό όργανο με αντικείμενο τη χάραξη εθνικής στρατηγικής στο πλαίσιο των κατευθύνσεων της ΕΕ και του ΟΗΕ. Στη διευρυμένη σύνθεσή της η ομάδα στελεχώθηκε από υψηλόβαθμους αξιωματούχους της Ελληνικής Αστυνομίας, ειδικό σύμβουλο του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, εκπροσώπους του Υπουργείου Εσωτερικών και της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, εκπρόσωπο του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης και ειδικό επιστήμονα (σε θέματα εμπορίας ανθρώπων) υπό την προεδρία του Αρχηγού της ΕΛΑΣ».

Στο πλαίσιο της λειτουργίας της η ΟΑΚΕ πραγματοποίησε τις εξής δράσεις:

- πρότεινε σχέδιο νόμου σχετικά με τη δίωξη εγκλημάτων που αφορούν την εμπορία ανθρώπων με σκοπό τη σεξουαλική τους εκμετάλλευση,
- δημιούργησε αρχείο με αποφάσεις και διακηρύξεις διεθνών οργανισμών καθώς και με το θεσμικό πλαίσιο άλλων χωρών,
- αναμείχθηκε ενεργά στην επιμόρφωση και ενημέρωση των Αστυνομικών, και το trafficking εντάχθηκε στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα όλων των βαθμίδων της Αστυνομικής Ακαδημίας.

Το νομοσχέδιο του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης «για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και την αρωγή στα θύματα των εγκλημάτων οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής» δημοσιοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2001. Την άνοιξη του 2002, το Υπουργείο τροποποίησε το νομοσχέδιο ως σχέδιο νόμου «για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της πορνογραφίας ανηλίκων και γε-

νικότερα της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και αρωγή στα θύματα των πράξεων αυτών». ⁴⁵

Τελικά, στις 15 Οκτωβρίου 2002, δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Αρ. Φύλλου 248) ο Νόμος 3064 για την «καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της πορνογραφίας ανηλίκων και γενικότερα της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και αρωγής στα θύματα των πράξεων αυτών». Συμπληρωματικά προς αυτόν το νόμο δημοσιεύτηκε το ΠΔ 233/03 ΦΕΚ 204 για την «προστασία και αρωγή στα θύματα των εγκλημάτων των άρθρων 323, 349 και 351 του Ποινικού Κώδικα, κατά το άρθρο 12 του Ν. 3064/2002».

Ο ορισμός για τα «θύματα» εξειδικεύτηκε στο Νόμο 3386/2005 (ΦΕΚ 212) για την «είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια».

Περαιτέρω η ΟΚΕΑ:

- Εισηγήθηκε την ίδρυση και τη λειτουργία υπηρεσιών anti-trafficking της Ελληνικής Αστυνομίας.
- Εξέδωσε news letter (2000 τεύχη) και ήταν η πρώτη που ευαισθητοποίησε όλους τους φορείς του Δημοσίου.
- Διοργάνωσε έκθεση με έργα τέχνης (Ευρώπη Ενωμένη κατά της δουλείας).
- Συμμετείχε σε ημερίδες εκδηλώσεις.
- Μέλη της έδωσαν συνεντεύξεις στον έντυπο και ηλεκτρονικό Τύπο.
- Δημοσιεύθηκαν άρθρα των μελών της στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο.

Το 2002, η ΕΛΑΣ δραστηριοποιείται εκτός των εθνικών συνόρων σε συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς και συγκεκριμένα την ΕΕ, τον ΟΗΕ, την INTERPOL, το SECI, κ.λπ. Ειδικότερα, πραγματοποιήθηκαν επιχειρήσεις με κωδικό όνομα «Mirage» τα έτη 2002-2003 και 2004, κατά τις οποίες πραγματοποιήθηκαν έλεγχοι, αναγνωρίστηκαν θύματα και εντοπίστηκαν οι δράστες. ⁴⁶

Το Δεκέμβριο του 2006 έγινε η επίσημη έναρξη του σχεδιασμού του προγράμματος για την αντιμετώπιση αυτής της σύγχρονης μορφής δουλείας, με

---

45. Λεπτομερής σύγκριση των δύο νομοσχεδίων είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles/2002/pr_04_04_02b.rtf. Το νομοσχέδιο και στις δύο μορφές του προκάλεσε πλήθος σχολίων από μη-κυβερνητικούς φορείς και την Εθνική Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

46. Βλ. αναλυτικά στο δικτυακό τόπο του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης στη διεύθυνση http://www.ydt.gr/main/Article_Print.jsp

ιδεατό στόχο, ο οποίος, όμως, όπως παραδέχθηκαν όλοι, είναι σχεδόν αδύνατο να επιτευχθεί, τον μηδενισμό των θυμάτων παράνομης διακίνησης με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση (trafficking). Η κωδική ονομασία αντιμετώπισης του trafficking λέγεται «Ιλάειρα». Σε μια Ευρώπη, όπου ετησίως, όπως ανέφερε ο Φράνκο Φτατίνι, αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αρμόδιος για θέματα Δικαιοσύνης, Εσωτερικών και Ασφάλειας, τα θύματα trafficking ανέρχονται σε περίπου 250.000 άτομα (κυρίως γυναίκες αλλά και παιδιά) και η ανάγκη για ανάληψη κοινών δράσεων αποτελεί πλέον μονόδρομο. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε τον περασμένο Απρίλιο την πρόταση της χώρας μας, διά του υπουργού Δημόσιας Τάξης, για την εφαρμογή του προγράμματος «Ιλάειρα»,⁴⁷ στο οποίο, εκτός από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, συναρμόδια είναι τα υπουργεία Εσωτερικών, Δικαιοσύνης και Παιδείας. Στο διάστημα που μεσολάβησε, εξειδικεύθηκαν οι παράμετροι του προγράμματος από τις υπηρεσίες της αστυνομίας, με τη συμμετοχή της Διεύθυνσης Χειρισμού Κρίσεων της ΕΛΑΣ και, παράλληλα, σχεδιάστηκε άσκηση επί χάρτου, η οποία θα διεξαχθεί σύντομα, ώστε να διαπιστωθεί πόσο εφικτή είναι η διασυννοριακή συνεργασία για την αντιμετώπιση του trafficking, να εντοπισθούν τυχόν παραλείψεις, κενά και ενδεχόμενες αδυναμίες, που θα διορθωθούν στην πορεία.

Πρακτικά τι σημαίνει η υλοποίηση του προγράμματος «Ιλάειρα»:

Σύμφωνα με τις πηγές του Υπουργείου «έχει διαπιστωθεί ότι το trafficking αποτελεί δράση του οργανωμένου εγκλήματος, με εγκληματικές ομάδες να συνεργάζονται σε μια αλυσίδα, με «κρίκους» σε πολλές χώρες. Από τη χώρα προέλευσης των θυμάτων, στις χώρες διέλευσης, μέχρι τις χώρες προορισμού. Έως τώρα, χωρίς να υπάρχει συντονισμένη δράση μεταξύ των χωρών, συνήθως οι διωκτικές αρχές καταφέρνουν συνήθως να πλήξουν μεμονωμένους «κρίκους» αυτής της αλυσίδας. Συλλαμβάνονται, για παράδειγμα, εκμεταλλευτές στις χώρες προορισμού και εντοπίζονται μερικά θύματα. Ουσιαστικά, όμως, η αλυσίδα συνεχίζει να υφίσταται και να λειτουργεί, με άμε-

---

47. Το όνομα Ιλάειρα, που επελέγη για το πρόγραμμα κοινών δράσεων και διασυννοριακής συνεργασίας για την αντιμετώπιση του trafficking, προέρχεται από την αναφορά στην πρώτη απαγωγή γυναίκας στην ιστορία της ανθρωπότητας. Πρόκειται για μία από τις δύο θυγατέρες του βασιλιά της Μεσοητίας Λευκίππου, την Ιλάειρα (η άλλη ήταν η Φοίβη) τις οποίες απήγαγαν οι Διόσκοροι Κάστορας και Πολυδεύκης (μολονότι ήταν ξαδέρφους τους και παρά το γεγονός ότι ήταν αρραβωνιασμένες με τους υιούς του αδελφού του Λευκίππου, Αφαρέα, Ίδα και Λυγκέα. Αποτέλεσμα της απαγωγής των δύο αδελφών ήταν ο φονικός πόλεμος μεταξύ των τεσσάρων –Ίδα και Λυγκέα κατά Κάστορα και Πολυδεύκη– στον οποίο βρήκαν τον θάνατο οι Διόσκοροι.

ση αντικατάσταση του χαμένου «κρίκου». Μέσα από τη συνεργασία μεταξύ των διωκτικών αρχών, που προτείνεται με το «Ιλάιρα», επιδιώκεται, πέρα από τη λειτουργία κοινής βάσης δεδομένων και ταχύτατης ανταλλαγής πληροφοριών, η συντονισμένη επιχειρησιακή δράση». Αναφέρει σχετικά αξιωματικός της ΕΛΑΣ: «*Εντοπίζουμε, για παράδειγμα, ένα κύκλωμα σεξουαλικής εκμετάλλευσης στην Ελλάδα. Αντί να προχωρήσουμε σε συλλήψεις, θέτουμε τα μέλη υπό παρακολούθηση με άρση απορρήτου επικοινωνιών, με διείσδυση στο κύκλωμα, με όλες τις δυνατότητες που έχουμε. Τις πληροφορίες που συγκεντρώνουμε, τις γνωστοποιούμε άμεσα στις διωκτικές αρχές των χωρών που φαίνεται να εμπλέκονται. Εκείνες, παίρνουν τη σκυτάλη και παράλληλα κάνουν δική τους έρευνα. Από χώρα σε χώρα επιδιώκουμε να εντοπίσουμε όλη την αλυσίδα της ομάδας οργανωμένου εγκλήματος. Όταν θεωρούμε ότι έχουμε όλα τα στοιχεία που χρειάζονται, οργανώνουμε ταυτόχρονη αστυνομική επιχείρηση σε όλες τις χώρες και έτσι εξαρθρώνουμε την εγκληματική ομάδα στο σύνολό της».*

Στο πρόγραμμα εντάσσονται και δύο άλλες παράμετροι: η παροχή αρωγής και προστασίας στα «θύματα» trafficking και η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινωνίας. Ανακοινώθηκε εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ότι για την παροχή βοήθειας στα «θύματα» θα λειτουργήσει μέσα στο 2007 πολύγλωσση τηλεφωνική γραμμή βοήθειας σε όλες της χώρες της ΕΕ, ώστε να μπορούν να ζητήσουν βοήθεια στη μητρική τους γλώσσα. Η τηλεφωνική γραμμή θα αρχίζει σε όλες τις χώρες με τον τριψήφιο 117 και την προσθήκη τριών ακόμη αριθμών, διαφορετικών για κάθε χώρα. «*Πρέπει να επισημανθεί δε ότι θα πρέπει να επιδεικνύεται μηδενική ανοχή στους διακινητές. Επιπλέον, βαρύτητα θα δοθεί σε εκστρατείες ενημέρωσης στις χώρες προέλευσης των θυμάτων, προκειμένου να κατανοήσουν τα υποψήφια θύματα ότι η υπόσχεση του παραδείσου είναι υπόσχεση της κόλασης στα πεζοδρόμια ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων».*

Δράσεις της Ελληνικής Αστυνομίας⁴⁸

1) Αντεγκληματική πολιτική

Στη νέα Αντεγκληματική πολιτική που τέθηκε σε εφαρμογή από το 2001 και

---

48. Τα στοιχεία που παρατίθενται σε αυτό το τμήμα αντλήθηκαν από τα πρακτικά του συνεδρίου που έγινε στα Γιάννενα του 2006, με θέμα την «Παράνομη διακίνηση ατόμων», όπου η αξιωματούχος της ΕΛΑΣ, κα Αντωνιάδου, έκανε τη σχετική παρουσίαση από την οποία αντλήσαμε τα σχετικά στοιχεία.

συνεχίζεται και τα επόμενα χρόνια, το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και το Αρχηγείο της Ελληνικής Αστυνομίας «έθεσαν την αντιμετώπιση του προβλήματος στις βασικές προτεραιότητες δράσης, μέσα από μία διαδικασία στοχοποίησης, ευαισθητοποίησης του προσωπικού, διαρκούς εκπαίδευσης και αυξημένης δραστηριότητας των Υπηρεσιών».

Ειδικότερα, πάντα σύμφωνα με την αξιωματικό της ΕΛΑΣ, «προβλέπεται η αποτύπωση του προβλήματος σε επίπεδο Αστυνομικής Δ/νσης, η ανάθεση συγκεκριμένων καθηκόντων σε Αξιωματικούς, στενή συνεργασία με τους ΟΤΑ, συνεχής και επίπονη προσπάθεια ευαισθητοποίησης του προσωπικού, ενεργοποίηση και βελτίωση του πληροφοριακού δικτύου, εφαρμογή με αυστηρότητα της ισχύουσας νομοθεσίας, έρευνα σε βάθος των υποθέσεων, εντονότερη δραστηριοποίηση των Τμημάτων Συνοριακής Φύλαξης κ.λπ.»

II) Υπηρεσίες antitrafficking

Ομάδες anti-trafficking λειτουργούν κεντρικά και περιφερειακά. Κεντρικά, το θέμα χειρίζεται η ομάδα anti-trafficking της Διεύθυνσης Δημόσιας Ασφάλειας από το Σεπτέμβριο του 2002. Το έργο της ομάδας είναι να χειρίζεται ειδικά τα θέματα της εμπορίας ανθρώπων και να καθοδηγεί τις περιφερειακές επιχειρησιακές Υπηρεσίες. Στις Δ/νσεις Ασφάλειας Αττικής και Θεσσαλονίκης στα λειτουργούντα εξειδικευμένα τμήματα ηθών, λειτουργούν από 1-11-2003 οι Ομάδες anti-trafficking, με κατάλληλη στελέχωση σε προσωπικό και υλικοτεχνικό εξοπλισμό. Μετά την αξιολόγηση της δράσης των ομάδων αυτών, ο τότε Αρχηγός της Ελληνικής Αστυνομίας αποφάσισε τη συγκρότηση και λειτουργία όμοιων Ομάδων σε 12 Αστυνομικές Διευθύνσεις της Χώρας ήτοι: Α.Δ. Αρκαδίας, Α.Δ. Αχαΐας, Α.Δ. Ηρακλείου, Α.Δ. Ιωαννίνων, Α.Δ. Κέρκυρας, Α.Δ. Σερρών, Α.Δ. Κοζάνης, Α.Δ. Κυκλάδων, Α.Δ. Λάρισας, Α.Δ. Λέσβου, Α.Δ. Ροδόπης και Α.Δ. Φθιώτιδας από 20-01-2006.

Επιπρόσθετα με το νεοεκδοθέν Π.Δ. 48/13-3-2006 δημιουργήθηκαν στις Δ/νσεις Ασφάλειας Αττικής και Θεσσαλονίκης Τμήματα Καταπολέμησης Εμπορίας Ανθρώπων, τα οποία αποτελούν το Τμήμα 3ο της Υποδ/νσης Αντιμετώπισης Οργανωμένου Εγκλήματος, αντίστοιχα.

III) Η εκπαίδευση-επιμόρφωση του προσωπικού (Ακαδημία-Σεμινάρια επιμόρφωσης)

Στο θέμα της Εκπαίδευσης του Αστυνομικού προσωπικού, η Αστυνομική Ακαδημία έχει συμπεριλάβει στη διδακτέα ύλη, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (Παραγωγικές Σχολές Αστυφυλάκων-Αξιωματικών, καθώς και

τμήματα μετεκπαίδευσης – επιμόρφωσης του αστυνομικού προσωπικού), το θέμα της παράνομης διακίνησης ανθρώπων. Οι άξονες εκπαίδευσης στηρίζονται στις κυρίαρχες αντιλήψεις και πρακτικές όπως καταπολέμηση του φαινομένου, εντοπισμός «θυμάτων», παροχή αρωγής και προστασίας.

10.3 Αρωγή και αποκατάσταση διακινηθέντων προσώπων («θυμάτων» trafficking)

Στο νομοθετικό επίπεδο προβλέπεται η αρωγή από την ελληνική πολιτεία στα «θύματα» του trafficking και αναγνωρίζεται η ανάγκη προστασίας τους καθώς και η ανάγκη για στέγαση, διατροφή, περίθαλψη και ψυχολογική υποστήριξη, εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση. Για την υλοποίηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη θεσπίζεται η εξασφάλιση νομικού προστάτη και διερμηνέα. Ωστόσο, δεν διασαφηνίζεται το ποιες δομές θα αναλάβουν την πραγματοποίηση της αρωγής των θυμάτων. Έτσι προτείνεται:⁴⁹

1. Ίδρυση και λειτουργία ειδικών χώρων υποδοχής και παραμονής για όσο χρονικό διάστημα απαιτηθεί. Στα καταφύγια αυτά θα καλύπτονται οι ανάγκες διαβίωσης, θα παρέχεται η απαραίτητη για κάθε περίπτωση ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και ψυχολογική υποστήριξη από εξειδικευμένο και ειδικά εκπαιδευμένο ιατρικό, νοσηλευτικό κι επιστημονικό προσωπικό. Τέλος, θα εξασφαλίζεται η πλήρης ενημέρωση για τα δικαιώματά τους και η επαγγελματική τους κατάρτιση.
2. Λειτουργία τηλεφωνικών γραμμών SOS σε γλώσσες των βασικών χωρών προέλευσης και ενημερωτικών-συμβουλευτικών γραφείων.
Σήμερα λειτουργούν οι εξής γραμμές και σταθμοί:
  - **γραμμή «Δίπλα σου»: 800-11-88.881** (από σταθερό τηλέφωνο χωρίς χρέωση) και **210-7786800** (από κινητό με χρέωση).
  - **Κέντρα Υποδοχής Κακοποιημένων Γυναικών:** Αθήνα: 210-5235318, 5235250, Πειραιάς: 210-4112091, 4129101.
  - **Δίκτυο για την καταπολέμηση της ανδρικής βίας κατά των γυναικών: 210-3828126**
  - **Πληροφορίες ΚΕΘΙ 210-3212690, 2310-517959 (Θεσ/νίκη), 2610-620059 (Πάτρα), 2810-341387 (Ηράκλειο), 24210-78218 (Βόλος).**

⁴⁹. Οι προτάσεις αυτές κατατέθηκαν από την οργάνωση STOP NOW στο πλαίσιο του σχολιασμού του νομοσχεδίου.

3. Πρόβλεψη ειδικού κονδυλίου για την αντιμετώπιση των αναγκών λειτουργίας του μηχανισμού αρωγής όπως ισχύει σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ.
4. Πρόβλεψη για συμβολή και οικονομική υποστήριξη των ΜΚΟ για την κατάλληλη λειτουργία τους προς όφελος των θυμάτων.

Ωστόσο, ένα ζήτημα παραμένει ακανθώδες: Τι θα απογίνουν τα «θύματα» – παράνομες μετανάστριες; Προτείνονται τα εξής:

1. Απαγόρευση κράτησης αλλά και απέλασης αλλοδαπών «θυμάτων» που βρίσκονται παράνομα στη χώρα και είναι μάρτυρες σε δικαστική διαδικασία εναντίον δραστών παράνομης διακίνησης. Στη συνέχεια, χορήγηση άδειας παραμονής και ευκαιρίας χορήγησης άδειας εργασίας με ευνοϊκές ρυθμίσεις στο διάστημα αυτό στα «θύματα», εφόσον επιθυμούν να παραμείνουν στη χώρα.
2. Η κατάθεση των θυμάτων να μην αποτελεί προϋπόθεση για την αρωγή και περίθαλψή τους.
3. Μετά την ολοκλήρωση της δικαστικής διαδικασίας να προβλέπεται η χορήγηση άδειας παραμονής, εφόσον η απέλασή τους θα επιφέρει βλάβη στα πρόσωπα αυτά. Εκτός της ανθρωπιστικής διάστασης ενός τέτοιου μέτρου, αυτό θα λειτουργούσε κι ως κίνητρο για φοβισμένους ανθρώπους να καταγγείλουν τα σε βάρος τους αδικήματα και να συντελέσουν ουσιαστικά στην καταπολέμηση του trafficking.
4. Ο επαναπατρισμός να είναι εκούσιος κι όχι αναγκαστικός.

Κλείνοντας αυτή την παρουσίαση προτάσεων, θέλουμε για ακόμα μία φορά να επισημάνουμε την ανάγκη διερεύνησης του φαινομένου του trafficking από τη σκοπιά των ίδιων των υποκειμένων που διακινούνται με αυτόν τον τρόπο. Είναι οι μόνες που μπορούν ουσιαστικά να φωτίσουν τις αθέατες πλευρές του φαινομένου και να συμβάλουν έτσι στη διατύπωση ρεαλιστικών προτάσεων και πολιτικών, που θα ωφελήσουν τις ίδιες αλλά και μακροπρόθεσμα θα καταπολεμήσουν την παράνομη εμπορία ανθρώπων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αθανασίου Α., 2006, «Διαβάσεις και εξαιρέσεις. Αντινομίες της διεθνικότητας στις παρυφές του κοσμοπολίτικου», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 92, σσ. 65-71.
- Agamben G., 2005 [1995], *Homo sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή* (μτφ: Τσιαμούρας Π.), Αθήνα, Scripta.
- Αμπατζή Λ., 2004, «Ποτό για παράε: Έμφυλες σχέσεις, σώμα και συναίσθημα στη σεξουαλική εργασία», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή στο Παν/μιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας.
- Γιαννακόπουλος Κ. (επιμ.), 2006, *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της Ανθρωπολογίας*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Green N., 2004, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις* (μετάφραση Δ. Παρσάνογλου), Αθήνα, εκδ. Σαββάλας.
- Λάζος Γ., 2001, *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα. 1. Η εκδιδόμενη*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη.
- Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ., Τσιάνος Β., 2006, «Και όμως κινούνται!... Η επανάσταση των προσδοκιών και η αυτονομία των μεταναστών», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 92, σσ. 72-81.
- Μουρική Α., 2006, «Πολιτικές προτεραιότητες και σημαντικά ζητήματα που αναδύονται σε σχέση με τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής», Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ.
- Rubin G., 2006 [1984], «Σκέψεις για τη σεξουαλικότητα: Σημειώσεις για μια ριζοσπαστική θεωρία των πολιτικών της σεξουαλικότητας» (μτφρ. Λιόπη Αμπατζή), στο Γιαννακόπουλος Κ. (επιμ.), *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της Ανθρωπολογίας*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια.

Ξενόγλωσση

- Laura Ma Agustin, 2003, «Forget victimization: Granting agency to migrants», *Development*, vol. 46, no 3.
- Andrijasevic R., 2004, *Trafficking in Women and the Politics of Mobility in Europe*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Universiteit van Utrecht (Πανεπιστήμιο της Ουτρέχτης).

- Barry K., 1995, *The Prostitution of Sexuality: The Global Exploitation of Women*, Νέα Υόρκη, New York University Press.
- Barry K., 1979, *Female Sexual Slavery*, Νέα Υόρκη, Avon.
- Berman J., 2003, «(Un)Popular strangers and crises (un)bounded: Discourses of sex-trafficking, the European political community and the panicked state of the modern state», στο *European Journal of International relations*, vol. 9, no1, σσ. 37-86.
- Brown W., 1995, *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*, Πρίνστον, Princeton University Press.
- Burton A., 1998, «States of injury: Josephine Butler on slavery, citizenship, and the Boer War», *Social Politics*, Φθινόπωρο, σσ. 338-361.
- Burton A., 1994, *Burdens of History: British Feminists, Indian Women and Imperial Culture, 1865-1915*, Chapel Hill, University of North Carolina Press.
- Coalition Against Trafficking in Women (CATW), 1999, «Prostitutes Work But Do They Consent?», statement of CATW στην ιστοσελίδα: www.uri.edu/artsci/wms/hughes/catw
- Doezema J., 2000, «Loose Women or Lost Women? The re-emergence of the myth of “white slavery” in contemporary discourses of “trafficking in women”», *Gender Issues*, vol. 18, no 1, σσ. 23-50.
- Doezema J., 2001, «Ouch! Western feminists» «wounded attachment» to the «third world prostitute», *Feminist Review*, no 67, Άνοιξη, σσ.16-38.
- Enloe C., 1990, *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley, CA: University of California Press.
- , 1993, *The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War*, Berkeley, CA, University of California Press.
- , 2000, *Manoeuvres: The International Politics of Militarizing Women’s Lives*, Berkeley, CA, University of California Press.
- Foucault M., 1972, *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*, Νέα Υόρκη, Pantheon.
- Grittner F. K., 1990, *White Slavery: Myth, Ideology and American Law*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Garland.
- Guy D.J., 1992. «“White Slavery” Citizenship and Nationality in Argentina», στο Parker A., κ.ά. (επιμ.), *Nationalisms and Sexualities*, Λονδίνο, Routledge.
- Ishida T., «Morals cost money» www.walnet.org/csis/papres/ishida_morals.html
- Kempadoo K. και Doezema J. (eds), 1998, *Global Sex Workers Rights, Resistance and Redefinition*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Routledge.
- Kempadoo K., 1998, «Introduction: Globalizing Sex Workers’ Rights», Kempadoo K. και Doezema J. (eds), *Global Sex Workers: Rights, Resistance and Redefinition*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Routledge.
- Liddle J. και Rai S., 1998, «Feminism, imperialism and orientalism: the challenge of the “Indian woman”», *Women’s History Review*, vol. 7, no 4, σσ. 495-519.

- Long L., 2004, «Anthropological perspectives on the trafficking of women for sexual exploitation», *International Migration*, vol. 42, no 1, σσ. 5-29.
- McClintock A., 1995, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*, Νέα Υόρκη, Routledge.
- Peterson V. (επιμ.), 1992, *Gendered States: Feminist (Re)visions of International Relations Theory*, Lynne Reinner Publishers.
- , & Runyan A., 1999, *Global Gender Issues*, Boudler, CO, Westview Press.
- Salt J., Stein J., 1997, «Migration as a business: the case of trafficking», *International Migration*, vol. 35, no 4, σσ. 467-491.
- Saunders P., 2000, «Working on the inside: Migration, sex work, and trafficking in persons», στο *Legal Link*, vol. 11, no 2.
- Sharma N., 2003, «Travel Agency: A critique of anti-trafficking campaigns», *Refuge*, vol. 21, no 3, σσ. 53-65.
- Stenvol D., 2002, «From Russia with love? Newspaper coverage of cross-border prostitution in northern Norway 1990-2001», *The European Journal of Women's Studies*, vol. 9, no 2, σσ. 143-162.
- Stoler A., 1995, *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*. Durham, NC, Duke University Press.
- , 1997, «Making empire respectable: The politics of race and sexual morality in twentieth-century colonial cultures», στο McClintock A. κ.ά. (επιμ.), *Dangerous Liaisons: Gender, Nations, and Postcolonial Perspectives*, Minneapolis, MN, University of Minnesota Press, σσ. 344-73.
- Walkowitz J., 1982, «Male vice and feminist virtue: Feminism and the politics of prostitution in nineteenth-century Britain», *History Workshop Journal*, no 13.
- Wardlow H., 2001, «“Prostitution”, “sex work“, and “passenger women”: when sexualities don't correspond to stereotypes», paper for presentation at the 3rd IASSCS, 1-3 Οκτωβρίου 2001.
- Wijers M. και Lapchew L., 1999, *Trafficking in Women, Forced Labour nad Slevary-like Practices in Marriage, Domestic Labour, and Prostitution*, Foundation Against Trafficking in Women, Global Alliance Against Traffick in Women (αναδημοσίευση 1999).
- Wijers M. και van Doornick M., 2002, «Only rights can stop wrongs: A critical assessment of anti-trafficking strategies», ανακοίνωση στο EU/IOM STOP European Conference on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings– A Global Challenge for the 21st Century, 18-20 September 2002, European Parliament, Brussels, Belgium.
- Wolff L., 1994, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Στάνφορντ, Stanford UP.

